

”Varjele taivas – itsemurhanko hän tekisi?”

Naisten itsemurhiin suhtautuminen Suomessa vuosina 1880–1900

Anu Salmela

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurihistoria

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Turun yliopisto

Kesäkuu 2011

SALMELA, ANU: "Varjele taivas – itsemurhanko hän tekisi?" Naisten itsemurhiin suhtautuminen Suomessa vuosina 1880–1900

Tutkielma, 104 s.

Kulttuurihistoria

Kesäkuu 2011

Tutkielmassani käsittelen naisten itsemurhiin suhtautumista Suomessa vuosina 1880–1900. Tutkimuskysymystä lähestyn kaunokirjallisen päälähteaineiston, Minna Canthin *Epäluuloon* (1891), *Ompelijan* (1894) ja *Anna Liisan* (1895), kautta. Tutkimuskohteena ei kuitenkaan ole Minna Canth eikä hänen tuotantonsa sinällään, vaan hänen teoksistaan välittyvät asenteet. Canthin teosten ohella käytän lähteinä 1800-luvun itsemurhatutkimuksia, Canthin kirjeitä, lehtikirjoituksia ja hänen teoksistaan kirjoitettuja kirja- ja teatteriarvosteluja. Itsemurha asettuu tutkielmassani tieteen, maallikoiden ja kristinuskon näkemysten kontekstiin.

Käsittelen itsemurhaa työssäni sukupuolittuneena, nais erityisenä, ilmiönä. Naista ja naiseutta koskeneet oletukset, odotukset ja kuvitelmat sekä naisihanteet ovat työni keskiössä. Luen itsemurhaa näitä mielikuvia vasten ja kysyn, miten ne suhteutuvat toisiinsa. Itsemurha piirtyy siten tutkielmassani teoksi, jossa naisihanteet ja tosielämän naiset törmäävät toisiinsa. Sukupuolen, naiseuden, ymmärrän diskursiivisena, sosio-kulttuurisena ja historiallisena konstruktiona, joka todentuu ja saa ilmauksensa naiseuden omaksi ottavassa yksilössä. Tutkimuksellisenä työkaluna käytän feministitutkija Teresa de Lauretiksens teoriaa, jossa sukupuolen yhdeksi rakentumisen alueeksi nähdään kulttuuriset tekstit, kuten näytelmät ja novellit.

Naisen itsemurha näyttäytyi tutkielmassani monitahoisena ilmiönä, joka herätti henkiin ihmistunteiden laajan kirjon. Suhtautuminen vaihteli tuomitsemisesta, säälistä, kauhusta, pelosta ja inhosta aina ymmärrykseen ja jopa nauruun saakka. Itsemurhaajan sukupuoli, naiseus, vaikutti siihen, että teko tuomittiin jyrkemmin kuin miehen vastaava. Ajan käsitysten mukaan itsemurha soti "naisen ominaisluontoa" ja ylipäättään kaikkea naisellisenä pidettyä vastaan. Itsemurha hahmottuikin tutkielmassani naiseuden vastustamisen paikaksi, teoksi, joka horjutti naista ja naiseutta koskeneita käsityksiä. Kirjallisuudessa ja huumorissa itsemurhaa puolestaan käytettiin tehokeinona, jonka tarkoituksena oli kiinnittää huomio yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Huumori osoittautui myös keinoksi, jolla käsiteltiin kipeitä, pelottavia ja ahdistavia asioita, kuten itsemurhia.

Asiasanat: 1800-luku, itsemurha, kaunokirjallisuus, kristinusko, Minna Canth, naiseus, naishistoria, naisihanne, sukupuoli, Suomi, tiede, vuosisadan vaihde

Sisällysluettelo

1. JOHDANTO	1
1.1 Synkkyys valtaa mielet ja kielet	1
1.2 Kysymysten, käsitteiden ja lähdeproblematiikan äärellä	3
1.3 Faktaa ja fiktiota – alkuperäislähteet ja tutkimuskenttä	8
2. HERMOT, DEGENERAATIO JA SIVISTYS – NAISEN ITSEMURHA TIETEESSÄ	15
2.1 Naisen ”ikuinen hulluus” ja degeneraation vaarat	15
2.2 Tieto lisää tuskaa – ja itsemurhia	24
2.3 Itsekkyys ja väkivalta ja eivät kuulu naisen luontoon	33
3. RAKKAUDESSA PETTYNYT NAINEN HUKUTTAUTUU – ITSEMURHA MAALLIKOIDEN MIELIKUVISSA	42
3.1 Fiktiivinen itsemurha: sankarittarelle sovelias kohtalo	42
3.2 Itsemurha siunatussa tilassa ja sulhoa vailla – häpeä, myötätunto ja paheksunta	49
3.3 Itsemurhahuumoria ja sijattomien sielujen pelkoa	56
4. ITSETUHOINEN NAINEN TAIVAAN PORTEILLA	65
4.1 Kirkonkelloilla vai ilman? Kiista itsemurhan tehneiden hautautavasta	65
4.2 Pyhä henki valaisee pimeyden ja ohjaa oikealle tielle	73
4.3 Nais erityinen itsemurha: uskonnollisia hulluja ja romanttisia hukuttautujia	81
5. LOPUKSI: SUHTAUTUMISEN SIETÄMÄTÖN VAIKEUS	91
LÄHTEET	98

1. JOHDANTO

1.1 Synkkyys valtaa mielet ja kielet

Itsemurha. Se on yhdeksän viattoman kirjaimen muodostama viheliäinen sana, joka takertuu lausujansa kurkkuun, saa hänet nieleskelemään ja vaientaa kepeän kahvipöytäkeskustelun. Syntyneen kiusallisen hiljaisuuden vallitessa kukin tahollaan yrittää kuumeisesti miettiä, miten sanansa asettelisi ja mihin sävyyn ne lausuisi. Kun hiljaisuus sitten viimein rikkoutuu, ääneen lausutut mielipiteet ovat monenkirjavia, niissä on kuultavissa kaikuja aina säälistä ja myötätunnosta halveksuntaan ja tuomitsemiseen saakka. Useimmiten keskustelu kuitenkin tyrehtyy jo heti alkuunsa ja puheenaihe kääntyy nopeasti toisaalle, turvallisemmille vesille. Itsemurha on Suomessa sana, jota ei – ainakaan kovaan ääneen – sovi seurassa lausua.

Tämä itsemurhasta puhumisen vaikeus, suoranainen vaikenemisen muuri, on antanut lähtösäyksen tutkimukselleni, jossa etsin vastausta kysymykseen, kuinka Suomessa suhtauduttiin naisten itsemurhiin vuosien 1880–1900 välisenä aikana. Tämän lisäksi tutkimuksellani on toinenkin tarkoitus: rikkoa aihetta ympäröivä korvia vihlova hiljaisuus – olla rauhanhäiritsijä, joka pakottaa ajattelemaan ympäröivää todellisuutta, jossa itsemurhat ovat totisinta totta.¹

1800-luvun loppu, *fin de siècle*, on henkisen ilmapiirinsä puolesta mitä oivallisin ajanjakso itsemurhien tarkastelulle. Juuri tuolloin eurooppalaista kehitysoptimismia alkoivat varjostaa pessimismin synkät pilvet, jotka loivat ikävän varjon ennen niin valoisalta näyttäneeseen tulevaisuuteen. Rappio, tuho ja sairaudet näyttivät vaanivan poloista ihmislasta likipitään jokaisen nurkan takana, ja tämä toivottomuus näkyi esimerkiksi 1800-luvun puolivälin jälkeen syntyneessä degeneraatioteoriassa. Sen mukaan ihmiset tulisivat heikkenemään perinnöllisesti ja sukupolvittain, jolloin tämän ”kehityksen” päätepisteenä olisi steriili ja mielisairas yksilö. Samaan aikaan erityisesti sivistyneistön² keskuudessa oli tavattoman yleistä kärsiä erilaisista hermotaudeista, esimerkiksi heikkohermoisuudesta, ja niinpä 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkua onkin nimitetty myös ”hermostumisen aikakaudeksi”³. Herkkähermoisuutta ei

¹ Vuonna 2008 Suomessa tehtiin yhteensä 1033 itsemurhaa, joista miesten itsemurhien osuus oli 801 ja naisten 232, ks. Tilastokeskus: Itsemurhan tehneet iän ja sukupuolen mukaan 1921–2008 <http://pxweb2.stat.fi/DataBase/StatFin/ter/ksyyt/ksyyt_fi.asp>.

² Nouseva keskiluokka, joka halusi vakiinnuttaa asemansa ja korvata yläluokan vallankahvassa, ks. Häggman 1994, 23–26.

³ Esimerkiksi aiheeseen perehtyneen Minna Uimosen tutkimus kantaa nimeä *Hermostumisen aikakausi*, ks. Uimonen 1999. Hermovaivojen yleisyyttä selittää se, että 1800-luvun lopulla mielenkiinto erilaisia

vuosisadan vaihteessa pidetty vielä varsinaisena mielisairautena, jollaiseksi se kuitenkin suotuisissa olosuhteissa saattoi kehittyä. Hermostuneisuus määritti siten 1800-luvulla jatkumoa, jonka toisessa päässä oli terve ja toisessa mielisairas ihminen, jolloin raja hullun ja täysipäisen välillä oli häilyvä. Kyse oli pikemminkin aste- kuin laatuerosta.⁴

Osa 1800-luvun lopun tieteellisistä teorioista povasi ihmiskunnalle siten perin synkkää tulevaisuutta: ikään kuin se olisi ollut taivaltamassa kohti omaa tuhoaan. Tätä tunnetta eittämättä vahvisti se, että koko 1800-luvun ajan itsemurhat olivat Euroopassa yleistyneet, Englannissa jopa siinä määrin, että ihmiset alkoivat puhua maata piinaavasta itsemurhamaniasta. Myös Suomi, jossa itsemurhia oli aiempina vuosisatoina tehty vähän, otti – ainakin tilastojen valossa – osaa tähän murheelliseen kehitykseen. Kuolinsyytilastojen mukaan itsemurhien lisääntyminen oli alkanut jo 1700-luvun lopulla mutta todellinen käänne tapahtui 1890-luvulla ja 1900-luvun alussa, jolloin Suomi alkoi lähestyä itsemurhaintensiteetissä kansainvälistä tasoa.⁵

Itsemurhien yleistyminen voi osittain kuitenkin selittyä asenteiden muutoksilla. Suhtautumisen lieventyessä itsemurha voitiin aiempaa helpommin myös nimetä itsemurhaksi, jolloin ilmapiirin vapautuminen näkyi kuolinsyytilastoissa.⁶ Aikalaisissa itsemurhatapausten yleistyminen, kuviteltu tai todellinen, aiheutti joka tapauksessa huolta, jolloin itsemurhista oli 1800-luvun loppuun mennessä tullut yhä näkyvämpi osa suomalaista yhteiskuntaa ja arkea.

Eräs taho, joka joutui erittäin konkreettisella tavalla tekemisiin näiden nousevien itsemurhalukujen kanssa, oli kirkko. Koska kirkon tehtävänä oli saattaa vainaja maan poveen, oli sen myös päätettävä, millaiset maahanpanijaiset itsemurhan tehneelle sai pitää. Aiempina vuosisatoina itsensä surmanneen vainajan kohtalo oli ollut kova, sillä esimerkiksi *Kuningas Kristofferin maanlaki* vuodelta 1442 määräsi, että itsemurhan tehneen ruumis oli vietävä metsään poltettavaksi.⁷ 1800-luvulle tultaessa asenteet olivat jo huomattavasti lieventyneet, eikä ruumiita enää poltettu rovioilla. Keskustelua

neurooseja kohtaan lisääntyi ja syntyi myös aivan uusia diagnooseja, jolloin todettujen hermotautien määrä vastaavasti kasvoi. Palaan tähän tarkemmin luvussa 2.1, ks. Uimonen 1995, 255–256; Uimonen 1999, 7–8.

⁴ Uimonen 1999, 8, 25, 80–81, 83–84; Tuohela 2008, 19–20.

⁵ Anderson 1987, 243–248; Corbin 1990 (1987), 646; Nygård 1994, 31–34.

⁶ Tilastoinnin ongelmia käsittelen tarkemmin luvussa 3.1.

⁷ Nygård 1994, 111, 119, 122. Vielä vuoden 1734 laissa oli määräys, jonka mukaan vain pyövelit saivat käsitellä itsemurhaajan ruumiita. Pyöveleihin perehtyneen Hannele Klemettilän mukaan ammattia ei mielletty keskiajalla kovinkaan kunnialliseksi ja oletettavaa on, ettei suhtautumisessa ollut tapahtunut suurempia muutoksia 1700-luvulle tultaessa, ks. Nygård 1994, 112; Klemettilä 2008, 86.

aihe kuitenkin herätti edelleen ja 1800-luvun lopulla itsemurhien yleistyessä kirkollisissa piireissä pohdittiin niin itsemurhaajien oikeaoppista hautaamista kuin sitä, miten mielenhäiriössä tekonsa tehneisiin tulisi suhtautua.⁸

Tässä osin pessimisminkin sävyttämässä ilmapiirissä työskentelivät myös 1800-luvun lopun kirjailijat. Aikakauden suurten ismien – realismin ja naturalismin – hengessä he marssittivat kirjalliselle estradille henkilökavalkadin, joka ulottui portoista aina rikollisiin ja rapajuoppoihin saakka. Kummankin kirjallisuudensuuntauksen vaatimuksiin kuului ensinnäkin se, että todellisuutta tuli kuvata sellaisena kuin se oli, jolloin rumaa ei saanut taiteen nimissä muuttaa kauniiksi. Toisekseen ne molemmat ammensivat ihmiskäsityksensä aikakauden luonnontieteellisistä ja lääketieteellisistä teorioista, kuten evoluutio- ja perinnöllisyysteorioista. Yhteisestä perustastaan huolimatta niiden ihmiskuvaukset erosivat toisistaan. Siinä missä realismi uskoi ihmisen kehitysmahdollisuuksiin, naturalismi kielsi sen determinismin hengessä: ihminen ei voi vaikuttaa omaan kohtaloonsa. Kuten kirjallisuudentutkija Minna Maijala toteaa, näiden kahden kirjallisuudensuuntauksen välinen ero ei kuitenkaan ollut jyrkkä vaan kyse oli – jälleen kerran – aste-eroista.⁹

1800-luvun lopun kirjailijoiden teoksiin löi vahvasti leimansa myös uskomus siitä, että moraalittomuuksia tutkimalla epänormaali voitaisiin parantaa normaaliksi, ja tämä ajattelutapa puolestaan heijastui kirjailijoiden teosten aiheisiin. Tämä päti myös Minna Canthiin (1844–1897), jonka ympärillä käytiin kenties 1800-luvun lopun merkittävimmät kirjalliset polemiikit. Erityisesti hänen teostensa naiskuvaukset herättivät mieskriitikoissa paheksuntaa, sillä Canth ei suostunut esittämään teoksissaan naista sellaisena kuin hänet oli totuttu näkemään: siveänä yhteiskunnan moraalinvartijana.¹⁰ Ei, Canthin naiset olivat toista maata: he pettivät, joivat ja olivat vielä päälle päätteeksi itsetuhoisiaakin. Nämä ”moraalittomat” ja itsemurhaavat sankarittaret ovat myös tässä tutkimuksessa suuressa roolissa.

1.2 Kysymysten, käsitteiden ja lähdeproblematiikan äärellä

Tutkimukseni keskiössä on kysymys siitä, miten Suomessa suhtauduttiin naisten itsemurhiin vuosina 1880–1900. Ongelman ratkaisemisessa apuna ovat Canthin kolme

⁸ Sihvo 1989, 150–151; Nygård 1994, 112, 122–131.

⁹ Lappalainen 2000, 23–24, 30, 33; Maijala 2008, 29–32; Rossi 2009, 34, 51, 55.

¹⁰ Lappalainen 2000, 69; Maijala 2008, 32.

surun sankaritarta, Elli, Martha ja Anna Liisa¹¹, joiden kautta lähestyn naisten itsemurhia ympäröinyttä asenneilmapiiriä. Canthin naisten roolina tässä työssä on toimia näiden asenteiden paljastajina, valottajina ja ilmentäjinä. Koska tutkimuskohteenani ei näin ollen ole Minna Canth eikä hänen tuotantonsa sinällään, en hänen nimeään myöskään mainitse tutkimukseni otsikoissa, saatikka sitten työni varsinaisessa nimessä.

Tutkimuksessani kulkee rinta rinnan kaksi toisiinsa limittyvää tasoa, Canthin tekstit ja 1800-luvun lopun aikalaieskustelut. Ne leikkaavat toinen toisiaan, ovat dialogissa keskenään ja myös rakentuvat suhteessa toisiinsa, jolloin kokonaiskuvan, naisten itsemurhia koskeneiden suhtautumistapojen, hahmottamiseksi luen niitä ristiin yhtymäkohtia ja eroavaisuuksia etsien.

Näin ollen tarkastelen ensinnäkin Ellin, Marthan ja Anna Liisan kuvitteellisia kohtaloita, jolloin yritän selvittää, miten Canthin teksteissä itsessään suhtauduttiin naisten itsemurhiin. Sen tähden kiinnitän erityistä huomiota siihen, millaisissa tilanteissa itsemurha nousee niissä esiin, miten siitä puhutaan ja miten se mahdollisesti selitetään ja taustoitetaan lukijalle. Kyse on tällöin myös korvien herkistämisestä – Kalle Pihlaisen ajatusta mukaillakseni – niille suunnille, joihin tekstit avautuvat ja joiden kautta Canthin teosten kontekstit ovat löydettävissä.¹²

Yhtenä tällaisena avautuvana kontekstina on 1800-luvun lopun muu kaunokirjallisuus, jonka kanssa Canthin teokset keskustelivat ja jonka osaksi ne limittyivät. Näin ollen minun on kiinnitettävä huomiota tutkimusajankohtana vallalla olleisiin kirjallisuudensuuntauksiin ja niissä toistuneisiin teemoihin, jolloin Canthin tekstien maailma henkilöineen, tapahtumineen ja ajatuksineen tulee samalla paremmin ymmärretyksi.

Aikakauden kirjallisuuskenttään kytkeytymisen lisäksi tutkimani novellit ja näytelmät olivat yhteydessä myös ympäröivään todellisuuteen, sillä mikään teos ei synny tyhjiössä. Kirjoittamisajankohdan maailma kirjautuu teksteihin aina jollain lailla, esimerkiksi käytetyn kielen muodossa – halusipa kirjailija sitä tai ei. Toisen tason tarkastelu tapahtuukin juuri näissä teosten vihjaamisissa suunnissa, jolloin huomioni kohteena ovat ne tahot, jotka 1800-luvun lopussa käsittelivät itsemurhaongelmaa. Täten mukana on niin lääkäreiden, kirkonmiesten, lainsäätäjien, sosiologien kuin

¹¹ Elli on novellin *Epäluulo* (1891), Martha novellin *Ompelija* (1894) ja Anna Liisa näytelmän *Anna Liisa* (1895) päähenkilö. Esittelen teokset tarkemmin luvussa 1.3.

¹² Pihlainen 2001, 312.

maallikoidenkin itsemurhapohdintoja. Näitä näkökulmia tarkastellessani keskityn eritoten siihen, millaiseen äänensävyyn aiheesta puhuttiin, millaisia selityksiä itsemurhalle annettiin, miten aikalaiset kokivat itsemurhan ja millaisia reaktioita se heissä aiheutti. Kyse on siis sen 1800-luvun lopun asenneilmapiirin hahmottelusta, jossa Canthin teokset syntyivät ja jota ne kommentoivat.

Kaunokirjalliset tekstit muodostavat tärkeän osan lähdeaineistostani, jolloin tähän seikkaan on syytä pysähtyä hetkeksi. Kaunokirjallisuuden ja historiankirjoituksen yhdistäminen ei aina ole ollut täysin mutkatonta, sillä pohdintaa ovat aiheuttaneet esimerkiksi kaunokirjallisten tekstien lähdearvoon liittyvät seikat, fakta–fiktio-jaon perustelut ja myös kysymys siitä, onko tuo jako ylimalkaan edes mielekäs.¹³ Itse en kuitenkaan näe näiden kahden yhdistämistä ongelmana, sillä lopputuloksen onnistuneisuus riippuu pitkälti siitä, mitä lähteeltä kysytään ja miten kaunokirjallisen lähteen totuusarvo määritellään.

Kaunokirjallisuutta ei tulisikaan lähestyä ahtaan totuusarvokäsityksen kautta. Sitä ei siis pitäisi alistaa pelkäksi tapahtumahistorialliseksi dokumentiksi, koska tällöin huomio kohdistuu yksinomaan tekstin totuudellisuuden arviointiin, jolloin kaunokirjallisuuden tarjoamat moninaiset mahdollisuudet jäävät käyttämättä. Hedelmällisempää onkin sen sijaan keskittyä siihen, mitä kaunokirjallinen teksti kertoo – tai jättää kertomatta – kirjoittamisajankohtansa ajattelutavoista eli niistä asenteista, ajatuksista ja oletuksista, jotka teosta kirjoittaessa olivat mahdollisia. Kuten Pihlainen toteaa, kyse ei tällöin enää ole "[–] niinkään tekstin historiallisesta totuudellisuudesta, vaan niistä mahdollisuuksista, joista sen olemassaolo todistaa."¹⁴

Eräs kaunokirjallisuuden hyveistä onkin juuri se, että se pystyy parhaimmillaan herättämään henkiin tutkittavan aikakauden kokonaisuudessaan. Koska kaunokirjallisuus mahdollistaa dialogin, samalla sivulla voi esiintyä toisilleen täysin vastakkaisia, ristiriitaisia tai jopa kiellettyjäkin näkökantoja, jolloin menneisyys avautuu tutkijan silmien eteen moniäänisenä, lukemattomien mahdollisuuksien ja valintatilanteiden maana. Tämän ominaisuutensa vuoksi kaunokirjallinen tuotos voikin toisinaan kertoa jotakin sellaista, josta muut lähteet vaikenevat täysin.¹⁵

Oma käsitykseni faktan ja fiktion jaon mielekkyydestä seurailee Dorrit Cohnin ajatuksia. Hän kiistää teoksessaan *Fiktions mieli* (2006) Hayden Whiten esittämän

¹³ Pihlainen 2001, 303–305.

¹⁴ Pihlainen 2001, 312–313.

¹⁵ Pihlainen 2001, 314–315; Österberg 2002, 62.

ajatuksen, että myös historiankirjoitus olisi eräänlaista fiktiota, jossa juonellistamisen avulla kertoja pyrkii luomaan menneisyyden tapahtumista johdonmukaisen ja yhtenäisen tarinan. Tämän Cohn siis kieltää ja sanoo asian olevan pikemminkin päinvastoin: historiankirjoituksen ja fiktion välillä on selviä eroja. Näihin eroihin kuuluu esimerkiksi se, että fiktiivisessä tekstissä esitettyjen, ulkopuolista maailmaa koskevien väitteiden ei tarvitse pitää paikkaansa. Fiktion ei myöskään täydy yksinomaan viitata tekstin ulkopuoliseen todellisuuteen vaan se voi yhtä hyvin viitata myös omaan sisäiseen, kirjailijan itsensä luomaan maailmaan.¹⁶

Historiankirjoituksen lähtökohdat taas ovat Cohnin mukaan sangen toisenlaiset. Tavoitteena on tällöin saada lukija vakuuttuneeksi siitä, että teokseen kirjoitetut asiat todella olivat tapahtuneet jo ennen kuin historioitsija tarttui kynään ja alkoi kirjoittaa niistä. Tämän vuoksi historiankirjoituksen tulee perustua todennettavissa oleviin seikkoihin, esimerkiksi historiallisiin lähteisiin, ei mielikuvitukseen.¹⁷ Fakta ja fiktio eroavat mielestäni tarkoituksperiensä ja tavoitteidensa osilta siinäkin mielessä, ettei fiktion ensisijaisena tehtävänä ole, kuten tieteellisellä tekstillä on, tuottaa todennettavissa olevaa tietoa maailmasta.

Eräs toinenkin seikka kaipaa täsmennystä, nimittäin se, miten ymmärrän sukupuolen käsitteen ja miten sukupuolisuus näkyy työssäni. Joan W. Scottin tapaan viittaaan sukupuolesta puhuessani historialliseen ja sosiaaliseen kategoriaan, jonka avulla on mahdollista merkityksellistää valtasuhteita. Scottilaisittain tulkittuna sukupuoli on luonteeltaan prosessuaalista, se on jatkuvaa joksikin tulemista – ei jonakin olemista – jossa vaikuttavat kulttuuriset määritelmät miehelle ja naiselle ominaisesta käytöksestä ja olemuksesta.¹⁸

Ajattelutapaani on vaikuttanut myös feministitutkija Teresa de Lauretiksen sukupuolta koskevat pohdinnat. De Lauretiksen mukaan sukupuoli rakentuu erilaisissa kulttuurisissa teksteissä (kirjallisuus, elokuvat), institutionaalisissa käytänteissä (uskonto, perhe) ja arjen tavoissa (eleet, hiustyyli). Sukupuoli on siten osittain representaatio, sosiokulttuurinen rakennelma, joka kuitenkin todentuu ja realisoituu yksilöissä vasta silloin, kun he omaksuvat tuon representaation omakseen, osaksi omaa identiteettiään ja sitä kautta ilmentävät sitä käytöksessään, teoissaan ja puheissaan.

¹⁶ Cohn 2006, 19, 25–27. Kuten Ann-Catrin Hatje toteaa, ihmiselämä on sitä paitsi niin monimutkaista, ettei siitä voida kirjoittaa yhtenäistä ja johdonmukaista kertomusta, jolla olisi selkeä alku ja loppu, ks. Hatje 2009, 110.

¹⁷ Cohn 2006, 25–27.

¹⁸ Scott 1986, 1056, 1067; Östman 2000, 280–281.

Sukupuoli ei siis ole pelkästään sosiaalinen konstruktio, sillä se tarvitsee todentuaakseen ihmisruumiin, joka ottaa sukupuolen omakseen ja johon sukupuoli toisaalta myös juurrutetaan.¹⁹

Omassa työssäni korostuvat 1800-luvun lopulla vallinneet käsitykset, oletukset, vaatimukset ja kuvitelmat ilmiöstä nimeltä nainen ja naiseus. Kyse on siten myös naisihanteiden käsittelystä. Itsemurha taas oli särö 1800-luvun lopun naista koskevissa ideaaleissa – eräänlainen leikkaus- tai kohtauspiste – jossa lihaa ja verta olleet naiset ja aikakauden naisihanteet törmäsivät toisiinsa. Tai, kuten de Lauretis asian kenties ilmaisisi, itsemurha on tutkimuksessani teko, joka avaa näkymän Naiseen kulttuurisena konstruktiona ja naisiin todellisina, historiallisina olentoina.²⁰

Sukupuolittuneisuus on työssäni läsnä toisellakin tapaa. Kuten kulttuurihistorioitsija Kirsi Tuohela toteaa, 1800-luvun lopulla jokainen elämäalue oli korostuneen sukupuolittunut. Tämä päti niin kirjallisuuteen, jossa tietyt kirjallisuudenlajit nähtiin naisellisina ja naisille erityisen sopivina, kuin myös tapauksiin, joissa yksilö tappoi itsensä.²¹ Työssäni tarkastelen itsemurhaa nimenomaan sukupuolittuneesta, naisten itsemurhiin keskittyvästä näkökulmasta käsin. Erityisen kiinnostunut olen siitä, miten itsemurhaajan sukupuoli, naiseus, vaikutti suhtautumistapoihin aikana, jona naiseus jo itsessään tarkoitti tietynlaista normista, miehestä, poikkeamista. Työni keskiössä on siten kaksinkertainen poikkeavuus: naiseus ja itsemurha. Ne muodostavat työssäni yhdistelmän, jossa sekä itse teko, itsemurha, että sen tekijä, nainen, kuuluvat molemmat yhteiskunnan marginaaliin.

Tähän saakka olen puhunut itsemurhasta jonkinlaisena itsestään selvyyttenä, joka ei selittelyjä tai määrittelyä liiemmin kaipaa. Jo pelkkänä sanana ”itsemurha” on kuitenkin verrattain nuori. Suomen kieleen se ilmestyi vasta vuonna 1874, jolloin Elias Lönnrot käänsi *Finsk-Svenskt Lexikon* -sanakirjassaan ruotsin *sjelfmord*-sanana ”itsemurhaksi”. Ennen Lönnrotia itsemurhaajia oli lakiteksteissä ja kirkkolaissa nimitetty ”henkens hukkaajiksi”, ”itsens tappajiksi” ja ”itsenssurmaajiksi”.²²

Toinen huomionarvoinen seikka on itsemurha-käsitteen näennäinen selvyys. Arkiajattelussa itsemurhalla on totuttu tarkoittamaan sellaista tekoa, jossa ihminen

¹⁹ Paasonen 2010, 47; De Lauretis 2004, 51, 82–83.

²⁰ Koivunen 2000, 109; De Lauretis 2004, 48.

²¹ Tuohela 2008, 35–36.

²² Kolehmainen 2003, 32–33. Lönnrot käytti sanakirjassaan ”itsemurhan” rinnalla myös toista, niin ikään ruotsalaista lainaa ollutta termiä, ”itsenmurha”. Sanan vakiintuminen ei tapahtunut hetkessä ja niinpä esimerkiksi vuoden 1877 lakikirjassa puhuttiin ”itsenssurmaajista” ja ”itsenssurmasta”. Käsittelen itsemurhasta käytettyjä kiertoilmauksia luvussa 3.3.

tieten tahtoon riistää itseltään hengen. Näin määriteltynä olisi kuitenkin mahdollista pitää myös kristillisten marttyyrien sekä kaksintaisteluissa ja sodissa menehtyneiden henkilöiden kuolemia itsemurhina, sillä kaikissa näissä tapauksissa henkilöt ovat tietoisesti – vaikkakin epäsuorasti – tapattaneet itsensä. Tästä huolimatta näitä kuolemia ei kuitenkaan ole pidetty itsemurhina vaan niitä on päinvastoin saatettu jopa ylistää sankarillisiksi teoiksi.²³ Itsemurha ei siten käsitteenä olekaan itsestäänselvyys vaan pikemminkin ajassa ja paikassa määrittyvä ilmiö.

Kun tässä tutkimuksessa puhun itsemurhasta, tarkoitan sillä tekoa, jonka välittömänä päämääränä on aiheuttaa oma kuolema. Määritelmäni vaikenee siten tyystin tekijän sieluntilasta, toisin sanoen siitä puuttuu tekoa määrittävä sana ”tietoisena”. Tähän on kuitenkin omat syynsä, sillä kuten luvussa neljä osoitan, kysymys vainajan kuolinhetkisestä mielentilasta nousi äärimmäisen ratkaisevaan asemaan esimerkiksi hautaustavasta päätettäessä.

Tutkimukseni keskittyy ajallisesti 1800-luvun kahteen viimeiseen vuosikymmeneen useastakin eri syystä. Eniten siihen on kuitenkin vaikuttanut se, että lähteenä käyttämäni Canthin teokset on kaikki julkaistu 1890-luvulla, jolloin rajan vetäminen vuoteen 1900 tuntui luontevalta ratkaisulta. Toisena syynä on jo edellä mainittu 1880-luvulla voimistunut itsemurhien tilastollinen lisääntyminen²⁴ ja sen aiheuttama huoli aikalaisissa. Kolmantena syynä on 1800-luvun lopussa alkanut muutos lainsäätäjien, kirkon ja tieteen katsantotavoissa, jolloin asenteet itsemurhaa kohtaan olivat eräänlaisessa käymistilassa.²⁵

1.3 Faktaa ja fiktiota – alkuperäislähteet ja tutkimuskenttä

Tutkimukseni päälähteenä ovat Minna Canthin myöhäistuotantoon kuuluvat *Epäluulo* (1891), *Ompelija* (1894) ja *Anna Liisa*²⁶ (1895). Olen käyttänyt niistä Canthin

²³ Minois 1999 (1995), 10–12.

²⁴ Toivo Nygårdin mukaan naisten itsemurhat lisääntyivät dramaattisimmin 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Kun naiset tekivät vuosina 1900–1910 yhteensä 369 itsemurhaa, oli vastaava luku seuraavalla kymmenvuotiskaudella noussut jo 667 itsemurhaan, ks. Nygård 1994, 32.

²⁵ Nygård 1994, 32, 43.

²⁶ *Anna Liisasta* on olemassa myös Kuopion kaupunginkirjastossa säilytettävä aikaisempi, julkaisematon käsikirjoitusversio, jossa näytelmä on kasvanut nelinäytöksiseksi. Siinä Anna Liisa esitetään julkaistuun versioon verrattuna itsekkäämpänä ja katkeroituneena ihmisenä, joka pohtii pitkään ennen kuin tunnustaa rikoksensa, ks. Maijala 2008, 291. Tätä käsikirjoitusta en kuitenkaan ole sisällyttänyt työhöni, koska haluan tutkia nimenomaan näytelmän julkaistua, suurelle yleisölle tutuksi tullutta versiota, josta

kokoelmateoksissa *Kootut teokset II* (1919) ja *Kootut teokset IV* (1920) olevia versioita.²⁷ Ne noudattelevat varsin uskollisesti alkuperäisiä tekstejä, sillä käyttämiini painoksiin tehdyt muutokset koskevat ainoastaan kieliasua, eivät itse sisältöä. Kaksoisveet (w) on korvattu yksinkertaisilla (v) ja joidenkin sanojen kirjoitusasu on modernisoitu, jolloin esimerkiksi vanhahtava ilmaus ”viimmeiseen” on korjattu muotoon ”viimeiseen”. Molemmissa teoksissa on mukana liite, johon nämä tehdyt muutokset on merkitty näkyviin.

Itsemurha on näissä kolmessa teoksessa keskeisenä teemana. Niissä seurataan tiiviisti itsemurha-ajatuksen syntymistä, kehittymistä ja *Epäluulon* sekä *Ompelijan* kohdalla myös sen varsinaista toteuttamista. *Anna Liisassa* oman hengen riistäminen jää sen sijaan yrityksen asteelle, mutta itsetuhoisuus on näytelmässä kuitenkin vahvasti läsnä alusta loppuun saakka. Teoksissa keskitytään siten kuvaamaan itsemurhan psykologiaa, asiaa, joka on tutkimuskysymyksen kannalta äärimmäisen oleellinen.

Canth viittasi itsemurhaan useissa muissakin teoksissaan, kuten esimerkiksi *Työmiehen vaimossa* (1885) ja *Hannassa* (1886). Niissä itsemurhaproblematiikka jää kuitenkin lapsipuolen asemaan, sillä itsemurha ei ole teoksissa alati läsnä oleva, jatkuvaa pohdintaa aiheuttava asia vaan ajatus, joka esitetään kerran, korkeintaan pari ja josta puhutaan viittauksenomaisesti, muutamassa lauseessa. Sen tähden niihin ei tässä tutkimuksessa sen enempää kiinnitetäkään huomiota. Niiden sijaan sivuan kuitenkin jonkin verran Canthin vuonna 1893 kirjoittamaa näytelmää *Sylvi*, mutta suuressa roolissa sekään ei ole, sillä itsemurhasta puhutaan siinä vain muutamassa kohtauksessa.

Edellä esiteltujen teosten ohella käytän myös muita lähteitä, joiden tarkoituksena on tukea päälähdeaineistoni eli Canthin tekstien luentaa. Nämä toissijaiset lähteet toimivat eräänlaisina varmentajina ja rajojen määrittäjinä, joihin voin tukeutua tulkintoja tehdessäni. Niiden tarkoituksena on siten pitää minut aisoissa, varmistaa, että pysyn tulkinnoissani niiden mahdollisuuksien rajoissa, jotka tutkittavana ajankohtana olivat mahdollisia.

on olemassa myös yleisön reaktioista kertovia aikalaisarvosteluita. Palaan aikalaisarvosteluihin hieman tuonnempana.

²⁷ Lähdeaineistoa pohtiessani Hannu Salmi ehdotti, että käyttäisin *Anna Liisaa*. Haluan kiittää häntä tästä alkusysäyksen antamisesta. Samoin haluan kiittää Sakari Ollitervoa, Marjo Kaartista ja Kirsi Tuohelaa hyvistä neuvoista, huomioista ja kirjallisuusehdotuksista.

Huomioni kohteena ovat täten myös *Anna Liisasta* ja *Epäluulosta* kirjoitetut aikalaisarvostelut, joita kirjoitettiin esimerkiksi *Päivälehdessä*, *Finsk Tidskriftin* ja *Valvojan* tapaisiin sanoma- ja aikakauslehtiin. *Ompelijasta* tällaisia arvosteluja ei ole saatavilla, sillä painetun kirjan sijaan novelli ilmestyi ensimmäisen kerran *Suomen Kuvalehdessä*. Kirjoihin ja kansiin *Ompelija* painettiin vasta vuonna 1919, kaksikymmentäviisi vuotta kirjailijan kuoleman jälkeen.

Arvostelujen tarkoituksena on valottaa sitä, miten kriitikot suhtautuivat näyttämöllä ja kirjojen sivuilla tapahtuneisiin naisten itsemurhiin. Täten kyse on yleisen asenneilmapiirin hahmottelusta, ei vastaanottotutkimuksen tekemisestä. Olen pyrkinyt yksilöimään arvostelujen kirjoittajat viitteisiin, mutta aina se ei ole ollut mahdollista, sillä kritiikkejä saatettiin kirjoittaa nimettömänä. Toinen melko yleinen tapa oli kirjoittaa nimimerkillä, jolloin mahdollisuuksien mukaan ilmoitan viitteissä myös kirjoittajan todellisen henkilöyden.²⁸

Toissijaisina lähteinä käytän myös Minna Canthin kirjeenvaihtoa, puheita ja lehtikirjoituksia, joita on julkaistu useina eri toimitettuina teoksina. Siten tarkasteluni ulkopuolelle jäävät ne eri arkistoissa säilytettävät kirjeet, puheet ja esitelmät, joita ei ole sisällytetty tutkimuksessani mukana oleviin teoksiin. Tätä rajausta perustelen ensinnäkin sillä, että mielenkiintoni kohteena eivät ensisijaisesti ole Canthin henkilökohtaiset paperit vaan hänen kirjalliset tuotoksensa ja niistä välittyvät asenteet. Toisena syynä on pro gradu -laajuiseen tutkimukseen liittyvät sivumääriä koskevat rajoitteet, jotka pakottavat karsimaan lähdemateriaaleja.

Toisaalta en myöskään usko arkistoissa olevan materiaalin tuovan tutkimukseeni mitään sellaista uutta tietoa, jota ei olisi löydettävissä lähteenä käyttämästäni Helle Kannilan toimittamasta massiivisesta, 508 kirjettä sisältävästä kokoelmasta *Minna Canthin kirjeet* (1973). Sen ohella tutkimuksessani on mukana myös esimerkiksi Eila Tuovisen toimittama *Taisteleva Minna. Minna Canthin lehtikirjoituksia ja puheita 1874–1896* (1994). Näistä teoksista – kuten Canthin näytelmien ja novellien arvosteluistakin – etsin johtolankoja, jotka selventävät Canthin, hänen teostensa ja aikaisten naisten itsemurhia koskevaa ajattelua, asenteita ja mielipiteitä.

Olen ottanut tarkasteluuni mukaan myös 1800-luvulla ilmestyneitä suomalaisia itsemurhatutkimuksia. Niihin vaikuttivat ainakin osittain samat (lääke)tieteelliset

²⁸ Suurin osa nimimerkeistä on selvinnyt tutkimuskirjallisuuden, esimerkiksi Leeni Tiirakarin *Taistelevat lukumallit* (1997), avulla. Apuna olen käyttänyt myös Maija Hirvosen teosta *Salanimet ja nimimerkit* (2000).

teoriat, joista Canth ammensi virikkeitä omiin teoksiinsa. Koska itsemurhia käsitteleviä julkaisuja ilmestyi 1800-luvun lopulla vain yksi, on minun käytettävä lähteenä sellaisiakin tutkimuksia, jotka eivät ilmestymisajankohtansa puolesta käy yksiin tekemäni aikarajauksen kanssa. Siten mukana ovat Robert Laguksen itsemurhaa oikeustieteellisenä ongelmana käsittelevät, vuodelta 1861 olevat kirjoitukset ”Om sjelfmord” ja ” Statiska upplysningar angående sjelfmorden i Finland” sekä Th. Saelanin lääketieteen väitöskirjaa *Om sjelfmordet i Finland i statistiskt och rättmedicinskt afseende* (1864). F. W. Westerlund puolestaan tutki omissa tutkimuksissaan *Sjelfmorden i Finland 1861–1895. Statistisk sammanställning* (1898) ja *Sjelfmorden i Helsingfors* (1914) ennen kaikkea alkoholin ja itsemurhien välistä yhteyttä.

Edellä esiteltyjen lisäksi mukana on myös Émile Durkheimin alun perin vuonna 1897 ilmestynyt itsemurhatutkimuksen klassikko *Itsemurha. Sosiologinen tutkimus* (1985). Durkheimin tutkimus julkaistiin näin ollen myöhemmin kuin Canthin teokset. Siinä keskitytään kuitenkin pohtimaan ja kuvaamaan seikkoja, jotka ovat olleet olemassa ja jotka ovat tapahtuneet jo ennen varsinaista julkaisuvuotta, vuotta 1897. Tästä johtuen hänen tutkimuksensa käyttäminen lähteenä on perusteltua.

Käyttämästäni lähdeaineistostani johtuen tutkimuksessani yhdistyvät historian, kirjallisuudentutkimuksen ja kirjallisuushistorian näkökulmat. Tämä poikkitieteellisyys näkyy käyttämässäni tutkimuskirjallisuudessa, joka on jaettavissa kahteen päätyyppiin: historian- ja kirjallisuustieteen tutkimuksiin.

Aina viime vuosiin saakka itsemurha on ollut suomalaisessa historian tutkimuksessa likipitään valkoinen läikkä kartalla. Nyt tuon tuntemattoman alueen kartoitus on kuitenkin selvästi käynnissä, sillä esimerkiksi Riikka Miettinen on omassa pro gradussaan *Erkki Mikonpojan laiton kuolema. Itsemurha ilmiönä ja rikoksena Lounais-Suomen maaseudulla ja alioikeuksissa 1600-luvun jälkipuolella* (2008) käsitellyt itsemurhaa oikeudellisesta näkökulmasta käsin.²⁹

²⁹ Itsemurha-aiheisia pro graduja ovat myös Arja Ryhäsen ”*Annoin sinulle siivet, tuulille en voinut mitään*”. *Lapsen itsemurha vanhempien kirjoittamana kokemuksena 1995–2009 Suomessa* (2011) ja Heidi Mustajoen *Kohtalo omissa käsissä. Suomen sodissa 1939 – 1945 itsensä surmanneiden sotilaiden omaisten asema vuosina 1939 – 1960* (2010). Aiheesta on valmisteilla myös kaksi väitöskirjaa, Riikka Miettisen *Itsemurhat suurvalta-ajan Ruotsin itäisissä maalais- ja kaupunkiyhteisöissä. Itsemurha, yksilö ja yhteisö Lounais-Suomessa, Pohjois-Pohjanmaalla, Viipurin Karjalassa ja Käkisalmen läänissä vuosina 1620–1700* ja Mikko Myllykankaan suomalaisen itsemurhatutkimuksen historiaa tarkasteleva väitöstutkimus. Kiitos Arja Ryhäselä näistä huomioista.

Sen sijaan kotimaista, julkaistua tutkimusta aiheesta on vähän. Tällainen harvinaisuus on Toivo Nygårdin kirjoittama *Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa* (1994), jota voidaan pitää eräänlaisena suomalaisen itsemurhahistorian käsikirjana. Nygård hahmottelee tutkimuksessaan 1800-luvulle ominaisen suomalaisen itsemurhan ja muuntaa sen täsmällisiksi luvuiksi, tekotavoiksi ja sukupuolijakaumiksi. Oma työtäni ajatellen erityisen hedelmällinen on ollut hänen tutkimuksensa se osa, jossa hän käsittelee kirkon ja valtion suhtautumista itsemurhiin sekä aikalaisten käsityksiä itsemurhamotiiveista. Nygårdin teos onkin ollut oman tutkimukseni vankka kivijalka ja perusta, jonka tietojen pohjalta olen lähtenyt omaa työtäni rakentamaan.

Nygårdin ohella oivallisena tietolähteenä on toiminut myös Kalle Achtén, Olavi Lindforsin, Jouko Lönnqvistin ja Markku Salokarin toimittama teos *Suomalainen itsemurha* (1989), jossa painopiste on nykyajan itsemurhaproblematiikassa. Nykypäivään keskittymisestä huolimatta teoksessa käsitellään kuitenkin myös oman työni kannalta oleellisia asioita, kuten esimerkiksi kansanuskomuksia, itsemurhaa koskevan lainsäädännön historiaa ja 1800-luvun suomalaista itsemurhatutkimusta.

Muualla maailmassa itsemurhia on onnekseni tutkittu hanakammin kuin Suomessa. Olive Andersonin luonnostelee tutkimuksessaan *Suicide in Victorian and Edwardian England* (1989) yleiskuvan 1800-luvun puolivälin ja 1900-luvun alun englantilaisesta itsemurhasta, jonka lisäksi hän on kiinnostunut myös aikalaisten asennoitumisesta itsemurhiin. Erityisen antoisaa on Andersonin tutkimuksessa se, että hän perehdyttää lukijansa englantilaiseen itsemurhahuumoriin ja aiheen käsittelyyn lehdistössä ja kirjallisuudessa. Hänen tekemiään havaintoja olen hyödyntänyt omassa työssäni ja erityisesti luvussa kolme, jossa käsittelen itsemurhaa muun muassa kirjallisuuden ja kansanuskomusten kontekstissa. Samaisessa luvussa, kuten kautta koko tutkimukseni, tukeudun myös Barbara T. Gatesin teokseen *Victorian Suicides. Mad Crimes and Sad Histories* (1988), jossa itsemurhaa tutkitaan lähinnä 1800-luvun kirjallisuuden ja taiteen kontekstissa.

Myös vanhempia aikoja koskevaa itsemurhatutkimusta on tehty. Oman tutkielmani kannalta tärkein niistä on George Minois'n *ancien régime* ajan Ranskaan ja Englantiin keskittyvä *History of Suicide* (1999). Tutkimuksessaan hän luo katsauksen itsemurhan filosofiseen, hengelliseen ja kaunokirjalliseen puoleen. Hänen teoksensa on auttanut minua ymmärtämään 1800-luvun lopulla vallinneiden käsitysten historiaa, jolloin oma tutkimusajankohtani on tullut ymmärrettävämmäksi.

Koska itsemurha kytkeytyi 1800-luvun lopulla vahvasti lääketieteeseen ja mielisairauksiin, olen perehtynyt myös näitä asioita käsitteleviin tutkimuksiin. Kulmakivenä on tällöin ollut Minna Uimosen *Hermostumisen aikakausi. Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä* (1999), jossa hän lähestyy suomalaisten lääkäreiden vuosisadan vaihteessa käymää hermokeskustelua erilaisten lääketieteellisten tekstien kautta. Suurella ilolla olen lukenut myös Kirsin Tuohelan sykähdyttäväsi kirjoitettua väitöskirjaa *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900* (2008), jossa itsemurhatematiikkaa sivutaan niin lääketieteen kuin kirjallisuushistoriankin näkökulmasta käsin.

Tulkinnallisena työkaluna olen käyttänyt myös kirjallisuuden- ja kulttuurintutkija René Girardin teosta *Väkivalta ja pyhä* (2004). Girard tarkastelee tutkimuksessaan väkivaltaista ja pyhää tekoa, uhraamista, yhteisön rauhan takaavana tekijänä. Näitä ajatuksia olen soveltunut omaan tutkimukseeni lähestymällä naisen itsemurhaa eräänlaisena yhteisön puolesta uhrautumisen muotona.

Canthin teosten tulkinnassa auttavan kätensä ovat puolestaan ojentaneet Minna Maijalan historiaa ja kirjallisuustiedettä oivaltavasti yhdistelevä tutkimus *Passion vallassa. Hermostunut aika Minna Canthin teoksissa* (2008) ja Leeni Tiirakarin *Taistelevat lukumallit. Minna Canthin teosten vastaanotto* (1997). Ne ovat opastaneet minua kädestä pitäen tekstien tulkinnassa ja auttaneet minua kiinnittämään huomioita 1800-luvun lopun kirjallisuudelle tyypillisiin seikkoihin. Canthin teosten aikalaiskytkentöjä etsiessäni apunani ovat olleet esimerkiksi Päivi Lappalaisen kirjoittama *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880-luvun ja 1890-luvun kirjallisuuteen* (2000) ja Riikka Rossin *Särkyvä arki. Naturalismin juuret suomalaisessa kirjallisuudessa* (2009). Ne ovat avanneet näkymän 1800-luvun lopun suomalaiseen kirjallisuudenkenttään ja mahdollistaneet siten Canthin teosten kontekstoinnin.

*

Tutkimukseni etenee temaattisesti siten, että käsittelen jokaista Canthin teosta oman, tekstistä itsestään lähtöisin olevan, teeman alaisuudessa. Nämä kytkökset olen tehnyt teoksissa korostuneiden painotusten ja vihjeiden perusteella, jollaisia ovat esimerkiksi toistuvat viittaukset kristinuskoon tai lääketieteeseen. Ensimmäisessä käsittelyluvussa

keskityn novelliin *Epäluulo* (1891), jossa itsemurha asettuu mielisairauden ja sitä kautta tieteen kontekstiin. Keskeiseksi nousee tällöin kysymys siitä, miten tiede selitti naisen itsemurhan ja minkälaisia syitä se sille antoi. *Epäluulon* jälkeen käänän katseeni toiseen tutkimukseeni novelliin, *Ompelijaan* (1894), jonka teemana on onnettoman rakkauden ja itsemurhan välinen kytkös. Kolmannen luvun tarkoituksena on selvittää, millaisena ilmiönä maallikot näkivät naisen itsemurhan, millaisia oletuksia heillä oli itsemurhamotiiveista ja miten he reagoivat naisten itsemurhiin. Luvussa 3.1 käsittelen naisen itsemurhaa myös erityisenä kirjallisuuden teemana. Viimeisenä analysointivuorossa on näytelmä *Anna Liisa* (1895), jossa teemaksi nousee kristinuskon ja itsemurhan välinen suhde. Neljännen luvun keskeiseksi kysymykseksi muodostuu se, millaisena kristinuskon näki itsemurhat ja semminkin naisten itsemurhat, jolloin tulen väistämättä sivuamaan myös 1800-luvun lopun käsityksiä naisten uskonnollisuudesta.

2. HERMOT, DEGENERAAATIO JA SIVISTYS – NAISEN ITSEMURHA TIETEESSÄ

2.1 Naisen ”ikuinen hulluus” ja degeneraation vaarat

Seuraavien kolmen alaluvun ajan tutkiskelen itsemurhaajanaisen sielunelämää 1800-luvun lopun tieteen kontekstissa. Tässä ensimmäisessä alaluvussa pureudun siihen, millainen kytkös naiseuden, mielisairauksien, hermotautien ja itsemurhien välillä oli vuosisadan vaihteessa. Tarkoituksena on selvittää, miten lääketiede selitti naisen itsemurhan ja mitä nämä selitykset paljastavat naisten itsemurhia ympäröineistä asenteista.

Minna Canthin *Epäluulo* (1891) tarjoaa tarkastelulle hedelmällisen lähtökohdan, sillä vuosisadan vaihteessa tieteen ja kaunokirjallisuuden välille solmittiin liitto, jonka seurauksensa kirjallisuuden naishahmoihin oli mahdollista soveltaa kursailematta lääketieteen näkemyksiä naisesta ja naiseudesta.³⁰ Kaunokirjalliset teokset nähtiin psykologisina tutkielmina, jotka keskittyivät kuvaamaan ihmismieltä, tunteita ja intohimojen kehittymistä. Lääkärit puolestaan sovelsivat omissa tapaustutkimuksissaan kaunokirjallisuudesta tuttuja kirjoituskonventioita, jolloin tieteen ja kirjallisuuden välinen raja osittain hämärtyi.³¹

Tieteen läsnäolo on luettavissa myös *Epäluulosta*, jossa Canth seuraa novellinsa hysteerisen päähenkilön, Ellin, hermosairauden pahenemista aina itsemurhaan asti. Ellin elämässä kaikki on päällisin puolin mallillaan: hän on naimisissa hyväluontoisen kauppiaan, Hermanin, kanssa ja heillä on kaksi lasta. Tästä huolimatta Ellin mieleen hiipi ajoittain epäily, voiko perheen onni kestää ikuisesti. Idylli särkyikin eräänä yönä, kun kauppapuoti palaa poroksi ja Elli alkaa epäillä, että aviomies on vakuutusrahojen toivossa sytyttänyt palon. *Epäluulo* ottaa Ellistä vallan. Hän tuntee olevansa osasyylinen miehensä rikokseen, sillä hän ei kerro epäilyistään poliisille. Lopulta syyllisyydentunto saa hänet heittäytymään kalliolta alas omaan kuolemaansa. Missään vaiheessa lukijalle ei selviä, ovatko Ellin epäilykset totta vai silkkaa hysteeristä kuvitelmaa.

1800-luvun lopussa erilaiset hermosairaudet olivat lääkäreiden erityisen huomion kohteena. Karin Johannissonin tutkimus *Den mörka kontinenten* (1994) paljastaa, että hermodiagnoosit muodostivat hierarkkisen järjestelmän, jossa sairauksien aatelia edusti neurastenia eli heikkohermoisuus. Sen nähtiin kielivän sairastajansa

³⁰ Kortelainen 2003, 270.

³¹ Kortelainen 2003, 270–271; Witt-Brattström 2007, 61–63; Maijala 2008, 13.

sielukkuudesta ja hienostuneesta hermostosta, jolloin neurastenia määrittyi olemukseltaan ylemmän luokan vaivaksi. Sairaudet ja sairastamisen tavat olivatkin 1800-luvun yhteiskunnassa luokkasidonnaisia. Keskiluokkaiset naiset päätyivät vain erittäin harvoin sairaalahoitoon: he kärsivät hermoistaan kotona yksityisyyden suojissa ja perhelääkärin tarkkailevan silmän alaisena. Mielisairaalaan joutuivat lähinnä yhteiskunnan alempiin kerroksiin kuuluneet naiset, joilla ei ollut varaa kalliisiin yksityislääkäreihin. Näin ollen keski- ja yläluokan naisten sairastaminen oli intiimi yksityisasia, kun taas työväenluokkaan kuuluneilla naisilla sairauksista kärsiminen oli luonteeltaan julkista.³²

Toista 1800-luvun yleistä hermosairautta, hysteriaa, ei verhonnut samanlainen hienostuneisuuden aura kuin neurasteniaa. Hysterian taudinkuva systematisoitui³³ Jean-Martin Charcot'n (1825–1893) toimesta 1880-luvulla. Hän määritteli sen keskushermoston toiminnan patologiseksi tilaksi, jonka välittömänä syynä olivat erilaiset traumaattiset tekijät, esimerkiksi tunnekuohut. Näiden lisäksi myös perinnölliset ominaisuudet loivat alttiuden sairastua hysteriaan. 1800-luvun lopulle saakka hysteriaa pidettiin yksinomaan naisten sairautena ja sen nähtiin koskettavan naiseuden ydintä, jossa asuivat epävakaas ja oikullisuus. Sairaus päästi valloilleen naisen pimeän puolen: hysteerinen nainen valehteli, teeskenteli, juonitteli, oli ylitunteellinen, egoistinen ja kärsi yhtäkkisistä purkauksista, pyörtyilystä, tunnottomuudesta, hysteerisestä naurusta ja nyyhkytyksestä.³⁴ Nämä oireet pätevät myös Elliin, joka epäluulonsa myötä muuttuu varjoja säikkyväksi, ylitunteelliseksi ja levottomaksi hermokimpuksi, jonka hysteeriset kohtaukset ilmenevät paitsi henkisinä myös fyysisinä purkauksina:

[Elli] Heittäytyi sänkyyn suulleen, painoi kahdella nyrkillä otsaansa ja puhkesi itkuun. Raivosaan [sic] itkuun, joka pani koko ruumiin vavahtelemaan.

–Mutta olenko minä hassu, olenko minä ihan, ihan hassu? Mitä minä itken oikeastaan?

Hän painoi vielä enemmän nyrkillä otsaansa. Painoi niin paljon kuin jaksoi. Ja sitten päälakea.

³² Johannisson 1994, 146–151; Kortelainen 2003, 48, 93, 167; Ahlbeck-Rehn 2006, 196. Käsittelen neurasteniaa tarkemmin luvussa 2.2.

³³ Hysterian alkuperästä ei ollut yksimielisyyttä: osa selitti taudin kohdusta johtuvaksi, osa taas piti syynä esimerkiksi aivoja, ja nämä selitysmallit pitivät pintansa vielä Charcot'n suosituksi tulleen systematisoinnin jälkeen. Suomeen hysteria tuli juuri charcot'laisessa muodossa, jossa hysteria oli jaettu neljään vaiheeseen: suuri hysteria (epileptiset kouristukset), suurten liikkeiden vaihe (luonnottomat asennot), hallusinaatiot ja hourailu, ks. Uimonen 1999, 71–74.

³⁴ Johannisson 1994, 146–151; Uimonen 1995, 255–256, 276–277; Uimonen 1999, 145; Kortelainen 2003, 51. Hysteriasta tarkemmin ks. esim. Kortelainen 2003.

Siellähän tuska enimmin tuntuikin.

Ei auttanut. Itkeä hänen täytyi. Yhä kovemmin ja herkeämättä.³⁵

1800-luvun käsityksen mukaan naiset, kuten *Epäluulon* Elli, olivat koko elämänsä ajan alituisessa vaarassa sairastua hermosairauksiin. Vaara vaani naista raskaana ollessa, synnyttäessä, imettäessä, kuukautisten aikana, murrosiässä ja vaihdevuosissa.³⁶ Näin ollen naiseus määrittyi eräänlaiseksi ”ikuisen hulluuden” tilaksi ja sairaalloisuudeksi, johon nainen oli sukupuolensa vuoksi sidottu. Tämä hulluus oli paitsi ikuista, myös vaarallista, sillä Lapinlahden ylilääkärinä toimineen Th. Saelanin mukaan hysteriaan liittyi itsemurhariski:

Till och med under galenskap är sjelfmordet endast ett tillfälligt symtom [--]. Det förekommer dessutom äfven vid mängd andra sjukdomar, ss. epilepsi, hypokondri, hysteri, gikt [--].³⁷

Myös Canth näki itsemurhan Saelanin tapaan hermoston, sielun ja mielen häiriötilana. Vuonna 1888 hän kirjoitti Lucina Hagmanille ruotsalaisen kirjailijattaren Victoria Benedictssonin itsemurhan syistä:

Minä yksinkertaisesti luulen, että hän oli liiaksi rasittanut aivojaan ja hermojaan, että siitä tuli sielun sairaus ja lifsleda. Eikä hän jaksanut sitten kestää mielensä häiriötilaa, vaan otti se hänestä vallan.³⁸

Canthin antama selitys on ajalle tyypillinen. Lääkäreiden tapaan hän palautti itsemurhan syyn naisen hermojärjestelmän rakenteelliseen heikkouteen, jonka vuoksi naisen hermosto ei kestänyt rasitusta samalla tavalla kuin miesten teräksiset hermot.³⁹

Kuten Minna Maijalan tutkimuksesta käy ilmi, Canth kuvasi teoksissaan Ellin ohella muitakin hysteerisiä naisia, jotka hulluudessaan pohdiskelivat itsemurhaa.⁴⁰ Esimerkiksi päähenkilönsä mukaan nimetyssä näytelmässä *Sylvi* (1893) nuori, intohimoinen, impulsiivinen ja arvaamaton nukkevaimo ryhtyy äärimmäisiin tekoihin rakkauden tähden.

Sylvi on kertomus nuoresta tytöstä, joka onnettomasta kohtalon oikusta menettää vanhempansa ja joutuu vanhemman miehen holhottavaksi. Sylvin aikuistuesssa mies kihlaa tämän, ja rakkaudesta mitään tietämätön tyttö joutuu naimisiin ymmärtämättä kunnolla edes avioliiton merkitystä. Avioliitossa ovat etusijalla aviomiehen, ”holhooja-

³⁵ Canth 1919 (1891), 286–287.

³⁶ Oppenheim 1991, 188–190.

³⁷ Saelan 1864, 54. Hypokondrialla, josta käytettiin myös nimitystä patofobia, tarkoitettiin sairauksien perusteetonta pelkoa. Nykypäivänä tautia kutsuttaisiin luulosairaudeksi, ks. esim. Uimonen 1995, 264.

³⁸ Minna Canth Lucina Hagmanille 7.9.1888, *Minna Canthin kirjeet*, 330.

³⁹ Uimonen 1995, 270; Uimonen 1999, 79–80, 125.

⁴⁰ Maijala 2008, 112.

sedän”, kuten Sylvi häntä osuvasti nimittää, toiveet ja tarpeet, joihin Sylvin tulee mukisematta mukautua. Näytelmän alussa nukkevaimo leikittelee kuoleman ajatuksella:

[Sylvi] Hyräilee, menee kirjoituspöydän luo, järjestää kirjoja ja paperia. Avaa pöytälaatikon. Saa käsiinsä strykniinilaatikon ja lakkaa äkkiä hyräilemästä. Ottaa yhden kapselin ja katselee sitä kauvan, vie sen suuhunsa, panee sitten nopeasti pois, heittää laatikon paikoilleen ja työntää pöytälaatikon kiinni. Sitten hän taas hyräilee, järjestää vielä jotakin pöydällä, kävelee ympäri huonetta ja pysähtyy viimein peilin eteen, nauraa kuvalleen, vehkeilee, kumartaa ja viittailee käsillään.⁴¹

Sylvi kuvataan raikkaaksi ja iloiseksi mutta myös sairaalla tavalla hulluttelevaksi ja kuoleman kanssa flirttailevaksi nuoreksi naiseksi. Itsemurhan sijaan Sylvi kuitenkin päätyy myrkyttämään ”holhooja-sedän” sen jälkeen, kun hän kokee ensirakkautensa, jonka kohteena on vanha ystävä, Viktor. Viktorilla ei kuitenkaan ole ollut aikomustakaan ryhtyä tytön kanssa vakavampaan suhteeseen. Kun tämä valkenee Sylville, itsemurhasta tulee ase, jolla toista osapuolta kiristetään:

SYLVI: Niin – sitten minäkin tiedän, mikä minulla on edessä. (*Menee kirjoituspöydän luo, ottaa strykniinilaatikon ja aikoo panna yhden kapselin suuhunsa.*)

VIKTOR: Mitä sinä teet, Sylvi? Mitä siinä kapselissa on?

SYLVI: Strykniiniä.

VIKTOR (*juoksee esiin*): Strykniiniä? Oletko järjeltäsi [sic]?

SYLVI: Rakastatko minua, vai etkö rakasta?

VIKTOR: Anna pois tuo, Sylvi! (*Otaa häneltä kapselin.*) Kas noin –. Tule nyt tänne, – ja katso että jätät kaikki tuommoiset tuumat mielestäsi vastedes.

SYLVI: Tällä kertaa voit minua siitä estää. Mutta ei se pitkälti auta. Minä kumminkin murhaan itseni – koska sinä minut hylkää.⁴²

Viktor vannoo tämän jälkeen rakkauttaan, jolloin aviomiehestä, Akselistä, tulee Sylvin ajatuksissa rakkauden este, josta on päästävä eroon keinolla millä hyvänsä. Rakkauden pauloissa oleva nuori nainen muuttuu hulluksi murhaajattareksi, joka itsensä sijaan tekee lopun aviomiehestään. Vuonna 1895 kehitetyn teorian mukaan itsemurha olikin itse asiassa murhan muunnos, jolloin se toimi yhteiskunnan mätäpaiseet eliminoivana varaventtiilinä. Se, kumpaan yksilö päätyi, riippui teorian mukaan yhteiskunnan luonteesta: raa’assa ja brutaalissa yhteiskunnassa yksilö tappoi toisen ihmisen, kun taas lempeässä ja rauhanomaisessa yhteiskunnassa lopputuloksena oli itsemurha.⁴³

⁴¹ Canth 1928 (1893), 144.

⁴² Canth 1928 (1893), 210.

⁴³ Anderson 1987, 336; Nygård 1994, 13–15.

Sylvin ja Ellin sairastamaa hysteriaa ei 1800-luvun lopulla pidetty täysimittaisena mielisairautena, vaan se pikemminkin nähtiin, taidehistorioitsija Anna Kortelaisen ilmaisu käyttäen, terveen ja mielisairaamiehen välitilana. Tästä huolimatta riskinä oli leimautuminen syntyäkeettomaksi hulluksi, jolloin harva nainen oli valmis julkisesti myöntämään olevansa hysteerikko.⁴⁴ Ellin kohdalla tällainen leimautuminen oli todennäköistä, sillä novellin kuluessa hän menettää lopullisesti järkensä:

Epäluulo oli hänet vallannut. Hän ei ollut enää oma herransa, ei hallinnut omia ajatuksiaan. [...] joku vieras, outo henki oli tunkenut hänen sisäänsä ja karkoittanut pois hänen oman sielunsa.⁴⁵

1800-luvun kuluessa itsemurhaa alettiin pitää enenevässä määrin mielenhäiriössä tehtynä tai mielisairauden aiheuttamana tekona. Tämä oli naisten kannalta murheellista, sillä hulluuden ja naiseuden välinen kytkös on aina ollut vahva. 1800-luvun loppu ei tässä suhteessa tehnyt poikkeusta, sillä vallitsevana käsityksenä oli, että naiset olivat luonnostaan haavoittuvaisempia mielisairauksille.⁴⁶

Myös Saelan toisti tämän ajatuksen 1860-luvulla ilmestyneessä väitöskirjassaan, jossa hän totesi, että vuosina 1851–1860 tapahtuneista naisten itsemurhista yli puolessa syynä oli ollut juuri mielisairaus.⁴⁷ F. W. Westerlund päätyi samankaltaisiin johtopäätöksiin runsaat kolmekymmentä vuotta myöhemmin todetessaan, että noin 40 prosentissa vuosina 1876–1880 tapahtuneista naisten itsemurhista syynä oli ollut mielisairaus. Miesten kohdalla vastaava luku jäi alle 13 prosenttiin, sillä hulluuden sijaan miehet tappoivat itsensä ennen kaikkea alkoholin vaikutuksen alaisina. Naisten keskuudessa Westerlund taas piti väkijuomia erittäin harvoin itsemurhan syynä.⁴⁸ Näin ollen hänen käsityksenään oli, että miehet olivat itsemurhan tekohetkellä viinapirun riivaamia, kun taas naiset päättivät päivänsä hulluuden vallassa.

Westerlund palasi aiheeseen vielä vuonna 1914 julkaistussa, Helsinkiin keskittyneessä tutkimuksessaan. Siinä hän esitti, että itsemurhan vuosina 1896–1912 tehneistä, yhteensä 410 henkilöstä, noin kolmella neljäsosalla oli ollut jonkin sortin poikkeavuus elimistössä, esimerkiksi aivoissa, joka taas osaltaan oli vaikuttanut henkilön mielentilaan. Näistä henkilöistä 40 – mukana yhdeksän naista – kärsi

⁴⁴ Uimonen 1999, 74; Kortelainen 2003, 50.

⁴⁵ Canth 1919 (1891), 296.

⁴⁶ Johannisson 1994, 161; Tuohela 2008, 80, 112–113, 130.

⁴⁷ Saelan 1864, 44–45. Saelan katsoi tutkimuksessaan, että varsinaisten mielisairauksien ohella myös uskonnollista mietiskelyä, kuumehourailua, juoppohulluutta ja alakuloa (melankolia) voitiin pitää eräänlaisina mielisairauksina. Melankoliasta mielisairautena, ks. Tuohela 2008.

⁴⁸ Westerlund 1898, 159–163.

diagnosoidusta mielisairaudesta tai erilaisista houretiloista, jollaisia olivat esimerkiksi alkoholi- ja kuumehoureet.⁴⁹

Naisten itsemurhien tutkimisen kannalta kiintoisaa on, että Westerlundin jaottelussa sukupuolielinten poikkeavuudet muodostivat oman kategoriansa, johon kuului yksinomaan naispuolisia itsemurhaajia. Likiptäen jokaisen tähän ryhmään kuuluneen naisen (yhteensä 33) kohdalla ruumiinavauksen suorittanut lääkäri oli tehnyt huomautuksia kohdun koosta ("uterus 9 x 7 cm", "uterus liten", "uterus normal") ja toisinaan mukana oli myös merkintä kuukautiskierron vaiheesta⁵⁰ ("in statu menstruali"). Lisäksi joissakin tapauksissa oli kirjattu ylös vaginaa, limakalvoja ja yhdessä tapauksessa myös häpyä koskevia havaintoja ("varigt slem i vagina", "vaginalslemhinnan mörkröd", "vulva öppen").⁵¹

Tutkimuksessaan Westerlund suuntasi naisen ruumiiseen kliinisen katseen, joka mittasi, punnitsi, laski ja arvioi jokaisen kuviteltavissa olevan naisvartalon sopukan niin, ettei mitään salaisuuksia jäänyt jäljelle. Michel Foucault nimittää tätä tapahtumaa naisen ruumiin hysterisoinniksi, jolla hän tarkoittaa ruumiin läpikotaista medikalisointia ja seksualisointia. Tämän prosessin lopputuloksena hysteerinen nainen asettui hyvän naisen, äidin, vastakohdaksi.⁵² Westerlund tiivisti tämän ajattelutavan todetessaan, että:

I kvinnans känslolif ingripa hennes könsorgans olika tillstånd på ett vida mer dominerande sätt än hos mannen, då kvinnans främsta lifsuppgift, enligt fysiologiska och anatomiska betingelser, stå att söka i uppfyllandet af hennes könsfunktioner. Själffallet röner själfmordsproblemet i hög grad inverkan häraf, då hvarje växling i kvinnans känslolif på det närmaste berör hela hennes personlighet och lifslust.⁵³

Westerlundin ajattelussa nainen oli kohtuunsa sidottu olio, joka eli, tunsu ja toimi sen antamien käskyjen mukaisesti. Tämä elin myös yksiselitteisesti saneli naiselle sopivaksi elämäntehtäväksi äitiyden. Kohtu oli kuitenkin myös vaarallinen, sillä uuden elämän lisäksi se saattoi kylvää kuolemaa.

⁴⁹ Westerlund 1914, 791–792.

⁵⁰ Myös Jutta Ahlbeck-Rehn on mielisairaita naisia käsittelevässä väitöskirjassaan *Diagnostisering och disciplinering* (2006) havainnut, että lääkärit kiinnittivät erityistä huomiota naispotilaidensa kuukautiskiertoon. Ahlbeck-Rehnin mukaan tämä johtui siitä, että kuukautisten ajateltiin aiheuttavan mielisairauksia, ks. Ahlbeck-Rehn 2006, 220–224, 280.

⁵¹ Westerlund 1914, 784–785. Westerlund perusti Saelanin tapaan tutkimuksensa oikeuslääkäreiden suorittamiin ruumiinavauksiin ja niiden perusteella laadittuihin asiakirjoihin.

⁵² Ahlbeck-Rehn 2006, 55–56.

⁵³ Westerlund 1914, 788.

Kaunokirjallisuutta arvioineet kriitikot olivat lääkäreiden tavoin valmiita hyväksymään mielenhäiriön, hulluuden ja hermosairauden naisen itsemurhan syyksi. *Kaiussa* vuonna 1892 ilmestyneessä arvostelussa Ellin itsemurha sivuutetaan muutamalla myötätuntoisella lauseella:

Kirja sisältää vielä neljä pienempää kertomusta, nimittäin: Epäluulo, Wanha piika, Mitäs tapahtui ja eräs [sic] Puijolla käynti. Merkillisin on niistä ”Epäluulo”, jossa tekijä sielutieteilijän tavalla kuuaa erään waimon sisällisiä tuskia, joka luulee miehensä syyppääksi murhapolttoon; waimo riepu tekee viimein hurmioissaan itsemurhan.⁵⁴

Sen sijaan Canthin *Kauppias Roller* -nimistä novellia (1888) koskeneesta arvostelusta käy ilmi, että hermovaikeuksista potevan miehen itsemurhaa arvostelijat eivät pitäneet todennäköisenä. Canth kuvaa novellissaan melankoliasta kärsivää miestä, menestyvää porvaria, joka ei sopeudu joutilaisuuteen ja tappaa itsensä.⁵⁵ Nimimerkki M–nen kritisoi novellia *Kaiun* sivuilla:

”Kauppias-Roller” on taas syntynyt kirjailijan surullisimpina hetkinä *ja hänen sielunsa sairauden takia*, joka selvään läpi kuultaa tästä kyhäyksestä, se lienee jäänyt niin heikoksikin kuin se nyt on. [--] Sielutieteellisenä kuvauksena on kyhäys heikko ja todenmukaisena kertomuksena aiwan mahdoton. [--] Siksipä kauppias Rollerkin on henkilö, jommoista emme juuri todellisessa elämässä tapaa ja jos joskus – jota minä ainakin epäilen – tapaisimme, niin ei se ainakaan tyyppimäinen ole.⁵⁶

Tämä kuvastaa hyvin aikakauden ajatusmaailmaa, jossa mielisairaudet ja hermovaikeudet olivat määrittäneet naisten taudeiksi. Näin ollen nainen kyllä saattoi hulluudessaan tappaa itsensä mutta että mies tekisi samoin, se oli liki mahdoton ajatus.

Kuten johdannossa mainitsin, 1800-luvulla itsemurhia ja mielisairauksia koskeviin mielikuviin vaikutti myös käsitys asteittain etenevästä degeneraatiosta.⁵⁷ Teoria sai alkunsa Benedict Morelin (1809–1873) halusta selittää mieli- ja hermosairauksien yleistymisen. Niinpä hän päätyi vuonna 1857 esittämään teorian yksilöiden vähittäisestä rappeutumisesta. Morelin mukaan degeneraatio ilmeni ensin hermostuneisuutena, joka paheni edelleen varsinaisiksi hermosairauksiksi, sitten

⁵⁴ Anon., *Kaiku* 9.11.1892, 2. *Päivälehdessä* Kasimir Leino tosin moitti novellia epätasaisuudesta. Canth ei Leinon mielestä ollut riittävän uskottavasti kuvannut itsemurhaan johtaneita syitä, toisin sanoen Leino ei ollut vakuuttunut siitä, että pelkkä epäluulo olisi saanut Ellin järjiltään. Leino ei kuitenkaan *sinällään* kiistänyt mielenhäiriössä tehdyn itsemurhan mahdollisuutta, ks. Leino, *Päivälehti* 30.11.1892, 2.

⁵⁵ Maijala 2008, 207, 244–245, 248–249.

⁵⁶ M–nen, *Kaiku* 25.5.1892, 1. Kursivointi tekijän. Nimimerkkiä M–nen ei löytynyt edes Maija Hirvosen *Salanimet ja nimimerkit* -teoksesta (2000). Arvostelijan todellinen henkilöllisyys jää siten ainakin tällä erää hämärän peittoon.

⁵⁷ Anderson 1987, 69–70.

mielisairauksiksi ja lopulta idiotiaksi, tylsämielisyydeksi, jonka myötä rappeutunut suku sammui.⁵⁸ Degeneraatiota kohtaan tunnettua pelkoa lisäsi entisestään se, että sillä alettiin selittää itsemurhien yleistymistä. Näin ollen esimerkiksi Englannissa itsemurhien lisääntymisen katsottiin olevan merkki degeneraation voitokkaasta etenemisestä englantilaisten sukujen keskuudessa.⁵⁹

Morelin ja muiden 1800-luvun lääkäreiden käsitys degeneraation seurauksesta, hermosairauksien valtavasta lisääntymisestä, on kuitenkin jo itsessään sangen kiistanalainen. Esimerkiksi Johannisson toteaa omassa tutkimuksessaan, että naiset tuskin olivat 1800-luvulla yhtään sen sairaampia kuin heidän kanssasisarensa 1700-luvulla. Kyse oli paremminkin siitä, että erilaiset sairaudet saivat 1800-luvulla poikkeuksellisen paljon huomiota. Myös Minna Uimonen on päätenyt samanlaisiin päätelmiin Suomea koskevassa tutkimuksessaan: mielenkiinnon ja uusien diagnoosien syntymisen myötä todettujen hermotautien määrä vastaavasti kasvoi.⁶⁰

Tästä tilastollisesta harhasta aikalaiset eivät kuitenkaan olleet tietoisia. Niinpä hermosairauksien ja itsemurhien yleistymistä selittävään degeneraatioteoriaan sovellettiin muutta mutkitta myös Jean-Baptiste Lamarckin (1744–1829) ajatuksia hankittujen ominaisuuksien periytymisestä. Lamarkismin perusajatuksena oli, että vahvistavat ja veltostuttavat tottumukset samoin kuin hyvät ja huonot teot jättivät jälkensä ihmiseen ja periytyivät edelleen, jolloin juopon lapsesta tuli juoppo.⁶¹ Vastaavanlainen ajatus huonojen ominaisuuksien siirtymisestä, tarttumisesta lapseen on luettavissa Canthin novellista. Alla olevassa sitaatissa Ellin tunne rikoskumppanuudesta ja syyllisyydestä on alkanut vahvistua, ja tämä puolestaan näkyy hänen tavassaan suhtautua lapsiin:

Ruokasalista juoksi pikku Herman häntä vastaan avosylin. Viatonta iloa loisti hänen kasvoistaan. Lapsiraukka!
– Elä tule, elä tule! huusi Elli ja koetti karttaa että hän ottaisi hänestä kiinni.
[--]
– Elä itke, lapsi, elä. Mene Liisan [piika] luokse, Liisa ottaa sinut syliin. Sano, että äiti käski. Liisa on niin hyvä ja rehellinen ihminen. Hänestä *ei tartu* lapseen mitään pahaa. Mene sinne. Äidillä on toimia, mene.⁶²

⁵⁸ Kaila 1966, 119–120; Corbin 1990 (1987), 618–619; Porter 2002, 148; Maijala 2008, 39.

⁵⁹ Anderson 1987, 243–244.

⁶⁰ Johannisson 1994, 97; Uimonen 1995, 255–256; Uimonen 1999, 7–8. Kuten Uimonen huomauttaa, ei pidä kuitenkaan unohtaa sitä seikkaa, että hermosairaudet olivat 1800-luvun lopulla monille myös todellinen, henkilökohtainen tosiasia.

⁶¹ Uimonen 1999, 80–81; Maijala 2008, 50–51.

⁶² Canth 1919 (1891), 286. Kursivointi tekijän.

Ellin käsityksen mukaan jo pelkkä kosketus riitti turmelemaan lapsen viattomuuden: lapsi saastui, hänestä tuli äitinsä tapaan rikollinen. Siksi Elli yrittääkin suojella poikaansa tämän epätoivotun ominaisuuden tarttumiselta torjumalla hänet kokonaan. Tämän jälkeen Elli vaipuu hysteeriseen kohtaukseen – aivan kuin todistaakseen oman luonteensa turmiollisuuden.

Perinnöllisyydestä puhuttaessa katseet kiinnittyivät erityisesti naiseen, jonka tehtävänä oli synnyttää uusi sukupolvi. William Greenslade toteaaakin, että joidenkin naisten kohdalla pelko perinnöllisistä puutteista ja niiden periytymisestä lapsille sai aikaan sen, että he jättäytyivät tarkoituksella naimattomiksi. Niinpä esimerkiksi englantilainen runoilija Charlotte Mew (1869–1928) ja hänen siskonsa, joista kaksi kärsi mielisairaudesta, jäivät vapaaehtoisesti vanhoiksi piiioiksi. He eivät halunneet siirtää lapsilleen omaa mielenheikkouttaan.⁶³

Koska mielisairaudet siis periytyivät, siirtyi seuraavalle sukupolvelle paitsi itse mielen sairaus myös sen seuralainen, kohonnut itsemurhariski. Yhden perheenjäsenen itsemurha tulkittiinkin yleensä varoitukseksi ja muistutukseksi muulle perheelle: jonain päivänä myös he saattaisivat sairastua ja riistää hengen itseltään.⁶⁴ Tätä mieltä näytti olleen myös Saelan, jonka mukaan oli todennäköisintä, että juuri taipumus mielisairauksiin periytyi – ei niinkään itsemurhahalu. Omien 784 tutkimustapauksensa joukosta Saelan löysi vain kolme itsemurhasukua, joissa oman hengen riistäminen muodosti kyseenalaisen tradition:

[--] en 60årig gubbe på Åland, som i följd af lypemani eller melankoli hängde sig, och i hvars släkt hans bror, faster och en kusin förut genom sjelfmord afhändt sig lifvet; en inhysning, som i följd af svårmord och sjukdomsplåga skurit sig i halsen, inom hvars familj förut ett sjelfmord blifvit begånget och tillernadt; samt en bonde som dränkte sig, hvars fader en par år förut skjutit ihjel sig.⁶⁵

Näistä kolmesta itsemurhaajasta yksinkään ei siis ollut nainen. On kuitenkin varsin todennäköistä, että niin Saelanin mainitsemissa tapauksissa kuin yleisemmälläkin tasolla juuri naista pidettiin vikapäänä perheiden itsemurhatragedioihin. Uskomuksena kun oli, kuten edellä on jo käynyt selväksi, että nainen siirsi verenperintönä mielisairaudet, huonot ominaisuudet ja pahat tavat lapsilleen.

⁶³ Greenslade 1994, 164–165. Viola Parente-Čapková mukaan L. Onervan lapsettomaksi jättäytymiseen vaikutti osaltaan kirjailijattaren äidin vaikea mielisairaus, joka sai Onervan pelkäämään perinnöllistä mielisairautta, ks. Parente-Čapková 1998, 95.

⁶⁴ Uusikoski 2009, 128–129.

⁶⁵ Saelan 1864, 54. Lypemania eli synkkämielisyy.

1800-luvun lopulla lääketieteen klininen katse oli porautunut ruumiinavauspöydällä makaavaan, itsemurhan tehneen naisen ruumiiseen. Kalmo tutkittiin perinpohjaisesti, se käytiin sentti sentiltä ja elin elimeltä lävitse, kunnes lääkäri oli viimein valmis langettamaan tuomionsa: hullu. Tulevien sukupolvien kannalta diagnoosi oli epämiellyttävä, sillä nainen siirsi kohtunsa kautta lapsiin oman hulluutensa – kenties itsemurha-alttiudenkin – ja edisti näin myös degeneraatiota ja ihmissuvun sammumista. Näin ollen naiseus määrittyi sairaudeksi ja naisen itsemurha vastaavasti hullun teoksi. Myös 1800-luvun lopun kirjallisuuskriitikot näyttävät olleen valmiita hyväksymään naisen itsemurhan ja hulluuden välisen kytköksen. Sen sijaan melankolisen miehen, Kauppias-Rollerin, itsemurhan kuvaamisesta nousi poru. Kaikki kriitikot eivät purematta nielleet melankolista miestä vaan väittivät, ettei Rollerin kaltaisia miehiä ollut olemassakaan vaan koko hahmo oli Canthin – naisen – sairaan mielikuvituksen tuotetta.

2.2 Tieto lisää tuskaa – ja itsemurhia

1800-luvun lopussa naiseus, naisen mieli ja hermot olivat siis määrittyneet tavalla tai toisella sairaalloisiksi, jopa itsemurhalle altistaviksi. Mies oli normi ja ihmisyyden mitta; naiseus osoitus henkisistä ja ruumiillisista vajavaisuuksista. Seuraavaksi keskityn pohtimaan naiseuden henkistä puolta ja erityisen huomion kohteena ovat 1800-luvun lopun tieteen näkemykset naisten älyllisistä ominaisuuksista ja niiden kytkeytymisestä itsemurhiin.

Vuosisadan vaihteessa naisen oletettiin olevan sivistystasoltaan ja älynlahjoiltaan miestä heikompi. Alentuneen ymmärryskykynsä tähden nainen ei voinut ymmärtää mitään miesten maailmasta, jota äly ja henkevyys hallitsivat. Tämä on oletuksena *Epäluulossakin*, jossa Herman kieltäytyy puhumasta Ellin kanssa kauppaa koskeneista asioista:

Elli arvasi, että häntä [aviomiestä] silloin vaivasi joku huoli kauppaa-asiain tähden. [--] Ensimmältä hän koetti kysyä, mutta Herman ei antautunut selityksiin. Sanoi vaan joko: eihän minua mikään vaivaa, taikka: elä ole utelias, mitäpä sinä sillä tiedolla teet, et sinä niitä seikkoja kuitenkaan ymmärrä j. n. e.⁶⁶

⁶⁶ Canth 1919(1891), 272.

Hermanin mielestä Ellin kanssa oli turha puhua, sillä naisena Elli ei voinut ymmärtää liikeasioista mitään. Hänellä ei ollut siihen vaadittavaa kokemusta, tietämystä eikä sen paremmin taitojakaan, sillä naisena hänen valtakuntansa oli rajoittunut kodin seinien sisäpuolelle. Toisaalta Ellin ei ollut hyvä myöskään tavoitella hänelle kuulumatonta tietämystä, sillä 1800-luvun lopulla uskomuksena oli, että liika älyllinen toimeliaisuus vaurioitti naisen herkkiä hermoja. Hermosairauksien myötä taas naisen itsemurhariski saattoi kohota, jolloin turvallisinta oli, että nainen pysyi sivistymättömänä.⁶⁷

Sivistyksen ja itsemurhien välistä yhteyttä pohti myös ranskalainen sosiologi Émile Durkheim, jonka aiheetta käsittelevä tutkimus *Itsemurha. Sosiologinen tutkimus* ilmestyi vuonna 1897. Durkheimin näkökulma aiheeseen oli omaperäinen, sillä päinvastoin kuin lääkärit, hän ei etsinyt itsemurhia selittävää syytä yksilöstä vaan käänsi katseensa yhteisöön. Näin ollen Durkheim kiisti yleisesti hellityn ajatuksen siitä, että itsemurha olisi aina ja välttämättä mielisairauden oire. Tästä samasta seikasta jo Saelan oli varoitellut väitöskirjassaan, jossa hän totesi, ettei *kaikkia* itsemurhan tehneitä henkilöitä voitu suinkaan pitää mielisairaina.⁶⁸

Durkheimin mukaan ratkaisu itsemurhien selittämiseen piili yhteisöjen kiinteydessä: "[--] itsemurha on kääntäen verrannollinen niiden sosiaalisten ryhmien yhdentyneisyyden asteen kanssa, joihin yksilö kuuluu."⁶⁹ Toisin sanoen, mitä riippuvaisempia yksilöt olivat yhteisöistään, sitä vähemmän niissä tapahtui itsemurhia – ja päinvastoin.

Tämän perusperiaatteen mukaisesti Durkheim jakoi itsemurhat egoistisiin, altruistisiin, anomisiin ja fatalistisiin itsemurhiin. Altruististen itsemurhien ominaispiirteenä oli Durkheimin mukaan se, että niissä yksilö uhrautui yhteisön vuoksi. Esimerkkinä hän käytti hindujen sati-seremoniaa, jossa leskeksi jäänyt nainen poltettiin yhdessä kuolleen miehensä kanssa. Tällaisia altruistisia itsemurhia Durkheim piti lähinnä "alkukantaisten kansojen" kirona, joskin hän joutui myöntämään, että sivistyneiden maiden armeijoissa tapahtuneet itsemurhat olivat luonteeltaan juuri altruistisia. Durkheim mainitsi sivumennen, viitteessä, myös fatalistisen itsemurhan, jota hän piti menneen maailman ilmiönä. Fatalistisesta itsemurhasta oli Durkheimin

⁶⁷ Kortelainen 2003, 194–196.

⁶⁸ Saelan 1864, 4, 46–49; Durkheim 1985 (1897), 38, 43.

⁶⁹ Durkheim 1985 (1897), 241.

mukaan kysymys silloin, kun esimerkiksi orja tappoi itsensä. 1800-luvun lopun maailmassa tällaisia itsemurhia ei kuitenkaan enää hänen mielestään esiintynyt.⁷⁰

Sen sijaan vuosisadan vaihteen sivistyneitä yhteiskuntia piinasivat anomiset ja egoistiset itsemurhat, joiden Durkheim katsoi lisääntyvän jatkuvasti. Anomisten itsemurhien syynä oli esimerkiksi taloudellisesta kriisistä seurannut yhteiskuntien sosiaalinen epäjärjestys, jonka seurauksena sosiaaliset sidokset ja moraaliset pidäkkeet höltyivät ja itsemurhat lisääntyivät. Toinen 1800-luvun lopun sivistyneille yhteiskunnille ominainen itsemurha oli luonteeltaan egoistinen. Tällaiset itsemurhat olivat seurausta liiallisesta yksilöllistymisestä, jonka myötä yksilö kadotti kosketuksensa muuhun yhteisöön ja ajautui siten helpommin itsemurhaan.⁷¹ Virallisen, yhteisöjen kiinteyttä korostaneen selityksen ohella Durkheim siis kytki itsemurhan myös sivistyksen asteeseen ja vihjasi itsemurhien olevan ennen kaikkea sivistyneiden yhteiskuntien ja yhteiskuntaluokkien vitsaus:

Vapaat ammatit, ja hyvinvoivat luokat yleensä, ovat varmasti niitä, joiden keskuudessa on elävin tiedonhalu ja aktiivisin intellektuaalinen elämä. Ja vaikka itsemurhatilastoja ei aina voida pitää riittävän tarkkoina ammattialoittain ja luokittain, itsemurha on kieltämättä poikkeuksellisen yleinen yhteiskunnan yläluokissa.⁷²

Älyllinen etevyys vaati veronsa ja maksumiehiksi joutuivat yhteiskunnan ylimpiin luokkiin kuuluneet, sivistyneet ja intelligentit ihmiset. Alempia luokkia sen sijaan suojasi heidän sivistymättömyytensä, jonka ansiosta he säästyivät paitsi suurten elämänkysymysten pohdinnalta myös elämäntuskalta. Sivistyksestä oli siten tullut tauti, joka tappoi.

Durkheim ei ollut ainut, joka 1800-luvun lopulla kantoi huolta sivilisaation seurauksista, sillä myös lääkärit olivat havahtuneet sen epäterveellisiin sivuvaikutuksiin. Esimerkiksi sairauksien lisääntymisen syynä pidettiin sivilisoitumista ja eritoten syytettiin kiihkeää kaupunkielämää, joka rasitti enemmän hermoja kuin lihaksia.⁷³ Valvojan kriitikko O. E. Tudeer tuli *Sylvia* koskevassa arvostelussaan kuvailleeksi tällaisen urbaanin elämän väsyttämän ihmisen:

⁷⁰ Durkheim 1985 (1897), 254, 545.

⁷¹ Durkheim 1985 (1897), 241, 293, 301–304, 464–465.

⁷² Durkheim 1985 (1897), 184.

⁷³ Johannisson 1994, 76–77.

Kulttuuriin väsähtänyt kulttuuri-ihminen janoo eheätä, voimakasta, luontoperäistä inhimillisyyttä; virkistystä, jota ei tosielämällä näy olevan tarjona [sic], hän hakee mielikuvituksen maailmasta.⁷⁴

Neurasteenikko oli juuri tällainen ”kulttuuriin väsähtänyt kulttuuri-ihminen”. Neurastenian eli heikkohermoisuuden diagnoosin otti käyttöönsä amerikkalainen George Beard jo 1860-luvun lopulla. Taudin oireet olivat moninaiset, ja niihin kuuluivat esimerkiksi väsymys, punastelu, selkävaivat, epätoivoisuus, levottomuus, ahdistus, fobiat, unettomuus, päänsärky ja ruuansulatusvaivat.⁷⁵ Vastaavia oireita, unettomuutta ja levottomuutta, on myös Ellin aviomiehellä, Hermanilla:

Hänen [Hermanin] rauhattomuutensa vaan lisääntyi päivä päivältä. Öisin hän heitteli itseään vuoteella, valitti kuumuutta eikä nukkunut ennenkuin aamupuoleen.⁷⁶

Neurastenia ei ollutkaan hysterian tavoin vain naisten sairaus vaan siitä saattoivat kärsiä yhtä lailla miehet. Neurasteenikon perikuvana Beard itse asiassa piti juuri modernin elämän kiihkeän rytmin uuvuttamaa miestä, jollaisesta *Epäluulon* Herman taloushuolineen eittämättä oli hyvä esimerkki. Lisäksi Beard oli vakuuttunut, että 1800-luvun yhteiskunnista juuri Yhdysvallat oli ylivoimaisen sivistys- ja kehitysasteensa vuoksi taipuvaisin neurasteniaan. Tämä ei kuitenkaan estänyt eurooppalaisia lääkäreitä ottamasta diagnoosia 1880-luvulla käyttöönsä vaan pikemminkin päinvastoin, neurasteniasta tuli nopeasti diagnostinen menestystarina.⁷⁷

Beard katsoi, että neurasteniaa aiheutti sähkön kaltaisen ja määrältään rajatun hermovoiman riittämättömyys suhteessa jokapäiväisen elämän askareisiin. Neurastenian saattoikin laukaista jokin ylikuormittava tekijä, esimerkiksi raskas henkinen työ, jonka lisäksi taudin puhkeaminen edellytti tietynlaista hermoston synnynnäistä rakennetta. Tällainen hermovoimien ehtyminen näytti uhkaavan Suomessa erityisesti naisia, sillä esimerkiksi Helsingin yleisessä sairaalassa naiset muodostivat neurasteniapotilaiden enemmistön 1890-luvulta 1920-luvulle saakka. Neurastenialle erityisen altistavina pidettiin esimerkiksi opettajan, sähköttäjän ja kotiopettajan ammatteja, jotka olivat leimallisesti naisten ammatteja.⁷⁸

Jo 1870-luvulla Henry Maudsley oli varoitellut siitä, että mikäli murrosikäinen tyttö kehitti älynlahjojaan, hänen aivonsa ja lisääntymiselimensä vaurioituisivat. Tätä

⁷⁴ Tudeer 1893, 339.

⁷⁵ Oppenheim 1991, 93–94; Johannisson 1994, 141; Uimonen 1999, 75.

⁷⁶ Canth 1919 (1891), 273.

⁷⁷ Oppenheim 1991, 93–94; Johannisson 1994, 141; Uimonen 1995, 281; Uimonen 1999, 141.

⁷⁸ Johannisson 1994, 145; Uimonen 1995, 260; Uimonen 1999, 77, 104.

Maudsley perusteli kuukautiskierron kuluttavuudella, joka ei jättänyt muille toiminnoille, kuten opiskelulle, ylimääräistä energiaa. Mikäli nainen rasittaisi liiallisesti elimistöään, seurauksena olisi pahimmillaan hermoromahdus ja jopa steriiliys. Oppineen naisen, sinisukan, tunnistikin Maudsleyn mukaan laihuudesta ja pienirintaisuudesta. Maudsleyn lisäksi myös naiset itse epäilivät opiskelun soveliaisuutta omalle sukupuolelleen, sillä esimerkiksi ruotsalaisen feministin Ellen Keyn (1849–1926) mukaan yliopisto-opinnot saattaisivat vahingoittaa naisen lisääntymiskykyä. Kuten Kortelainen toteaa, tällainen ”[l]aiha, lapsettomaksi tuomittu älykkönainen oli hirviö, ei enää nainen, ei vielä mies.”⁷⁹

Ajatus sivistyksen turmelevasta vaikutuksesta naisessa on aistittavissa myös Tudeerin arvostelusta, jossa hän asetti vastakkain luonnon ja kulttuurin:

[--] kuinka ihana on ihminen, semmoisena jommoiseksi luonto on hänet tarkoittanut, ihminen, jossa mietiskely ei ole päässyt hervaisemaan sielunliikkeiden luontoperäistä voimaa, eikä sovinnaiset ulkonaiset säännöt väärentämään sydämen totuutta, – kuinka eheä, tuore, voimakas! Ja toiselta puolen, kuinka kurjan veltot, kuinka surkeasti sukunsa luontoperäisestä ihanuudesta ja ylevyydestä huonontuneet ovat hänen rinnallaan nykyajan tavalliset ihmiset, nuo epävapaat sielut, jotka eivät tunne totuutta [--].⁸⁰

Tudeer äityi suorastaan ylistämään luonnontilassa olevaa sielua, jonka mielen puhtautta kirjaviisaus tai sovinnaisuudet eivät olleet turmelleet. Vuosisadan vaihteen kulttuuri-ihminen oli sen sijaan Tudeerin silmissä menettänyt tuon puhtauden ikiajoiksi ja hänen hermonsa, mielensä, ruumiinsa ja sielunsa olivat läpikotaisin turmeltuneet ja degeneroituneet. Näihin ihmisen irvikuviin verrattuna luonnonlapsen mieli oli kuin *tabula rasa*, tyhjä taulu, joka sivistymättömyydessäänkin nousi kaiken sivistyksen yläpuolelle. Tudeerin kuvailemaa tyhjää taulua olikin eittämättä helpompi muokata kuin sellaista, joka oli jo puolilleen täynnä luonnostelmia.

1800-luvulla myös naisen katsottiin olevan eräänlainen *tabula rasa*, tyhjämielinen olento. Tästä myös Durkheim vihjaili omassa tutkimuksessaan, jossa hän selitti – vaikkakin epäsuorasti – naisten vähäisemmät itsemurhat heidän sivistymättömyydellä:

Olemme lisäksi nähneet, että kaikissa maailman maissa naiset tekevät itsemurhia paljon vähemmän kuin miehet. He ovat käyneet myös paljon vähemmän koulua. Pohjimmiltaan traditionalisteina he käyttäytyvät

⁷⁹ Kortelainen 2003, 196; Witt-Brattström 2007, 204.

⁸⁰ Tudeer 1893, 338–339.

vakiintuneiden uskomusten perusteella eikä heillä ole suuriakaan älyllisiä tarpeita.⁸¹

Olemukseltaan naiset olivat perinteessä pitäytyjiä, heillä ei ollut traditioiden kyseenalaistamiseen tarvittavaa älyä, joka olisi vapauttanut heidät perinteiden kahleista. Älyllisten tarpeiden vähäisyyden vuoksi nainen ei myöskään janonnut sivistävää koulutusta vaan tyytyi *Epäluulon* Ellin tavoin pienempiin haasteisiin – kuten liinavaatteiden järjestämiseen:

Kuinka hän ennen tätä työtä tehdessään oli nauttinut. Niiden järjestämisestä ensiksikin ja sitten katsellessaan noita valkoisia, tasaisia liinavaate-riviä [sic], joissa aina itse kussakin pakassa oli täydet tusinat yhdennäköisiä ja yhdenkokoisia sekä täsmälleen samalla tavalla taitetuita kappaleita lajiaan.⁸²

Elliä hänen sivistymättömyytensä ei kuitenkaan pelasta itsemurhalta. Onkin mielenkiintoista, että eksplisiittisesti Durkheim nimenomaan *kielsi* sivistyksen ja itsemurhien välisen yhteyden ja painotti kerta toisensa perään sosiaalisen kiinteyden merkitystä.⁸³ Tästä huolimatta hän kuitenkin vaivihkaa veti yhtäläisyysmerkit sivistymättömyyden ja naisten itsemurhien vähäisyyden välille.

Varsinaisesti Durkheim selitti sukupuolten välisen epäsuhdan itsemurhamäärissä sillä, että naiset ottivat vähäisemmässä mitassa osaa kollektiiviseen, yhteisölliseen elämään:

Naisten paljon harvinaisemmat itsemurhat johtuvat siitä, että he ovat miehiä paljon vähemmän mukana kollektiivisessä elämässä ja tuntevat siis sen hyvän tai huonon vaikutuksen vähemmän voimakkaasti.⁸⁴

Miehet olivat taas naisten vastakohtia, yhteisöllisyyden läpikyllästämiä olentoja:

Koska hän on mutkikkaampi sosiaalinen olento, hän voi ylläpitää tasapainoaan vain löytämällä lisää tukipisteitä ulkopuoleltaan, ja siitä syystä että hänen moraalinen ryhtinsä riippuu useammista tekijöistä, se joutuu myös helpommin häiriöön.⁸⁵

Durkheimin näkemyksenä oli siten se, että mies joutui ylivoimaisten ominaisuuksiensa vuoksi kantamaan vastuun yhteisön asioista, jolloin hän samalla altistui itsemurhia lisääville tekijöille. Sen sijaan nainen, jolta puuttuivat miehen ominaisuudet, pääsi vähemmällä. Hänen ei tarvinnut rasittaa aivojaan yhteisön ongelmilla eikä osallistua

⁸¹ Durkheim 1985 (1897), 185.

⁸² Canth 1919 (1891), 292.

⁸³ Durkheim 1985, (1897), 188, 459.

⁸⁴ Durkheim 1985 (1897), 365.

⁸⁵ Durkheim 1985 (1897), 251.

niiden ratkomiseen. Tämän seurauksena nainen säästyi monelta murheelta – ja itsemurhalta.

Naisten alempiarvoisuutta tukivat myös Charles Darwinin (1809–1882) tulkinnat, joiden avulla voitiin oikeuttaa rotuun ja sukupuoleen kohdistunut syrjintä tieteellisin perustein. Darwinin mukaan naisten ja miesten välisissä sukupuolieroissa oli kyse fyysisistä ja psyykkisistä eroista, jotka kääntyivät miehen eduksi. Näin ollen mies löi naisen laudalta niin fyysisessä koossa ja voimassa kuin älykkyydessä ja luovuudessa.⁸⁶ *Epäluulossa* tätä ajatusta ilmentää Ellin järkähtämätön luottamus aviomiehen järjen kaikkivoipaisuuteen:

Elli herkesi kyselemästä [kaupan tilasta], tarkkasi vaan hänen olentoaan ja koetti sen mukaan arvata millä kannalla asiat olivat. Ei hän oikeastaan köyhyyttä peljännyt eikä konkurssia, sillä hän luotti täydellisesti Hermanin hyvään älyyn.⁸⁷

Omaan älyyn Ellin ei naisena ollut luottaminen, sillä Darwinin mukaan luonto ei ollut muovannut naisesta suurta ajattelijaa. Sen sijaan hän myönsi, että naiset olivat miehiä kehittyneempiä intuitiossa, jäljittelyssä ja aistimisessa, eli kyvyissä, jotka olivat ominaisia lähinnä alemman kehitysasteen roduille ja sivistystasoille. Tätä naisen kehityksen seisahtumista selitti se, että nainen tarvitsi kaiken energiansa lisääntymiseen, jolloin hänen oma kehityksensä polki paikallaan mutta rotu jatkoi jalostumistaan. Tämän vuoksi nainen muistuttikin koko elinkaarensa ajan enemmän lasta kuin täysikasvuista ihmistä – valkoista miestä.⁸⁸ Ajatus on nähtävissä *Sylvin* arvosteluissa, joissa toistuvasti kuvailtiin näytelmän päähenkilöä sanoilla ”naiivi”, ”ajattelematon” ja ”lapsellinen”.⁸⁹

Myös osa kirjailijoista oli omaksunut käsityksen, jonka mukaan nainen oli miestä alempi olento. Esimerkiksi Charles Baudelaire (1821–1867) vertasi naista eläimeen todetessaan: ”Naista ei voida jakaa sieluun ja ruumiiseen. Hän on yhtä yksinkertainen kuin eläin. Jos haluttaisiin olla oikein ilkeitä, sanottaisiin naisen yksinkertaisuuden

⁸⁶ Dijkstra 1986, 163–168; Johannisson 1994, 29.

⁸⁷ Canth 1919 (1891), 272–273.

⁸⁸ Dijkstra 1986, 167–169; Johannisson 1994, 29.

⁸⁹ Ks. esim. J.N.R. [Julio Nathanael Reuter] 1893, 230–232. Lainopillisesti täysi-ikäisyyden ikäraja oli vuonna 1893 kaksikymmentäyksi vuotta. Tämä päti kuitenkin vain miehiin, sillä vuoden 1864 lain mukaan naimattomat naiset tulivat täysivaltaisiksi vasta 25-vuotiaina. Täysivaltaisuuden saattoi kuitenkin saada jo tätä ennen, 21-vuotiaana, alioikeudelle tehdyn ilmoituksen perusteella. Tämä kaikki koski kuitenkin vain ja ainoastaan naimattomia naisia, sillä naidut naiset olivat yhä aviomiehensä edusmiehisyyden alaisia, holhottavia, ks. Hagner & Försti 2006, 14, 16.

johtuvan siitä, nainen on pelkkä ruumis.”⁹⁰ Nainen oli Baudelairen mukaan tyhjä kuori, yksinkertainen olento, joka muistutti enemmän eläintä kuin ihmistä.

Baudelairen kommentista välittyvä naisen inho oli oikeastaan oire maskuliinisuuden kriisistä, joka alkoi Gustave Flaubertin (1821–1880) lausahduksesta ”Madame Bovary, c’est moi”. 1890-luvulla dekadentit⁹¹ mieskirjailijat, flanöörit ja esteetikot kyseenalaistivat porvarillisen miehen mallin ja alkoivat identifioitua feminiinisyys. Tämän seurauksena he myös naisellistuivat ja juuri tästä maskuliinisuuden kriisissä oli kyse. Ebba Witt-Brattströmin mukaan kriisi saattoikin olla vastareaktio naisen kulttuurisen ja sosiaalisen aseman parantumiselle, jonka seurauksena naiset veivät pienen osan miehille kuulunutta maskuliinisuutta ja miehet puolestaan haukkasivat aimo annoksen naisellisuutta. Tätä vastaan kirjailijat, esteetikot ja dandyt taistelivat sillä seurauksella, että tosielämän naisia alettiin halveksua.⁹²

1800-luvun lopulla elämä koettiin myös olemassaolon kamppailuksi, jossa jyvät erottautuivat akanoista. Tämä ajatus ei ollut Canthillekaan vieras:

Kuta enemmän ihmiskunta lisääntyy, sitä ankarammaksi käy taistelu olemisen puolesta. [--] Joilla ensin on neroa ja voimaa, ne parhaiten itselleen tien raivaavat; saamattomat ja heikot raukeavat, jäävät jäljelle. Se on ihmiskunnan yhtämittaiselle kehittymiselle välttämätöin luonnonlaki.⁹³

Canth ei kuitenkaan pitänyt itsestäänselvyytenä sitä, että kamppailu yksinomaan jalostaisi ihmiskuntaa. Tämä ilmenee vuonna 1888 päivätyistä kirjeistä, jossa hän pohti syitä siihen henkisen velttouden tilaan, johon yhteiskunta oli hänen mukaansa vaipunut: ”Toisena syynä on tuo rajaton itsekkäisyys, tuo hirmuinen ’kampen om tillvaron’, nautinnon halu, turhamaisuus y.m.”⁹⁴ Canth siis katsoi, että yksilöiden välinen olemassaolon kamppailu, *kampen om tillvaron*, ruokki itsekkyyttä, pahetta, joka syvensi ihmiskunnan moraalista alennustilaa entisestään.

Canth ei ollut huolineensa yksin, sillä myös 1800-luvun lopun itsemurhatutkijat alkoivat kiinnittää huomiota luonnonvalinnan ei-toivottuihin seurauksiin. Vuonna 1879 italialainen lääkäri Henry Morselli esitti itsemurhan olevan tulosta olemassaolon

⁹⁰ Sit. Witt-Brattström 2007, 160. En kvinna kan inte skilja på kropp och själ. Hon är enfaldig som djuren. Vore man elak, skulle man säga, att det beror på att hon inte har någonting annat än kropp. Suom. tekijän.

⁹¹ Dekadenssi oli kirjallisuudensuuntaus, joka ihannoit ja jopa romantisoit rappiota. Dekadenssista, ks. esim. Rossi 2009, 230–235.

⁹² Witt-Brattström 2007, 74, 158–159.

⁹³ Canth 1994 (1884), 101.

⁹⁴ Minna Canth Lucina Hagmanille 1.5.1888, *Minna Canthin kirjeet*, 323.

taistelusta.⁹⁵ Morsellin ajatus sai vastakaikua myös Suomessa, jossa Canthin ohella Westerlund pohti molemmissa tutkimuksissaan olemassaolon kamppailun hengenvaarallisia seurauksia. Vuonna 1914 hän kirjoitti:

De senare årens allt mera ökade själfmordssiffror trots den minskade spritförbrukning, synas antyda att Helsingfors går till möte en period då själfmorden, i likhet med hvad i öfriga större städer är fallet, succesivt tilltaga. En hastigt tillväxande folkmängd på ett relativt litet område måste alltid framkalla en ökad kamp för tillvaron, en ökad svårighet för sämre utrustade individer att hålla sig uppe.⁹⁶

Westerlundin mukaan pienen alueen nopeasti kasvava väestö väistämättä kiihdytti olemassaolon kamppailua, jossa heikot sortuivat elon tieltä. Epäilemättä Westerlund luki näihin heikkoihin ja ”huonommin varusteltuihin” yksilöihin myös naiset, joilla jo lähtökohtaisesti oli heikkomat eväät elämään. Tämän olettamuksen loogisena seurauksena naisten olisi pitänyt tehdä joukoittain itsemurhia, mutta näin ei kuitenkaan ollut.

1800-luvun itsemurhatutkijoiden itsemurhaselitykset olivatkin kovin ristiriitaisia. Kuten Barbara T. Gates toteaa, naisen ja itsemurha välistä kytköstä perusteltiin 1800-luvulla kahdella eri tavalla. Ensimmäisenä selityksenä oli naisen fyysinen ja henkinen heikkous, jonka seurauksena naisella ei myöskään ollut mielenlujuutta eikä rohkeutta. Itsemurhan vastustaminen taas nimenomaan vaati näitä ominaisuuksia, jolloin naisten olisi pitänyt päätyä itsemurhaan useammin kuin miesten. Toisen selityksen mukaan naiset kärsivät enemmän mielisairauksista ja koska itsemurha oli hullun teko, naisten olisi kaiken järjen mukaan pitänyt tehdä enemmän itsemurhia kuin miesten. Ongelmana oli kuitenkin se, että naisten itsemurhat olivat harvinaisempia kuin miesten, jolloin molemmat perustelut olivat vailla todellista pohjaa. Tämä ei kuitenkaan rikkonut naisen, mielisairauden ja heikkouden välille solmittua sidosta vaan vanhat olettamukset jatkoivat yhä eloaan.⁹⁷ Naisen itsemurha oli siten edelleen osoitus joko hulluudesta, heikkoudesta tai sivistymättömyydestä.

1800-luvun viimeisellä vuosikymmenellä itsemurhasta tuli Durkheimin sivistystä painottavan teorian myötä tietyllä tapaa salonkikelpoinen. Oman hengen riistäminen oli osoitus sivistyneisyydestä ja henkevyyydestä, ominaisuuksista, jotka murensivat vanhat traditiot ja höllensivät siteet yhteisöön. Sivistys ja äly olivat kuitenkin miehisiä

⁹⁵ Stokes 1989, 121–122.

⁹⁶ Westerlund 1914, 755.

⁹⁷ Gates 1988, 125.

ominaisuuksia; naisen kohdalla evoluutio oli sen sijaan pysähtynyt. Luomakunnan kruunuun, valkoiseen mieheen, verrattuna nainen oli lapsi aikuisen kehossa. Tästä lapsellisuudesta, sivistymättömyydestä ja ei-mieheydestä (ei-ihmisyydestä) oli kuitenkin se etu, ettei naisen äly riittänyt itsensä tappamiseen. Siten naisten itsemurhien vähäisyys oli jälleen vain yksi lisätodiste naisen puutteellisuudesta ja vaillinaisuudesta.

2.3 Itsekkyyks ja väkivalta eivät kuulu naisen luontoon

Viimeisen tiedettä ja naisen itsemurhaa käsittelevän alalukuni teemana on 1800-luvun lopulla vallinneet käsitykset naisellisesta ominaislaadusta, ”naisen luonnosta”. Näitä ominaisuuksia, samoin kuin 1800-luvun lopun naisihanteita, luen ristiin itsemurhaa koskeneiden käsitysten kanssa. Tarkastelun kohteena ovat näiden mielikuvien väliset riitasoinnut, joiden kautta pääsen käsiksi naisten itsemurhia koskeneisiin asenteisiin. Näin ollen muun muassa seuraavat kysymykset kaipaavat vastausta: Millaiseksi nainen ja naiseus nähtiin? Millainen naisen *piti* olla ja millainen hänen kuviteltiin olevan? Mikä oli soveliaista naiselle, entä kiellettyä?

Kuten Gates toteaa, 1800-luvun lopun naista koskeviin mielikuviin vaikutti käsitys naisesta ruumiinsa ja sielunsa muiden ihmisten palvelemiseen valjastavana olentona. Nainen eli muita ihmisiä – vanhempiaan, aviomiestään ja lapsiaan – varten, ei itseään varten. Näin ajatteli myös englantilainen lääkäri, psykologi ja seksologi Havelock Ellis (1859–1939), jonka mukaan naisen itsemurhan perimmäisenä syynä oli tarpeettomuuden tunne. Jos naisella ei ollut ketään, kelle omistautua, hänellä ei myöskään ollut syytä elää.⁹⁸ Nainen itsessään ei siis ollut riittävä peruste olemassaololle. Näin ajattelee myös syyllisyyden kourissa kamppaileva Elli:

Täällä oli hiljaista ja yksinäistä, kunpa olisi saanut kuolla tähän. Vaipua ikuiseen uneen, eikä enää koskaan, koskaan aukaista silmiään!
Mitäpä hänellä enää oli maailmassa tehtävää! Sillä hänestä ei enää olisi äidiksi eikä vaimoksi. Lapsiraukat! Ja Herman?⁹⁹

Ellin pohdinta on vuosisadan vaihteelle ominaista: nainen on olemassa vain omistaakseen elämänsä muille ja tehdäkseen uhrauksia muiden hyväksi. Naisen nähtiin

⁹⁸ Gates 1988, 127.

⁹⁹ Canth 1919 (1891), 293.

myös sulautuvan muihin ihmisiin, esimerkiksi perheeseensä, jolta hän sai koko identiteettinsä. Naista ei siis nähty yksilönä vaan persoonattomana olentona, jota kasvottomat joukot symboloivat. Muun muassa degeneraatiosta kirjoittanut Max Nordau (1849–1923) tiivisti tämän ajatuksen toteamalla: ”woman is as a rule, typical; man, individual. The former has average, the latter exceptional features.”¹⁰⁰ Nordaun mukaan nainen oli erilaistumaton, yksilöllistymätön ja yleistettävissä oleva, kun taas mies oli erityinen, erilaistunut ja yksilöllinen. Kaikki naiset muistuttivat siten toisiaan, jolloin heihin päti sääntö: jos tunnet yhden, tunnet ne kaikki.¹⁰¹

Itsemurha kuitenkin erotti jopa persoonattomana pidetyn naisen massasta, sillä teko soti kaikkea naisellisena pidettyä vastaan. Feminiinisyyttä koskeneiden oletusten ytimessä oli käsitys naisesta uutta elämää synnyttävänä, ei sitä tuhoavana olentona. Samoin naisen ajateltiin olevan pehmeä, passiivinen, kaino, tunteellinen, hoivaava, huolehtiva ja väkivallaton olento.¹⁰² Saelan selittikin naisten itsemurhien vähäisyyttä vetoamalla heidän erityisominaisuuksiinsa:

Hvad slutligen orsaken vidkommer, hvarföre qvinnorna, ehuru mera predisponerade för sinnesjukdomar, mindre ofta gifva sig döden än männerna, ligger den troligen i deras mindre rörliga lif, deras i allmänhet regelbundnare lefnadssät, hvarigenom de mindre utsättas för alla de inflytelser, hvilka slutligen leda männerna till sjelfmord. Måhända hyser äfven qvinnan, till följe af sitt blygare och räddare lynne, en större motvilja för en frivillig död, som i de flesta fall är mer eller mindre våldsam, och genom sin religiösa tro mera undergifven och tålmod att bära sorger och bekymmer än mannen.¹⁰³

Naisen arkuus, uskonnollisuus, nöyryys, väkivallattomuus ja hänen luontainen vastenmielisyytensä väkivaltaista itsemurhaa kohtaan saivat aikaan sen, ettei nainen, toisin kuin mies, kajonnut itseensä murheen alhossakaan. Itsemurhaan Saelan liitti siten lähinnä miehisinä pidettyjä ominaisuuksia: brutaaliuden, itsekkyyden ja väkivallan. Lisäksi hän ennakoi Durkheimia selittämällä miesten itsemurhien yleisyyttä heidän liikkuvammalla elämäntavalla, joka altisti miehen itsetuhoa aiheuttaville tekijöille. Itsemurha oli siten läpeensä maskuliininen teko, jolloin itsensä surmannut nainen toimi vastoin naisellista, pehmeää ja äidillistä luontoaan. Oman hengen riistävä

¹⁰⁰ Sit. Dijkstra 1986, 129.

¹⁰¹ Dijkstra 1986, 37, 39, 129; Gates 1988, 127; Johannisson 1994, 43; Witt-Brattström 2007, 68.

¹⁰² Showalter 1987, 122–123; Johannisson 1994, 17, 19; Riving 2005, 88–89. Kuten Marja-Liisa Honkasalo ja Terhi Utriainen toteavat, myös modernit itsemurhatutkimukset selittävät naisten ja miesten itsemurhien välistä epäsuhtaa äitiydellä. Naisten olemassaolon yhdeksi vahvaksi perusteeksi nähdään siis yhä edelleen muut ihmiset, tässä tapauksessa omat lapset, jotka antavat naiselle syyn elää, ks. Honkasalo & Utriainen 1994, 192.

¹⁰³ Saelan 1864, 24. Käsittelen naisen uskonnollisuuteen tarkemmin luvussa 3.2.

nainen määrittyi siten epänaiseksi, henkisesti häiriintyneeksi olennoksi, joka hulluudessaan suoritti miehisen teon.

Naiseuteen kuului, kuten Saelankin vihjaili, myös ajatus naisen ehdottomasta väkivallattomuudesta, joka jo sinällään sulki ulos itsemurhan – väkivaltaisen teon – mahdollisuuden. Kuten Cecilia Riving toteaa, 1800-luvun puolivälissä väkivaltainen nainen, joka rikkoi pehmeän ja lempeän naisen ideaalin, määrittyi helposti hulluksi. Yleisesti ottaen väkivaltaisuutta ei kuitenkaan pidetty automaattisesti mielisairauden merkinä vaan sairauden mahdollisuutta epäiltiin ainoastaan silloin, jos väkivalta oli tarpeetonta ja irrationaalista. Miesten kohdalla tällaisesta oli kyse esimerkiksi silloin, kun mies mellasti pitkin kyllä omaisuutta tuhoten ja sivullisia ihmisiä pelotellen ja pahoinpidellen. Sitä vastoin naisen irrationaaliseksi mielletty väkivalta tapahtui lähestulkoon aina kodin seinien sisäpuolella, jolloin se kohdistui esimerkiksi vanhempiin tai aviomieheen. Aviomiestään mukiloiva nainen haastoi käsityksen miehisestä vahvuudesta ja naisellisesta heikkoudesta horjuttaen samalla niin vallalla ollutta käsitystä sukupuolierityisistä ominaisuuksista kuin aviopuolisoiden välisistä suhteistakin. Näiden käsitysten mukaan hyvä vaimo oli miehensä tahtoon taipuva rakastava puoliso ja huolehtiva äiti, ei hurjistunut raivotar. Aviomiehen oikeutena oli tällaisen äkäpussin ojentaminen – kohtuullista väkivaltaa käyttäen.¹⁰⁴

Oletus naisen väkivallattomuudesta vaikutti – ja vaikuttaa yhä – niin naisten itsemurhia koskeviin käsityksiin kuin itse aktuaalisiin tekoihinkin. Esimerkiksi historioitsija Ulla Baumannin mukaan miesten itsemurhien yleisyys selittyy heidän käyttämillään ”kovemmilla” itsemurhatavoilla, kuten ampumisilla, jotka johtavat varmemmin kuolemaan. Naiset turvautuvat taas ”pehmeämpiin” keinoihin, esimerkiksi myrkkyyn, jolloin itsemurha jää useammin yrityksen asteelle. Baumann tulkitsee, että naisten käyttämät pehmeämmät keinot ovat suoraa seurausta käsityksestä, jonka mukaan nainen on miestä väkivallattomampi ja helläkätisempi. Tämän vuoksi miehet johtavat itsemurhatilastoja, naiset itsemurhayritystilastoja.¹⁰⁵

1890-luvulla naisten itsemurhien harvinaisuutta selitettiin myös heidän turhamaisuudellaan, joka ei sallinut ulkonäön tarkoituksellista turmelemista. 1800-luvulla peili oli naisen turhamaisuuden symboli, jonka seurauksena taide ja kirjallisuus

¹⁰⁴ Riving 2005, 89–90, 93–95, 98; Ahlbeck-Rehn 2006, 166, 186.

¹⁰⁵ Setälä 1970, 48; Odén et al. 1998, 43, 57. Itsemurhakeinoista tarkemmin, ks. luku 3.3.

täyttyivät kuvastimeen tuijottavista, koketeeraavista naisista.¹⁰⁶ Canthin naisista sekä Sylvi että alla olevan sitaatin Elli lankesivat tähän turhamaisuuden syntiin:

[--]hänen päätänsä todellakin kivisti ja näkipä hänen kasvoistaankin, ettei hän terve ollut. [--]
Hän katsoi peiliin, joka oli salin seinällä. Silmät olivat kuopalla, mustat renkaat ympärillä, posket harmaat, piirteet hervottomat.¹⁰⁷

Ellin olisi pitänyt jättää tämä peilailu tekemättä. Englantilaisen kansanuskomuksen mukaan sairas ihminen ei nimittäin saanut katsoa sairauden heikentämää ruumistaan peilistä, sillä sielu saattoi tällöin paeta kehosta ja aiheuttaa potilaan kuoleman.¹⁰⁸ Sitaatti ilmentää myös frenologiaa, ajalle tyypillistä tieteellistä uskomusta, jonka mukaan kallon muoto kertoi yksilön sielullisista ominaisuuksista. Niinpä esimerkiksi kriminologi Cesare Lombroso oli vakuuttunut siitä, että ihmisen kasvonpiirteistä pystyi päättämään, oliko henkilö rikollinen vai ei.¹⁰⁹

Vaikka Canth tuskin oli tietoinen edellä käsitellystä englantilaisesta kansauskomuksesta, ei hyvin käy kuvastimeen tuijottavalle Ellillekään. Peilailunsa jälkeen hän kadottaa täysin sielunsa:

Missä oli hänen sielunsa? Oliko se lähtenyt pois hänen ruumiistaan?
Hän oli ilman sielua. Tiesikö kukaan ihminen, kuinka onnetonta oli sieluton elämä?
Saisiko hän koskaan sieluaan takaisin?¹¹⁰

Tämän jälkeen paluuta entiseen ei enää ole vaan Elli hyppää kalliolta alas kuolemaansa:

Mitäpä hän suri! Tuolla alhaalla oli lepoa.
Hän kohotti käsivartensa pään yli, k[u]martui eteenpäin ja heittäytyi alas.
Valahti vielä kerran hänen eteensä lempeä näky: Herman miehekkäänä ja terveenä, ja lapset salin lattialla iloisesti leikkivinä.
Siihen loppui kaikki. Kylmä aalto loiskahti ja särkyi, silkkinen turkki heilahti auki, mutta painui sitten mukana alas.[--]
Ja tuuli humisi yhä, pilvet raskaasti ajelehtivat taivaalla, järvi kohisi mustanpuhuvana ja lakastuneet lehdet lentelivät sihisten ilmassa. Ei näkynyt elävää olentoa missään.¹¹¹

Novelli päättyy tähän, ja lukijan valtaa epä tietoisuus: Tappoiko Elli itsensä tyhjän päiten? Jäivätkö lapset äidittä pelkän väärän luulon vuoksi? *Hulluhan* Elli oli!

¹⁰⁶ Dijkstra 1986, 135; Gates 1988, 21, 126.

¹⁰⁷ Canth 1919 (1891), 285–286.

¹⁰⁸ Gates 1988, 9.

¹⁰⁹ Greenslade 1994, 88–119.

¹¹⁰ Canth 1919 (1891), 292.

¹¹¹ Canth 1919 (1891), 298.

Hullun naisen itsemurha ei 1800-luvun lopun kirjallisuudessa ollut suinkaan ainutkertainen aihe kuten Kirsi Tuohelan väitöskirja osoittaa. Hänen tutkimistaan naiskirjailijoista esimerkiksi norjalaisen Amalie Skramin (1846–1905) romaanissa *Professor Hieronimus* (1895) päähenkilö, melankoliasta kärsivä Else Kant, harkitsee itsemurhaa mielisairaalassa. Else kuitenkin peruu päätöksensä sen jälkeen, kun viereiseen huoneeseen tuodaan itsemurhaa karbolihapolla yrittänyt kuuden lapsen työläisäiti.¹¹² Tuohela kirjoittaa:

Kuva äidistä, johon lapset tarrautuvat eivätkä halua päästää irti, sitoo Elsen takaisin elämään. Äidin halu päästä eroon kärsimyksestä ja raskaista velvollisuuksista on ymmärrettävää, mutta lasten hylkääminen on myös julmaa. Niinpä sääli [työläisvaimoa kohtaan] muuttuu pian inhoksi, ja kuoleman lopullisuus alkaa tuntua kauhealta.¹¹³

Epäluulon Elli on kuin Skramin romaanin työläisvaimo, joka jättää lapset oman onnensa nojaan vain sen tähden, ettei uskalla kysyä suoraan mieheltään, oliko tämä tulipalon takana. Siten Ellin itsemurha muuttuu paitsi julmaksi, myös itsekkääksi teoksi, sillä äidin oli aina asetettava lapsensa kaiken muun edelle. Elli ei sitä tee vaan asettaa etusijalle oman pahan olonsa.

Myös Canth itse tuntui pitäneen perheellisen naisen itsemurhaa ennen kaikkea itsekkäänä ja vastenmielisenä tekona. Hän kirjoitti ystävälleen Mathilda Aspille joulukuussa 1890 varsin kitkerään sävyyn Victoria Benedictssonin itsetuhoisuudesta:

Ja tuo alinomainen tekeminen itsensä kanssa. 'Minä, minä, minä' – siinä alku ja loppu. Ei milloinkaan sanaakaan perheestä, lapsesta. Siitä hän vähän välittää, minkä surun hän aikomalla itsemurhallaan tuottaa heille, ainoastaan se että Lundegård [Benedictssonin ystävä] pyytää häntä hänen tähtensä luopumaan tuota tekoaan täyttämästä, se vaikuttaa.¹¹⁴

Canthin mielipide ruotsalaisen kirjailijattaren itsemurha-aikeesta ei jää epäselväksi: hän tuomitsi sen selvin sanoin suurimman luokan itsekkyydeksi. Erityisen tuohtunut Canth olikin juuri siitä, ettei Benedictssonin maailmassa ollut sijaa muille kuin tälle itselleen. Näin ollen Benedictsson välitti vain itsestään ja omasta hyvinvoinnista, eikä asettanut lastaan etusijalle hyvän äidin ja naisen tavoin.

Myös lukijan huomio kiinnittyy ennen kaikkea lasten kohtaloon, ja Minna Maijalan mukaan *Epäluulossa* korostuukin juuri naisen syyllisyyden vaikutus lapsiin. Lasten tulevaisuus riippui nimenomaan äidin moraalista, jolloin äidin synnit maksatettiin

¹¹² Tuohela 2008, 215–216.

¹¹³ Tuohela 2008, 216.

¹¹⁴ Minna Canth Mathilda Aspille 1.12.1890, *Minna Canthin kirjeet*, 427.

heillä. Äidin täydellisyyskään ei kuitenkaan antanut suojaa, sillä myös ihanneäiti saattoi joutua syytettyjen penkille vastaamaan lastensa kärsimyksistä.¹¹⁵ Jättämällä lukijan epätietoisuuteen Ellin epäilysten oikeellisuudesta Canth ehkä halusi herättää lukijat ajattelemaan juuri asian tätä puolta. Jos Elli oli väärässä, teko oli todellakin silkkää hulluutta, mutta entä jos hän olikin oikeassa? Jos aviomies todella oli tuhopolton takana, viattomat – Elli ja eritoten lapset – kärsivät seuraukset, kun taas mies kuori kermat päältä, sai todennäköisesti vakuutusrahat ja pääsi pälkähästä. Tämä, jos mikä, oli sulaa hulluutta ja vääryyttä.

Novellin loppu hätkähdyttää, ravistaa lukijan hereille kuin kysyäkseen, onko tämä mahdollista. Juuri tämän ominaisuutensa vuoksi kaunokirjallinen teos voikin olla äärimmäisen hedelmällinen lähde tutkijalle. Kuten K. G. Hammarlund toteaa, kysymysten herättämisen kautta romaanit ja novellit avaavat uusia näkymiä menneeseen, jolloin kirjallisuus on historian tutkijalle varsinainen aarreaitta. Tämän lisäksi kaunokirjallisuus helpottaa myös näkemään niitä paradokseja, kontrasteja ja poikkeavuuksia, joista ei-fiktiiviset lähteet saattavat vaieta. Näin ollen kaunokirjallisuus auttaa historioitsijaa vastaamaan paremmin asetettuihin kysymyksiin, jonka lisäksi se voi myös edesauttaa monimutkaisempien lisäkysymysten muodostamista.¹¹⁶

Edellä sanottu pätee Canthin *Epäluuloonkin*, sillä jäin itse pohtimaan, halusiko Canth novellillaan ennen kaikkea kiinnittää lukijan huomion naisen asemaan liittyneisiin epäkohtiin. Ainakin hän tuli *Epäluulossa* kuvailleeksi varsin oivallisella tavalla naisen yhteiskunnallista äänettömyyttä:

Ja hänen suunsa oli lukittu. Ei hän voinut antaa ilmi omaa miestään. – Ei – vaikka Jumalan ja ihmisten edessä sen kautta tulisikin osalliseksi samaan rikokseen.¹¹⁷

Ellin oli vaiettava ja ajateltava miehensä etua siitäkin huolimatta, että omatunto vaati häntä puhumaan. Tämä maksoi lopulta Ellin hengen. Onkin mahdollista, että novellin traagisella lopulla naisasiasta kiinnostunut Canth halusi alleviivata naisille asetettujen vaatimusten kovuutta ja oikeuksien vähyyttä. Näin tulkittuna Ellin itsemurha saattoikin olla eräänlainen kirjallinen tehokeino, jonka tarkoituksena oli tehdä naisen aseman tukaluus silmin nähtäväksi ja korvin kuultavaksi.

¹¹⁵ Maijala 2008, 275–276.

¹¹⁶ Bagerius 2009, 33–34; Hammarlund 2009, 101.

¹¹⁷ Canth 1919 (1891), 294.

1800-luvun puolivälin suomalaisia naiskirjailijoita tutkinut Kati Launis toteaa kaunokirjallisuuden olleen areena, jossa naiset itse pystyivät parhaiten ottamaan kantaa naiseudesta, naisen asemasta ja naisihanteista käytyyn keskusteluun. Launiksien ajatus on sovellettavissa myös 1800-luvun loppuun, sillä naisen vaikuttamismahdollisuudet ja -paikat olivat vielä tuolloinkin verrattain rajalliset. Kaunokirjalliset teokset olivat siten 1800-luvun lopun sukupuoliteknologioita eli kulttuurisia käytänteitä, joissa sukupuolta määriteltiin. Näin ollen kirjojen sivuilla joko vahvistettiin tai vastustettiin – kenties jopa molempia – vallalla ollutta sukupuolijärjestelmää ja siihen liittyneitä naisihanteita.¹¹⁸ Kaunokirjallisuus oli siten naiseuden vastustamisen, muuttamisen ja lujittamisen paikka.

Myös itsemurha on mielestäni tulkittavissa osaksi tällaista naiseuden vastustamisen paikkaa. Itsemurhan tehnyt nainenhan käyttäytyi vastoin häneen kohdistuneita, sukupuolittuneita odotuksia. Itsensä surmatessaan hän kumosi käsityksen, jonka mukaan nainen oli väkivallaton, epäitsekäs, näkymätön, uhrautuva, äidillinen, pehmeä, kaino, hellä, persoonaton ja passiivinen olento. Itsetuhoinen nainen ylitti sukupuolten väliset rajat ja muuttui puolinaiseksi olennoiksi, joka ei ollut täysin mies, muttei enää nainenkaan.

Itsemurha oli vastoin naisen luontoa siinäkin suhteessa, että se teki hänet kiusallisen näkyväksi. Pahimmassa tapauksessa ruumis löydettiin jopa julkiselta paikalta. Naisen näkymättömyydestä puhuu myös Teresa de Lauretis todetessaan, että länsimaaisessa diskurssissa naisen asema on paradoksaalinen: nainen on yhtä aikaa läsnä ja poissa. Tällä de Lauretis tarkoittaa sitä, ettei länsimaissa naisen nähdä osallistuvan historian ja kulttuurin prosesseihin siitäkään huolimatta, että läntinen kulttuuri perustuu¹¹⁹ fantasia naisen vangitsemisesta. Esimerkkinä hän käyttää Italo Calvinon teosta *Invisible Cities* (*Le città invisibili*, 1972), jossa miehet ympäri maailmaa näkevät saman unen tuntemattoman kaupungin läpi juoksevasta alastomasta naisesta, jonka he aina unensa lopuksi kadottavat. Vangitakseen naisen miehet rakentavat kaupungin, mutta nainen ei kuitenkaan enää koskaan ilmesty heidän uniinsa. Kuten de Lauretis toteaa, Calvinon teoksessa miehet ovat toimivia subjekteja, nainen pelkkä halun kohde, objekti.¹²⁰ Itsensä surmaava nainen taas rikkoi tämän länsimaisen

¹¹⁸ De Lauretis 2004, 60; Launis 2005, 20–22 Witt-Brattström 2007, 207.

¹¹⁹ De Lauretis yleistää. Vaikka länsimaiseen kulttuuriin kuuluukin fantasia naisen vangitsemisesta, on liioiteltua väittää koko kulttuurin perustuvan siihen.

¹²⁰ De Lauretis 1984, 12–14.

kulttuurin kaavan, sillä teollaan hän pakotti kanssaihmiset tunnustamaan, että nainen oli toimiva, historiallinen subjekti – ei pelkkä objekti.

Toisaalta naisen itsemurhaa voitiin kirjallisuudessa kuvata myös tavalla, joka korosti naisen passiivisuutta, näkymättömyyttä ja subjektittomuutta. August Strindbergin (1849–1912) *Neiti Juliessa* (*Fröken Julie*, 1888) teoksen päähenkilön itsemurha on seurausta miehen, Julien rakastajan, käskystä. Se saa Julien hypnoottiseen tilaan, jossa hän tappaa itsensä ja käyttää välineenä rakastajansa ojentamaa partaveistä.¹²¹ Strindbergin Julie on oman elämänsä sivustaseuraaja, nainen, jonka kuolemasta mies päättää ja jolle kuolema vain tapahtuu.

Canthin Elli onkin Julien vastakohta siinä suhteessa, että Ellin itsemurha on seurasta hänen omasta toiminnastaan, ei aviomiehen käskystä. Ellin päättäväisyyttä korostaa myös hänen itsemurhatapansa, hyppääminen korkealta kalliolta järveen, sillä kuten Gates toteaa, tällaista itsemurhaa oli sivullisten vaikeampi estää. Mikäli Elli olisi vain kahlannut järveen, olisi itsemurha ollut helpommin havaittavissa ja siten myös estettävissä. Englantilainen 1800-luvun romaanisankaritar tiivistää tämän ajatuksen eri itsemurhavaihtoehtoja punnitessaan: "from the river I might be rescued; but no human power can snatch me from death during a fall from that dizzy height." Gatesin mukaan korkealta paikalta hyppääminen olikin osoitus naisen päättäväisyydestä – ja toimijuudesta.¹²²

Kysymys naisen osoittamasta päättäväisyydestä, tahdonvoimasta ja rohkeudesta nousi kiusallisella tavalla esiin myös selitettäessä naisten itsemurhien vähäisyyttä. 1800-luvulla asiaa käsitelleet tutkijat olivat pohdinnoissaan ristiriitaisia. He eivät tuntuneet pääsevän selvyyteen siitä, pitikö naisten itsemurhien harvalukuisuus tulkita tahdonvoiman puutteeksi vai sen osoitukseksi. Hämmennystä aiheutti myös se, olivatko naiset liian heikkoja tehdäkseen itsemurhan vai oliko heidän moraalisia pikemminkin korkeampi kuin miesten, minkä vuoksi heillä oli enemmän rohkeutta vastustaa itsemurhaa. Erityisesti tutkijoita piinasi ajatus, että nainen olisikin miestä vahvempi; tämä vaihtoehto yritettiin torjua selittämällä naisten itsemurhien harvinaisuus esimerkiksi naisten miehiä suuremmalla velvollisuudentunnolla ja pelokkuudella.¹²³ Olipa käytetty selitys mikä tahansa, tosiasiana kuitenkin oli ja pysyi se, että naiset tekivät miehiä vähemmän itsemurhia. Tätä seikkaa tutkijat eivät

¹²¹ Higonnet 1985, 77–78; Larsson 2008, 43.

¹²² Sit. Gates 1988, 142.

¹²³ Gates 1988, 127–128.

pystyneet 1800-luvun lopussa itselleen tyydyttävästi selittämään lukuisista yrityksistä huolimatta.

Hieman modernimman näkökulman itsemurhien tarkastelulle tarjoaa René Girardin esittämät ajatukset väkivallan ja uhraamisen yhteenkietoutumisesta. Girardin teorian mukaan yhteisöissä esiintyvä väkivalta etsii aina purkautumiskanavaa, jolloin se pyritään ohjaamaan mahdollisimman harmittomaan, ”uhrattavaan” uhriin. Uhri imee itseensä yhteisössä kyteneen epäsovun ja pahan hengen, jolloin hän on eräänlainen syntipukki, jonka kuolema hävittää kaiken pahan. Uhraaminen takaa näin ollen yhteisön väkivallattomuuden, palauttaa harmonian ja vahvistaa sosiaalista yhtenäisyyttä.¹²⁴

Girardin ajatus on sovellettavissa myös itsemurhiin. Erona on tällöin vain se, että itsemurhassa yhteisön sisäinen väkivalta purkautuu yksilöön itseensä eikä ukkosenjohdattimena toimivaan uhriin. Lopputulos on kummassakin tapauksessa kuitenkin sama: yhteisön rauha säilyy ja väkivalta saadaan kanavoitua yhteisön kannalta ”turvallisella” tavalla. Itsemurhaaja siis toisin sanoen omalla hengellään lunastaa yhteisölleen rauhan. 1800-luvun lopulla tällainen uhrimieli taas liitettiin nimenomaan naiseen, joka eli ja kuoli palvellakseen muita. Aikalaiset tuskin kuitenkaan liittivät naisen itsemurhaan tällaista heroosta hohdetta, sillä naisen suorittamana teko aiheutti pikemminkin kauhua kuin ihastusta.

Vuosisadan vaihteessa itsemurha määrittyi eräänlaiseksi naiseuden vastustamisen paikaksi, jossa nainen kieltäytyi toimimasta sukupuolensa mukaisesti. Teon myötä naisesta tuli näkyvä, aktiivinen, väkivaltainen, itsekäs, brutaali ja omatahtoinen toimija, joka itse päätti elämästään ja kuolemastaan. Naiseuden vastustaminen tuskin oli kuitenkaan itsemurhan perimmäinen syy, saati sitten päämäärä, jota tietoisesti olisi tavoiteltu. Tästä huolimatta itsensä surmanneen naisen ruumis symboloi naisihanteiden ja todellisuuden välistä törmäystä, joka horjutti käsityksiä naisesta ja naiseudesta. Oman hengen riistävä nainen oli luonnon oikku, hirviö, jolla oli naisen keho ja miltei miehen mieli.

¹²⁴ Girard 1994 (1972), passim., ks. erit. 18, 23, 25.

3. RAKKAUDESSA PETTYNYT NAINEN HUKUTTAUTUU – ITSEMURHA MAALLIKOIDEN MIELIKUVISSA

3.1 Fiktiivinen itsemurha: sankarittarelle sovelias kohtalo

Tähän saakka olen käsitellyt naisen itsemurhaa 1800-luvun lopun tieteentekijöiden näkökulmista käsin. Tässä luvussa ääneen pääsevät etupäässä maallikot – kirjailijat, sanomalehtimiehet ja tavalliset kaduntallaajat – joilla kaikilla oli sanansa sanottavana naisten itsemurhasta. Ensimmäisessä alaluvussa keskityn tarkastelemaan naisen itsemurhaa fiktiivisenä, kirjojen sivuilla tapahtuvana tekona. Pohdin, miten naisen itsemurhasta kirjoitettiin ja mitä tämä kirjoittamistapa kertoo 1800-luvun lopulla vallinneista asenteista.

Minna Canth tarttui itsemurha-aiheeseen *Epäluulon* (1891) ohella myös *Ompelija-*nimisessä (1894) novellissaan, jossa nuori, vietelty ompelijatar tekee itsemurhan jouduttuaan petollisen mielitiettynsä hylkäämäksi. Tällainen rakkauden tähden tehty itsemurha on kaunokirjallisuuden klassinen teema, josta tunnetuimpia esimerkkejä lienevät Shakespearen (1564–1616) *Romeo ja Julia* (1594–1596), Leo Tolstoin (1828–1910) *Anna Karenina* (1875–1877) ja J. W. Goethen (1749–1832) *Nuoren Wertherin kärsimykset* (1774). Julkaisuaikanaan Goethen romaanin uskottiin laukaisseen nuorukaisten itsemurha-aallon, wertherianismin, ja niinpä kirja paikoin jopa kiellettiin.¹²⁵ Wertherianismin aallot isivät 1790-luvulla myös Suomeen ja aiheesta kohistiin ainakin Turun ruotsinkielisissä seurapiireissä. George Minois’n mukaan aikalaisten huoli oli kuitenkin turha, sillä teos ei kaikista epäilyistä huolimatta luonut itsemurhamuotia, vaan pikemminkin se kertoi 1700-luvun vapautuneesta henkisestä ilmapiiristä.¹²⁶ Tästä ilmeisen tietämättömänä Goethe laitatti vuoden 1775 painoksen kanteen tekstin ”Ole mies, älä seuraa esimerkkiäni.”¹²⁷ Goethe siis oletti, että vain miespuolinen lukija kykenisi samaistumaan Wertherin kärsimyksiin siinä mitassa, että riistäisi itseltään hengen.

1800-luvulle tultaessa tilanne oli kuitenkin muuttunut ja kirjallisuuden yhdeksi suosikkiaiheeksi oli vakiintunut nimenomaan naisen itsemurhan kuvaaminen. Aihe toistui tiuhaan esimerkiksi englantilaisissa pienoisromaaneissa, balladeissa ja

¹²⁵ Minois 1999 (1995), 266–268.

¹²⁶ Nygård 1994, 114; Minois 1999 (1995), 266–268. Myöskään Th. Saelan ei niellyt väitettä Goethen nostattamasta itsemurha-aallosta, sillä romaanin lukeminen oli hänestä aivan liian kepeä peruste itsemurhalle ks. Saelan 1864, 65–66.

¹²⁷ Sit. Minois 1999 (1995), 268. ”Sei ein Mann und folge mir nicht nach.”

melodraamoissa, joissa oman hengen riistäminen hahmottui sopivaksi vaihtoehdoksi raskaana olleelle ja hylätylle tytölle – kuten Canthin Marthalle.¹²⁸ *Ompelijan* onneton Martha on nimittäin raskaana varatuomari Oskar Holmille, jolle suhde on kuitenkin ollut vain kevytmielistä hupia. Niinpä Holm on kihlannut, Marthalta salaa ja tämän raskaudesta tietämättä, kauppaneuvos Römerin tyttären, Ailin. Kohtalon julmaa ivaa on, että Marthan vastaanottamaksi pestiksi paljastuu morsiuspuvun ompeleminen Holmin tulevalle nuorikolle:

Mutta Holm oli älynnyt, että vieras oli huoneessa. Hänen kasvonsa muuttuivat jäykiksi ja vieraiksi. [--] Aili nauroi.

– Ossi, kuinka sinä teeskentelet? Ei se ole ollenkaan tarpeellista. Neiti Rainio [Martha] tietää kaikki. Äiti hänelle juurikään kertoi. Neiti Rainio, katsos, on täällä ompelemassa minulle myötäjäisiä.¹²⁹

1800-luvun kirjallisuus täyttyi Marthan kaltaisista, rakkaudessa pettyneistä ja kunniansa menettäneistä neidoista, jotka häpeän sijaan valitsivat kuoleman. Vaikka nämä häväistyt neidot kuvattiin usein sympaattisiksi olennoiksi, oli äänensävyssä silti häivähdys moralisointia, sillä hyvä nainen ei riskeeraisi arvokkaintaan, siveyttään. Fiktiivisten sankarittarien itsemurhamotiivit toistivat jo antiikista tuttua myyttiä¹³⁰ naisen itsetuhon kytkeytymisestä onnettomaan rakkauteen. Kirjojen sivuilla esiintyneet rakkaudesta riutuvat, itsetuhoiset naiset vahvistivat samalla käsitystä, jonka mukaan nainen eli rakkautta, mies itseään varten.¹³¹

Viktoriaanisen ajan Englannin itsemurhiin perehtyneen Olive Andersonin mukaan itsemurhien kuvaamiskonventiot olivat kirjallisuudessa erittäin sukupuolittuneita. Naisen hukuttautumalla tapahtunut itsemurha oli – kuten edellä on jo käynyt selväksi – vietellyn tai hylätyn nuoren tytön viimeinen oljenkorsi, johon hän haluttomasti tarttui. Miehet sen sijaan päätyivät itsemurhaan eri syistä: he riistivät itseltään hengen paetakseen ahneutta, heikkoutta tai taloudellisen tuhon tuomaa epäonnea ja rangaistusta. Miehet eivät myöskään hukuttautuneet vaan he ampuivat itsensä, viilsivät kurkkunsa auki tai hirttäytyivät.¹³² Naisen itsemurha liitettiin siten siveyden turmelemaan aistillisuuteen ja naisen seksuaaliseen passiivisuuteen, sillä hänet

¹²⁸ Anderson 1987, 57–58; Larsson 2008, 9, 210.

¹²⁹ Canth 1919 (1894), 464.

¹³⁰ Esimerkiksi tällaisesta myytistä käyvät Brutuksen ja hänen vaimonsa Portian itsemurhat: Brutuksen tappaessa itsensä kansakunnan puolesta Portia teki itsemurhan, jottei hänen tarvitsisi elää ilman Brutustaan. Lisää vastaavanlaisia esimerkkejä, ks. Higonnet 1985, 73.

¹³¹ Higonnet 1985, 73; Gates 1988, 131.

¹³² Anderson 1987, 196–198. Esimerkiksi Charles Dickensin *Pikku Dorritissa* (1855–1857) rikas pankkiiri Mr. Merdle viiltää kaulavaltimonsa auki sen jälkeen, kun hänen pankkihuujauksensa alkaa paljastua ja ihmiset menettävät omaisuutensa ja elinsäästönsä, ks. Gates 1988, 65–67.

kuvattiin vieteltynä – ei viettelijänä. Miesten itsemurhat taas liittyivät epäonnistumisen häpeään ja ”miehiseen” aktiivisuuteen, sillä heidän itsemurhansa olivat seurausta esimerkiksi taloudellisista vaikeuksista, jotka vaaransivat miehen maineen ja perheenelättämiskyvyn.

Andersonin mukaan itsemurhasta ei myöskään kirjoitettu samalla tavalla kaikille yhteiskuntaluokille. Työväenluokan lauluissa ja melodraamoissa naiset ja köyhät olivat aina kärsijän roolissa. Yleistä oli sekin, että nainen yritti itsemurhaa sydämettömän, yläluokkaisen rakastajan tähden ja että itsetuhoinen sankaritar pelastettiin viime hetkellä. Kun kohdeyleisönä puolestaan olivat keskiluokan naiset, itsemurha viittasi syntisyyteen, jolloin sen taustalla oli haureus tai muu, vääränlainen seksuaalisuus.¹³³

Yhteiskuntaluokkien välinen jännite on läsnä *Ompelijassakin*. Alla oleva katkelma on kohtauksesta, jossa Martha alkaa ymmärtää suhteen Holmiin olevan mahdoton jo pelkästään heidän yhteiskunnallisten asemiensa, varatuomari ja ompelijatar, eriarvoisuuden vuoksi:

Katsellessaan tuota hienoa, sivistynyttä herraa, ei hän voinut ymmärtää, että tosiaan olivat olleet semmoisissa läheisissä suhteissa toisiinsa – hän, halpa ompelija ja tuo nuori, ylpeä varatuomari, neiti Römerin sulhanen.¹³⁴

Riikka Rossi toteaaakin tällaisen köyhä tyttö ja rikas rakastaja -asetelman olleen yleinen 1800-luvun lopun pohjoismaisessa kirjallisuudessa, jossa kuvattiin taajaan yläluokkaisen miehen viettelemää työläistyttöä. Myös ompelijatar oli usein toistuva henkilömotiivi, jonka esikuvina lienevät toimineet pariisilaiset ompelija- ja silittäjätytöt, *grisettet*. Näihin tyttöihin liitettiin seksuaalisia mielikuvia, sillä he asuivat työnantajensa, nuorten yläluokkaisten herrojen, luona. Eroottista käsitystä oli omiaan vahvistamaan sekin, että ompelijatarta käytettiin usein prostituoidun peitenimenä.¹³⁵ Fiktiossa ompelijatar olikin eroottisesti latautunut, turmeltunut hahmo, jonka antautuminen lihan himolle johti väistämättömään tuhoon. Myös *Ompelijan* Martha aavistaa tulevan kohtalonsa, jonka hetken hekuma on sinetöinyt:

Hän oli hetkellisen onnen tähden uhrannut koko tulevaisuutensa, koko elämänsä. Mitä auttoi nyt katumus ja kaihoinen mieli? Tehtyä ei enää tekemättömäksi saanut.¹³⁶

¹³³ Anderson 1987, 199.

¹³⁴ Canth 1919 (1894), 471.

¹³⁵ Lappalainen 2000, 187; Rossi 2009, 65, 68.

¹³⁶ Canth 1919 (1894), 474.

Holmilla taas on kiire päästä ompelijattaresta eroon. Niinpä hän ilmoittaa Marthalle, että tytön on välittömästi jätettävä työnsä ja lähdettävä pois, sillä Holmin kannalta tilanne on äärimmäisen kiusallinen. Marthan mieli on murrettu:

Martha oli murtunut. Vaihtelevat mielen liikkeet olivat kaiken päivää häntä raastaneet. Nyt ei hänellä enää ollut voimia mihinkään, hän oli kuin maahan lyöty ja nöyryty kohtalonsa alle.¹³⁷

Tuskin hän mitään näki, vaikka rävähtämättä tuijotti eteensä, tuonne kauvas, jossa taivas ja maa yhtyivät; sillä katse oli omituisesti sisäänpäin kääntynyt ja eloton. Mielenliikkeet olivat asettuneet, maininkina ne kyyneleet vaan juoksivat hänen silmistään. Elämä oli vetäntynyt syvälle sielun sisimpään, niinkuin useimmiten tapahtuu, silloin kun suru ja tuska ovat yli äyräiden kohonneet.¹³⁸

Holm tekee Marthalle vielä erittäin selväksi sen, ettei halua olla tämän kanssa enää missään tekemisissä. Holm on myös valmis maksamaan Marthan hiljaiseksi ja lupaa lähettää rahaa lapsen synnyttyä niin, ettei äidin ja lapsen tarvitsisi nähdä puutetta. Holmin sanat sinetöivät Marthan kohtalon ja hän hukuttautuu.

Ompelijan Marthan kohtalon ehdottomuus, sankari(ttare)n kuolemaan tai vangitsemiseen päätyvä suljettu loppu, oli 1800-luvun lopun suomalaiselle kirjallisuudelle tyypillinen loppuratkaisu. Kuten Tuija Piikkilä toteaa, Canthin kohdalla ehdottomuus oli kuitenkin usein vain näennäistä, sillä Canth jättää lukijansa toistuvasti pohtimaan, miten novellissa tai näytelmässä olisi pitänyt käydä tai miten sen olisi pitänyt päättyä.¹³⁹ Tämä huomautus pätee niin *Ompelijaan* kuin luvussa kaksi käsittelemääni *Epäluuloon*, jossa lukija jää hämmentyneenä miettimään novellin loppuratkaisua.

Myös Girard käsittelee tutkimuksessaan kaunokirjallisuuden traagisia tarinoita. Suljettujen loppujen sijaan hän kuitenkin puhuu kaunokirjallisuudessa, mytologioissa, kansantaruissa, legendoissa ja saduissa toistuvasta kieltojen rikkomisen ja pelastuksen teemasta, joka päättyy sankarin väkivaltaiseen kuolemaan:

Ihmisten keskuudessa oleillessaan sankari kylvää väkivaltaa ja epäjärjestystä, mutta heti kun hänet hävitetään, mikä aina tapahtuu väkivalloin, hän näyttäytyy eräänlaisena lunastajana.¹⁴⁰

Girardin kuvailema kuvio on läsnä myös *Ompelijassa*, jossa Martha kylvää epäjärjestystä rikkomalla sääntöjä. Rikkomuksensa – kiellettyyn, lihalliseen suhteeseen

¹³⁷ Canth 1919 (1894), 473.

¹³⁸ Canth 1919 (1894), 474.

¹³⁹ Lappalainen 1999, 42; Piikkilä 2001, 185, 189.

¹⁴⁰ Girard 2004 (1972), 122.

antautumisen – seurauksena hän tuhoaa lopulta itse itsensä. Holmin ja Ailin kannalta Marthan kuolema on kuitenkin välttämätön, sillä se palauttaa harmonian ja mahdollistaa nuoren parin yhteisen tulevaisuuden.

Naisen itsemurhaa kuvattiin taajaan myös 1800-luvun taiteessa, joka täyttyi kuollutta, kaunista naista esittävistä aiheilmista. Englannissa tämän teeman variaatioita olivat maalaukset, joissa Thames siltoineen sai symboloida naisen itsetuhoisuutta ja epätoivoa. Tällainen oli esimerkiksi George Fredrick Wattsin maalaus *Found Drowned* (1848–1850), joka esittää sillan alle huuhtoutunutta, itsemurhan tehnyttä naista, jonka ruumis makaa ristinmuotoisessa asennossa. Tässä – kuten monessa muussakin maalauksessa – naisen ruumista ympäröi sädekehän omaisena holvikaari, joka luo miellelyhtymän pyhään. Gatesin mukaan asetelma onkin yhdistettävissä alttaritauluihin, joissa nainen puhdistuu synneistään.¹⁴¹ 1800-luvun taiteessa nainen siis muuttui kuollessaan pyhäksi, ihailtavaksi ja vaarattomaksi olennoiksi, joka ei voinut olemassaolollaan uhata enää ketään. Hän ylitti ikivanhan huora-madonna -dikotomian, sillä hänessä yhdistyivät Neitsyt Marian pyhyys ja Maria Magdalenan lihallisuus. Kuollut nainen ei saattanut kiusaukseen, sillä hän tarjosi ruumiinsa vain katseltavaksi, ei koskettavaksi.

Myös Bram Dijkstra on päätenyt vastaavanlaiseen tulkintaan kuolleesta naisesta turvallisen halun kohteena. Nämä työt ilmensivät hänen mukaansa toisaalta myös viktoriaanisen ajan passiivista naisihannetta, jota maalauksissa symboloi hukuttautuva tyttö, 1800-luvun itsemurhakuvaston keskeinen hahmo. Hukuttautuvan tytön kohtalossa toistui vanha ja vakiintunut, Shakespearelta peräisin oleva Ofelian tarina, jossa rakkaudessa pettynään ja häväistyn neitsyeen mieli järkkyy ja hän hukuttautuu.¹⁴²

Marthalla oli kuitenkin myös suomalaisia esikuvia. Charlotte Falkman oli kuvannut jo vuonna 1847 esikoisromaanissaan *En prestgård i N-d* ompelijatyttö Lottaa, joka rakastuu kotiopettajana toimivaan mieheen. Tarinan loppu on yhtä lohduton kuin *Ompelijankin*: mies jättää Lotan rahakkaamman rakastajattaren tähden, jonka seurauksena rakkaudessa pettynyt Lotta hukuttautuu. Vaikutteita tai ainakin virikkeitä *Ompelijaan* lienee antanut myös Kalevalan Aino, joka hukuttautuu välttääkseen

¹⁴¹ Gates 1988, 138–140. Gatesin mukaan (holvi)kaaret saattoivat toimia myös munasolun tai kohdun muistumina, jotka puolestaan symboloivat naisen alkuperää, naisellista valtaa ja lankeamista, ks. Gates 1988, 140.

¹⁴² Dijkstra 1986, 50, 58, 62; Launis 2005, 224; Tuohela 2008, 305–306.

vastenmielisen avioliiton vanhan Väinämöisen kanssa. Naisen kuolema kirjan sivuilla saattoikin ilmentää 1800-luvulla eläneiden naisten vaihtoehtojen vähäisyyttä, ja heidän riippuvuuttaan rakkaudesta ja avioliitosta, sillä yleisenä oletuksena oli se jo edellä todettu seikka, että naiset elivät yksinomaan rakkaudelle.¹⁴³ Kuten kirjailija Madame de Staël (1766–1817) asian ilmaisi: ”Naiselle rakkaus on hänen elämänsä tarina, miehelle vain sen lyhyt episodi.”¹⁴⁴

1800-luvun kirjallisuuden naistarinoille olikin tyypillistä, että ne päättyivät joko päähenkilön avioitumiseen tai hänen kuolemaansa.¹⁴⁵ *Ompelijassa* nämä molemmat vaihtoehdot toteutuvat, sillä lopussa Martha kuolee ja Aili astuu avioliiton satamaan. Martha ja Aili ovatkin itse asiassa toistensa kaksoisolentoja, jotka ilmentävät naiseuden eri puolia, ihannetta ja anti-ihannetta:

Kalpea, hiljainen nainen seisoj huoneessa, mittanauha kädessä, häntä odottamassa. Martha Rainio – Aili tunsu hänet ennestään, monta pukua oli sama ompelija hänelle jo tehnyt. [--]
– Mitä sanotte, Martha? Sopiiko se [kihlajaisleningin kangas] hänelle? kysyi hän [Aili], ylpeän mielihyvän ilme kasvoissa.
Sopihan se vallankin hyvin Ailin valkean kuulakkoon, hieneeseen hiviöön, ja heleään punaan hänen poskillaan.¹⁴⁶

Aili on, de Lauretiksen ajatuksia mukaillen, kaikkea sitä, mitä Martha ei ole: kaunishipiäinen, siveä, viaton, siro, kaino ja naiivi – hän on Nainen, ihanne ja representaatio. Martha taas on tämän ihanteellisen Naisen turmeltunut sisarpuoli, vulgaari tosielämän nainen. Feminiinisyyden ytimessä piili siten ristiriita, skitsofreeninen kahtiajakautuneisuus, joka syntyi ideaalin, Täydellisen Naiseuden tavoittamattomuudesta. Tämän ristiriidan, todellisuuden ja ihanteen välisen eron, kanssa naisen oli kuitenkin tavalla tai toisella tultava sinuiksi.¹⁴⁷

Sandra M. Gilbertin ja Susan Gubarin mukaan 1800-luvun naiskirjailijat purkivat tätä ristiriidan synnyttämää ahdistusta kirjoittamalla tarinoihinsa hullun naisen, jonka avulla he saattoivat ilmaista naisilta kiellettyjä tunteita ja tekoja. Hullu raivotar käyttäytyi naisille asetettujen normien vastaisesti: hän raivosi, kapinoi, kieltäytyi tottelemasta, oli häpeilemättömän seksuaalinen ja väkivaltainen. Esimerkiksi käy hyvin

¹⁴³ Launis 2005, 201, 219, 223, 225, 227–228. Käsittelen Ainoa myös luvussa 3.3.

¹⁴⁴ Sit. Maijala 2008, 76. Madame eli Germaine de Staël kirjoitti myös itsemurhan vastaisen teoksen, *Reflexions sur le Suicide* (1813), jossa hän pohti itsemurhaa jalostavana pitämänsä kärsimyksen, moraalien ja Raamatun kontekstissa. Madame de Staëlin teoksesta tarkemmin, ks. Fedden 1972, 220–222.

¹⁴⁵ Piikkilä 2001, 185.

¹⁴⁶ Canth 1919 (1894), 461–462.

¹⁴⁷ Gilbert & Gubar 1979, 78; De Lauretis 2004, 48.

Charlotte Brontën (1816–1855) *Kotiopettajattaren romaanin* (1847) Bertha Mason, joka on hyveellisen Janen kaksoisolento ja pimeä puoli, mielipuolinen raivotar.¹⁴⁸ Tämä ullakolle lukittu naisen irvikuva teki Janen (ja kirjailijan?) puolesta kaiken sen, mitä enkelimäinen sankaritar ei itse voinut eikä uskaltanut mutta kenties halusi tehdä.

Bertha ja Jane, Martha ja Aili – nämä hahmot ovat paitsi kaksoisolentoja myös peilikuvia. Virginia Woolf on tiivistänyt tämän naisen ja kuvajainen -asetelman toteamalla ”[k]aikkina näinä vuosisatoina naiset ovat palvelleet peileinä, joilla on ollut taianomainen ja ihastuttava kyky heijastaa miehen hahmoa kaksi kertaa luonnollista suuremmassa koossa.”¹⁴⁹ *Ompelijassa* Aili ja Martha kuitenkin toimivat peileinä ennen kaikkea toisilleen, he asettuvat toistensa vaihtoehtoiksi ja vastakohtiksi. Näin ollen lukijan on tehtävä valinta sen suhteen, samaistuuiko hän Ailiin, passiiviseen ihannenaiseen, vai Marthaan, sympaattiseen mutta turmeltuneeseen kapinoitsijaan. Kyse onkin siitä, kenen silmin novellia luetaan, patriarkaatin vai feministin. Lopputuloksen kannalta samaistumiskohteella ei kuitenkaan ole väliä, sillä tarinan voittajaksi selviytyy lopulta mies, petollinen varatuomari Holm. Naiset sen sijaan – tavalla tai toisella – tuhoutuvat: Martha itsemurhansa ja Aili petokseen perustuvan avioliittonsa kautta.

Canthin kuvaamat epäsideelliset ja moraalittomat naiset aiheuttivat kritikoissa usein närää. Esimerkiksi *Salakari* (1887), joka oli ensimmäinen porvarisnaista ja äitiä aviorikoksen aktuaalisena tekijänä kuvannut suomalainen teos, sai osakseen jyrkkää arvostelua. Kriitikot, pastorit ja esilukijarouvat olivat pöyristyneitä, sillä heidän mukaan avionrikkoja-vaimoja ei Suomessa ollut olemassakaan.¹⁵⁰ Myös *Hannan* (1886) kohdalla Canthia syytettiin epäsideellisyydestä, mistä kimmastuneena Canth kirjoitti kriitikolleen, pastori Bergrothille:

Tuo realistinen kirjoitustapa Teitä inhottaa, pastori Bergroth. Kuinka hyvin Teitä ymmärrän, enkä sittenkään voisi toisin kirjoittaa. Onko minun syyni, että elämässä on ei ainoastaan kaunista, mutta myöskin rumaa. Kirjailijan tulee olla rehellinen ja tuoda esiin kaikki juuri semmoisena kuin se on, ei kaunistaa mitään. Kaunokirjallisuuden tulee olla kuvastimena, joka ihmisille näyttää, minkälaisia he ovat.¹⁵¹

Canthin teosten vastaanottoon vaikutti siten paitsi hänen sukupuolensa, jonka määräämissä rajoissa kirjailija ei suostunut pysymään, mutta myös hänen realistinen

¹⁴⁸ Gilbert & Gubart 1979, 78, 360–362.

¹⁴⁹ Woolf 1980 (1928), 51.

¹⁵⁰ Nieminen 1990, 160–161; Tiirakari 1997, 159, 223.

¹⁵¹ Minna Canth Elis Bergrothille 27.9.1888, *Minna Canthin kirjeet*, 234.

kirjoitustapansa. Realismin¹⁵² oppien mukaisesti Canth ei epäröinyt paljastaa yhteiskunnallisia epäkohtia – päinvastoin hän toi ne julki mitään kaunistelematta. Tämä taas ei sopinut vasta synnytetyn nuoren kansan imagoon, siihen snellmanilais-runebergilaiseen myönteiseen suomalaisuuteen, jonka arkkityyppejä olivat nöyrä, ahkera ja esivallalle lojaali talonpoika ja hänen enkeliä muistuttava vaimonsa. Pettymys oli kova, kun 1880-luvun ensimmäinen suomeksi kirjoittava kirjailijapolvi Minna Canth etunenässään ei kirjoittanutkaan herooisia tarinoita Saarijärven Paavosta vaan keskittyi kuvaamaan yhteiskunnan rappiota ja mädännäisyyttä.¹⁵³

Myönteiseen suomalaisuuskuvaan ei kuulunut moraalisesti turmeltunut, aviomiestään pettävä vaimo. Ilolla tuskin tervehdittiin itsetuhoista vaimoakaan, jollaisia Canthkin tuotannossaan kuvasi. On mielenkiintoista, että Canthin teosten arvoinneissa kriitikot eivät nostaneet sen suurempaa meteliä hänen itsemurhaavista sankarittaristaan. Kenties sivuuttamisen syynä oli arvostelijoiden valmius hyväksyä naisen itsemurha, sillä tekohan ainoastaan vahvasti vallalla olleen käsityksen naisesta vuotavana, heikompana astiana. Miehen itsemurhan kuvaaminen taas oli – kuten luvusta 2.1 ilmeni – arveluttavampaa, sillä se soti maskuliinista vahvuutta vastaan, alensi miehen naisen tasolle ja teki hänestä heikon. Sellainen ei käynyt lainkaan laatuun.

3.2 Itsemurha siunatussa tilassa ja sulhoa vaila – häpeä, myötätunto ja paheksunta

Tässä luvussa huomioni kääntyy kirjoista niitä lukevaan yleisöön ja tarkastelun kohteeksi tulevat maallikoiden antamat selitykset naisten itsemurhille. Näiden olettamusten lisäksi otan selkoa siitä, millaisia tuntemuksia ja reaktioita itsemurha herätti esimerkiksi sanomalehtiä lukeneessa yleisössä.

Kuten edellisestä luvusta ilmeni, Canthin *Ompelija*-novellissa korostuu seksuaalisuus ja sen vaarallisuus naiselle. Koska 1800-luvun lopun naisihanteena oli keskiluokkainen, aseksuaalinen nainen, ei Marthan kaltaisia, seksuaalisesti aktiivisia

¹⁵² Osa tutkijoista viittaa Canthiin realistina, kun taas osa, esim. Riikka Rossi puhuu hänestä yksinomaan naturalistina. Kuten Päivi Lappalainen huomauttaa, realismi oli 1800-luvun lopun suomalaista kaunokirjallisuutta luonnehtinut kattotermi, josta muut ismit, naturalismi mukaan luettuna, versoivat. Canthin tuotannossa olikin varmasti piirteitä niin realismista kuin naturalismista, jolloin ”totuus” lienee jossain realistin ja naturalistin välimaastossa. Realismista kattotermistä, ks. Lappalainen 2000, 18.

¹⁵³ Tiirakari 1997, 42; Lappalainen 2000, 69–70; Hatavara 2001, 81–82; Rossi 2009, 11–12.

naisia katsottu hyvällä.¹⁵⁴ Kovin suopeasti ei myöskään suhtauduttu naimattomiin naisiin, jotka tulivat raskaaksi avioliiton ulkopuolella. Martha pukee näiden naisten ajatukset sanoiksi vedotessaan petolliseksi paljastuneeseen Holmiin:

– Oskar, elä hylkää minua. Jaksaisin minä kantaa häpeän ja ylenkatseen, en välittäisi ihmisistä mitään, jos sinä pysyt minulle uskollisena ja rakastat minua niinkuin ennen.¹⁵⁵
Häpeä häntä odotti ja ihmisten tuomio, puute ja avuttomuus. Eikä yhtään ainoata ystävää, joka olisi säälinyt ja lohduttanut!¹⁵⁶

Marthan pelot olivat oikeutettuja. Maaseudulla monet naimattomat naiset, jotka oikeusteitse hakivat aviottomille lapsilleen elättäjää, saivat oikeudessa kuulla olevansa porttoja, naisia, jotka antoivat "[--] kenen tahansa maata itseään".¹⁵⁷ Naisen siveetöntä elämäntapaa, puutteellista itsekuria ja ryhdytöntä luonnetta saatettiin syyttää silloinkin, kun raiskattu nainen synnytti aviottoman lapsen. Näin ollen syy avioliiton ulkopuoliseen lapseen oli aina naisessa riippumatta siitä, miten lapsi oli saanut alkunsa. Häpeän tunne ei kuitenkaan rajoittunut vain naiseen, sillä avioliiton ulkopuolinen suhde saattoi muutkin perheenjäsenet epäilyttävään valoon ja koko perheen moraali kyseenalaistettiin. Naisen yksityistä häpeää lisäsi entisestään se, että hänen tuli suorittaa alentavana pidetty yksityinen rippi. Naimattomien henkilöiden sukupuoliyhteydestä langetettua salavuoteussakkoa hänen ei enää 1800-luvun lopulla tarvinnut maksaa, sillä rangaistus oli poistunut käytöstä 1860-luvulla.¹⁵⁸

Avioliiton ulkopuolisen raskauden ja itsemurhan välistä kytköstä pohti jo Robert Lagus vuonna 1861 ilmestyneessä kirjoituksessaan: [--] särskilt hos qvinnor, förtwiflan öfwer iråkadt hafwande tillstånd utom äktenskapet samt oförmåga att underhålla sina oäkta barn.¹⁵⁹ Puutteesta, tuomiosta ja avuttomuudesta puhuneen Marthan tavoin Lagus kiinnitti huomiota raskauden tuomaan häpeään mutta myös äidin kyvyttömyyteen elättää lapsi. Lisäksi hän huomautti raskauden vaikuttavan alentavasti naisen työkykyyn, mikä huononsi etenkin työtä tehneiden naisten tilannetta entisestään. Jutta Ahlbeck-Rehn toteaaakin, että ainakin lapsenmurhaajanaisia

¹⁵⁴ Johannisson 1994, 58, 61, 82-84; Ahlbeck-Rehn 2006, 182–183, 196.

¹⁵⁵ Canth 1919 (1894), 466.

¹⁵⁶ Canth 1919 (1894), 472.

¹⁵⁷ Sit. Pohjola-Vilkuna 1995, 53.

¹⁵⁸ Nygård 1994, 98; Ahlbeck-Rehn 2006, 206, 210. Salavuoteus tosin pysyi kriminalisoituna aina vuoteen 1926 saakka, ks. Ahlbeck-Rehn 2006, 167.

¹⁵⁹ Lagus 1861b, 113.

koskevista tutkimuksissa naisten on epäilty tehneen tekonsa juuri taloudellisten vaikeuksien tähden.¹⁶⁰

Laguksen tavoin myös Westerlund piti avioliiton ulkopuolista raskautta naisten itsemurhia aiheuttavana tekijänä. Vuosien 1861–1870 välisenä aikana tällainen siveetön raskaus oli Westerlundin tilastoinnin mukaan naisten neljänneksi yleisin itsemurhasyy ja seuraavana kymmenvuotiskautena, vuosina 1871–1880, se oli kolmanneksi yleisin syy.¹⁶¹ Westerlund oli kuitenkin tietoinen ruumiinavauspöytäkirjoihin liittyneistä rajoituksista, sillä kuten hän itse totesi, ruumiinavauksen perusteella oli usein mahdotonta päätellä vainajan kuolinhetkistä mielentilaa. Näin ollen Westerlundin tutkimuksessa esittämät syyt olivat lopultakin vain arvauksia ja oikeuslääkäreiden tekemiä tulkintoja, jotka sinällään ovat kuitenkin arvokkaita, sillä ne kertovat ympäröivän yhteiskunnan moraalikäsityksistä ja maailmankuvasta.¹⁶² Kirjoihin ja kansiin merkityt syyt paljastavat, mitä yhteisö piti poikkeavana ja epänormaalina, hyväksytyn rajat ylittävänä käytöksenä. Avioliiton ulkopuolinen raskaus ylitti kirkkaasti nämä rajat ja aiheutti yhteisössä moraalista paheksuntaa. Yhteisön paheksunnasta seurannut häpeä saattoi taas pahimmillaan ajaa naisen itsemurhaan.

On myös mahdollista, että osassa raskaana tehdyistä itsemurhatapauksista kyse oli sikiönlähdettämisestä, jolloin itsemurha olikin vahinko. Esimerkiksi Ruotsissa naiset käyttivät 1800-luvun lopulla fosforia laittomiin raskaudenkeskeytyksiin, ja Toivo Nygårdin mukaan Suomessa vuosina 1861–1890 viisi naista tappoi itsensä juuri samaisella myrkyllä.¹⁶³ Westerlundin Helsinkiä koskenut tutkimus tukee omalta osaltaan tätä oletusta, sillä siitä ilmenee, että kahden myrkytykseen kuolleen ja raskaana olleen naimattoman naisen kohdalle oikeuslääkäri oli merkinnyt ”intagit giftet för fosterfördrifning”.¹⁶⁴ Naisen maksama hinta avioliiton ulkopuolisesta raskaudesta oli hirvittävä.

¹⁶⁰ Ahlbeck-Rehn 2006, 206.

¹⁶¹ Westerlund 1898, 265. Neljä yleisintä itsemurhasyytä vuosina 1861–1870 olivat: 1. mielen järkkyminen (69), 2. tuntematon (50), 3. kuumehoure (13), 4. avioliiton ulkopuolinen raskaus (9). Vuosina 1871–1880 taas: 1. mielenjärkkyminen (51), 2. tuntematon (49), 3. avioliiton ulkopuolinen raskaus (7), 4. onneton avioliitto(3) ja kuumehoure (3). Suluissa tapausten yhteenlasketut lukumäärät.

¹⁶² Westerlund 1898, 118–119; Nygård 1994, 75–77. ”Todelliset” syyt jäävät mielestäni usein – niin nyt kuin silloinkin – hämärän peittoon, sillä jopa itsemurhaviesteissä ne voidaan jättää mainitsematta läheisten suojelemiseksi. Kaikki itsemurhaajat eivät välttämättä osaa itsekään tarkasti osoittaa tai nimetä syytä omaan itsetuhoisuuteen, joka on useimmiten monen tekijän yhteisumma.

¹⁶³ Nygård 1994, 58.

¹⁶⁴ Westerlund 1914, 784–785.

Myös sanomalehdissä olleissa itsemurhauutisissa yritettiin löytää jokin järjellinen syy murheellisille tapahtumille. Itsemurhista kirjoitettiin lehdistössä avoimesti¹⁶⁵, samaan tapaan kuin muistakin päivänpolttavista asioista. Jopa tekijöiden nimet saatettiin mainita:

Itsemurha. W. k. 28. päivän aamulla klo ½ 4 aikaan lähti itsellinen Anna Liisa Matintytär Pyhtään Koukkusaarella ulos asunnostaan ja löydettiin päiwällä merenrannalta wedestä kuolleen. Wainaja oli 54 vuotias ja oli wiime aikoina ollut raskasmielinen.¹⁶⁶

Itsemurha. Rakennusmestari Viktor Nyman lopetti elämänsä kahdella rewolwerin laukauksella w. k. 26 p:wä illalla Waskiluodon radan kääntösillalla. Nyman, joka oli wasta 21 vuoden ikäinen, oli ennen kamalaa tekoaan ollut alakuloinen ja uhkaillut lopettaa itsensä. Illalla k:lo 11 tienoissa kuultiinkin onnettomuuspaikalta kaksi laukausta, waan pimeän tähden ei sieltä mitään silloin löydetty. Wasta seuraawana päiwänä aamulla löydettiin ruumis wedestä, johon se oli pudonnut. Wainaja, joka oli rawintoloitsija Nymanin poika, oli piirustajana läänin rakennuskonttorissa. Syytä tekoon ei tunneta.¹⁶⁷

Molempien kirjoitusten sävy on pikemminkin ymmärtäväinen kuin tuomitseva. Etenkin itsellisen Annan itsemurhasta on kirjoitettu neutraaliin, toteavaan ja niukkasanaiseen tyyliin, josta on vaikea löytää mitään draamaa. Viktorin itsemurhaa kuvaillaan sen sijaan jo seikkaperäisemmin, ja itsemurhasta puhutaan ”kamalana tekona”, jonka syytä ei tiedetä. Itsemurha on mitä ilmeisimmin aiheuttanut jutun kirjoittajassa järkytystä ja ihmetystä, mutta äänessä on myös sympatiaa, sillä kirjoittaja tuntuu surkutelleen itsemurhaajan nuoruutta. Kaikesta päättäen kirjoittajat pitivät itsemurhia onnettomina, hirvittävinä ja sääliittävinä tapauksina, joihin tuli suhtautua myötätuntoisesti. Kummassakin uutisessa on viitattu myös tekijöiden mielentiloihin, Annan ”raskasmielisyyteen” ja Viktorin ”alakuloisuuteen”, jolloin uutiset toistavat ajan lääketieteellisiä, mielenjärkkymistä painottavia, selitysmalleja. Kyse voi tosin olla ainakin osittain myös siitä, että poikkeavalle, epänormaalina pidetylle teolle haluttiin löytää jokin selittävä syy, jonka myötä teko tuli ymmärrettävämmäksi.

¹⁶⁵ Ensimmäiset viralliset journalismin eettiset säännöt, jotka rajoittivat mm. itsemurhista uutisointia, astuivat Suomessa voimaan vasta vuonna 1957. Ennen tätä, vuonna 1927, hyväksyttiin tosin Suomen Sanomalehdistön kunnioikeuston säännöt, mutta niiden merkitys jäi vähäiseksi, ja elin käsitteli olemassaolonsa (vuoteen 1968) aikana vain muutaman kantelun. Kunnioikeusto tutki vain journalistien toisistaan tekemiä valituksia, jolloin se toimi lähinnä sanomalehtimiesten sisäisenä kurinpitoelimenä, ks. Vuortama 1984, 25–26, 44–45.

¹⁶⁶ Itsemurha, *Kotkan Sanomat* 2.11.1895, 3.

¹⁶⁷ Itsemurha, *Suomalainen* 2.10.1895, 3.

Itsemurhatapausten avoin uutisointi kertoo myös, että kuolintapana itsemurha oli ”luonnolliseen” kuolemaan verrattuna julkinen tapahtuma. Kun yleensä perheet saivat surra kuollutta omaistaan perhepiirissä, niin itsemurhatapauksissa lehdistön uutisointi saattoi estää vastaavanlaisen, yksityisen suruajan. Poikkeava kuolintapa oikeutti tapauksen perinpohjaisen käsittelyn, jossa kuvailtiin – kuten Viktorin tapauksessa – hyvin yksityiskohtaisesti tapahtumien kulku, oletetut motiivit ja käytetty itsemurhaväline. Itsemurhaajalla ei näin ollen ollut oikeutta yksityisyyteen. Tämä oikeus katosi sillä siunaamalla, kun yksilö päätti omakätisesti, vastoin yhteisön sääntöjä, päättää elämänsä.

Myös Anderson käsittelee omassa tutkimuksessaan sanomalehtiä lukevan yleisön reagointia itsemurhauutisiin. Andersonin mukaan itsemurha aiheutti 1800-luvun puolivälin ja 1900-luvun alun englantilaisissa lähinnä sääliä. Tämän lisäksi englantilaiset pitivät itsestään selvänä, että itsemurha oli seurausta yhtäkkisestä mielialaheilahtuksesta, jollaiseen esimerkiksi juopottelu ja pahantuulusuus altistivat. Kaikki motiivit eivät kuitenkaan oikeuttaneet sääliin, ja siten esimerkiksi hirsipuuta vältelleiden rikollisten tekemät itsemurhat synnyttivät etupäässä halveksuntaa. Samanlaisen reaktion saivat aikaan myös itsemurhat, joiden syynä oli silkkä elämään kyllästyminen, *taedium vitae*. Itsemurha oli siten tehtävä oikeanlaisista, hyväksyttävistä syistä, jollaisiksi luettiin esimerkiksi puute, sairaus, suru tai stressi.¹⁶⁸ *Ompelijan* Marthan itsemurhamotiivi ja mielentila olisivatkin mitä luultavimmin oikeuttaneet myötätuntoon:

Marthan sielussa riehuivat sekavat, ristiriitaiset tunteet. Välistä valtasi hänet raivokas viha, hän olisi halunnut tappaa heidät molemmat, paiskata heidät maahan, polkea heidät jaloillaan, lyödä, hakata heidät kuoliaaksi. Ja iltapäivällä [--] teki hänen mielensä syöksyä heidän keskeensä, osoittaa sormellaan tuota heidän suosikkiaan, tuota hienoa, komeata, rakastettua sulhasta, paljastaa hänet, kertoa raa’asti, juurta jaksain, missä suhteessa he molemmat olivat toisiinsa olleet ja tunnustaa julkisesti oma häpeänsä.¹⁶⁹

Sekavien tunteiden ja surun vallassa olleen, petetyn Marthan itsemurha olisi todennäköisesti myös ollut sanomalehtiä lukeneen englantilaisen yleisön mieleen.

¹⁶⁸ Anderson 1987, 215–216, 250. 1890-luvulla englantilaisessa lehdistössä käytiin itsemurhadebatti, joka sai alkunsa vuonna 1893 Daily Chroniclen sivuilla julkaistusta nuoren miehen itsemurhaviestistä. Englantilaisten boheemien toimesta itsemurhaa ylistettiin 1890-luvulla jopa ”kauniiksi teoksi”, mutta sanoista oli kuitenkin vielä pitkä matka tekoihin. Itsemurhan ylistämisellä ei siten ollut käytännön vaikutuksia, ks. Anderson 1987, 242, 245–250.

¹⁶⁹ Canth 1919 (1894), 470–471.

Heitä kiinnostivat ennen kaikkea tapaukset, joissa oli juuri oikeanlainen sekoitus esimerkiksi rikkautta ja köyhyyttä tai romantiikkaa ja brutaalisuutta. Lehdistöä kuitenkin myös kritisoitiin siitä, että se antoi itsemurhille liikaa palstatilaa, ja niinpä lehdistöä syytettiin aina, kun tapahtui itsemurha, joka jäljitteli lehdissä selostettua tapausta. Yleisön pelkona oli, että itsemurhat alkaisivat levitä kulovalkean tavoin. Vuosisadan vaihteessa itsemurha alkoikin Andersonin mukaan muuttua tabuksi, sillä tuolloin alettiin selkeämmin painottaa yksilön terveyttä ja onnea. Itsemurha taas oli selvä merkki henkilökohtaisesta epäonnesta, jolloin itsemurhista puhuminen myös vähentyi.¹⁷⁰

Lieneekö sitten itsemurhan tabu-luonteesta johtunut se, ettei Greta von Freneckell-Thesleff lukenut Marthan kuolemaa itsemurhaksi 1940-luvulla ilmestyneessä Canth-elämäkerrassaan. Freneckell-Thesleffin laskujensa mukaan Canthin tuotanto sisälsi vain kaksi itsemurhaa, joilla hän oletettavasti¹⁷¹ viittasi *Epäluuloon* (1891) ja *Kauppias-Rolleriin* (1889). *Ompelijaa* hän sen sijaan luonnehti ”hempeän romanttiseksi” ja laadultaan ”heikoksi” mustasukkaisuusdraamaksi.¹⁷²

Freneckell-Thesleffin tulkintaan onkin kenties vaikuttanut se, että Marthan kuolemasta kerrotaan epäsuorasti, Holmin, Ailin ja Ailin ystävättären, Olgan, kautta. Marthan itsemurhan tapahtuessa kolmikko on iloisella souteluretkellä, jolloin Olga huomaa *jonkun* putoavan järveen:

- Jumala, tuolla putosi joku järveen!
- Missä?
- Tuolla, tuolla! – Hän osoitti kalliota, jonka reunalla Martha oli istunut.
- Etteköhän erehtynyt? Kysyi Ossi. Mutta hän kalpeni, paha aavistus lensi hänen aivoihinsa.¹⁷³

Marthan kuolemaa ei siis suoraan nimetä itsemurhaksi, vaan Canth jättää tulkinnan lukijan vastuulle.¹⁷⁴ Koska Marthan siis nähdään ainoastaan putoavan veteen, kuolemaa pidetään onnettomuutena, jota etenkin Aili kovin säikähtää:

¹⁷⁰ Anderson 1987, 214, 252, 256.

¹⁷¹ Freneckell-Thesleff ei erikseen nimeä teoksia vaan mainitsee ainoastaan niiden lukumäärän. *Epäluulon* ja *Kauppias-Rollerin* itsemurhat ovat kuitenkin niin ilmeisiä, että luultavimmin Freneckell-Thesleff viittasi juuri niihin.

¹⁷² Freneckell-Thesleff 1994 (1944), 270, 272, 344.

¹⁷³ Canth 1919 (1894), 477.

¹⁷⁴ Toisinluennat ovat siten mahdollisia. Marthan mielentilan ja Holmin reaktioiden perusteella tulkitseen Marthan kuoleman kuitenkin nimenomaan itsemurhaksi. Tulkintaani tukee myös Liisi Huhtala, joka Canthin *Agnes*-novellia käsittelevässä artikkelissaan sivumennen mainitsee myös *Ompelijan* ja puhuu Marthan kuolemasta itsemurhana, ks. Huhtala 1998, 151.

[--] onnettomuus tapahtui hänen läheisyydessään, melkein hänen silmiensä edessä ja hukkunut oli lisäksi vielä hänen oma ompelijansa, jonka hän pari tuntia sitten oli vielä nähnyt terveenä ja elävänä, mitään pahaa aavistamatta.¹⁷⁵

Novellin muille henkilöille ei siten selviä Marthan ja Holmin välinen yhteys, jolloin hämärän peittoon jää sekin, ettei ompelijatar suinkaan kuollut onnettomuuden, vaan itsemurhan seurauksena. Aivan yhtä tietämättömänä Aili pysyy Marthan raskaudesta ja siitä, että juuri Holm oli Marthan ahdingon – ja siten myös itsemurhan – takana. Holmin kannalta Marthan itsemurha on onnenpotku, joka takaa, että hänen pikku lemmenseikkailunsa jää ikuisesti salaisuudeksi.

Ompelijan petollinen Holm piirtyykin vastenmieliseksi elostelijaksi, jolla ei ole lainkaan sydäntä eikä omaatuntoa. Novellillaan Canth on ehkä jälleen kerran halunnut korostaa naisen asemaan liittyneitä epäkohtia. Erityisesti hän hyökkää kertomuksellaan 1800-luvun lopulla rehottanutta kaksinaismoralismia vastaan. Miesten kukasta kukkaan lentelyä kyllä katsottiin läpi sormien, mutta tällaisiin suhteisiin antautuneet, ja vallankin raskaaksi tulleet neidot, leimattiin välittömästi huonoiksi naisiksi. Närkästystään Canth purki kirjeessä, jossa hän kertoi tositarinan kohtaamisestaan aviottoman lapsen saaneen äidin kanssa:

Urkkimalla sain vähän enemmän tietää. He olivat molemmat palvelleet samassa talossa, tyttö ajettiin pois, kun hänellä ”kävi hullusti”, – mies, tietysti, sai pitää paikkansa. Hänelle ei ”käynyt hullusti”. Näitä esimerkkiä on lukemattomia [--] Mutta voi sentään teidän yhteiskuntamoraalianne! Naista, joka kenties ainoastaan hyvän toimeentulon tai arvokkaan aseman ja turvallisen tulevaisuuden tähden on säädetyn järjestyksen mukaan antanut itsensä miehelle, hän on ”kristillisessä” avioliitossa, häntä kunnioitetaan. Toinen, joka ei ole itseään ja turvallisuuttaan ajatellut, on vaan noudattanut Jumalan lakia luonnossa ja rakkaudesta palavalla sydämellä, lapsellisella uskolla ja luottamuksella, antanut itsensä armaansa valtaan, häntä te hylkääte ja ylenkatsotte, hän on ”langennut nainen”, hänen terve, kaunis lapsensa on ”äpärä”-lapsi. Avioliitossa syntynyt, vaikka hän olisi perinyt pahan taudin vereensä, katsotaan siihen sijaan täysiarvoiseksi. Ja hänestä tuleekin, mitä toivotaan: mädänneen yhteiskunnan mädännyt jäsen!¹⁷⁶

Canthin purkaus sopii Marthaan, joka yhteisön – miesten ja naisten – toimesta olisi eittämättä tuomittu ”langenneeksi”, huonoksi naiseksi ja hänen lapsensa ”äpäräksi”. Kuten Inger-Lise Hjorðt-Vetlesen toteaa, osa 1800-luvun lopun naiskirjailijoista uskoi,

¹⁷⁵ Canth 1919 (1894), 478.

¹⁷⁶ Minna Canth Mysticolle [Aleksanteri Järvenpälle] 14.6.1890, *Minna Canthin kirjeet*, 384.

että erityisesti näytelmissä yhteiskunnalliset ongelmat voitiin pukea sanoiksi ja tuoda julki. Näihin naisiin Hjordt-Vetlesen lukee myös Minna Canthin, jonka näytelmät ja novellit totisesti aiheuttivat keskustelua katselijoiden ja lukijoiden keskuudessa.¹⁷⁷ *Ompelija*-novellissaan Canth osoitti pistämättömällä tavalla, millaisiin tekoihin yhteisön tuomitseminen ja häpeä saattoivat ajaa naimattoman, raskaana olleen naisen. Näin ollen minun on mahdotonta yhtyä Frenckell-Thesleffin näkemykseen *Ompelijasta* ”hempeän romanttisena”, mitättömänä kertomuksena.

Canthin teoksia lukeneet, 1800-luvun lopulla eläneet aikalaiset suhtautuivat Marthan kaltaisiin, itsemurhan tehneisiin naisiin etupäässä myötätuntoisesti. Oman hengen riistäminen herätti lähinnä sääliä ja ihmetystä, sillä aikaisten oli vaikeaa ymmärtää, miksi joku halusi päättää ennenaikaisesti päivänsä. Toisaalta mehevät – romantiikkaa, ryysyjä ja rikkauksia sisältäneet – itsemurhajutut olivat myös viihdettä, jotka antoivat aikalaisille jutun juurta pitkäksi aikaa. Tällaiset tarinat olivat kuitenkin harvinaisia, sillä itsemurhan taustalla oli yleensä paljon arkisemmat vaikuttimet. Naimattomien naisten kohdalla yhtenä tällaisena motiivina saattoi olla aviottoman lapsen tuoma häpeä. Canthin kuvaamista naisista Martha ei tätä kestänyt. Hän huojui aikansa itsemurhan partaalla kunnes viimein horjahti kohti kuolemaansa.

3.3 Itsemurhahuumoria ja sijattomien sielujen pelkoa

Itsemurha herätti 1800-luvun lopulla eläneissä ihmisissä paitsi sääliä ja myötätuntoa, myös kauhua, pelkoa ja naurua. Nämä reaktiot ovat myös tämän luvun keskiössä, sillä huomioni kohteena ovat kansantarinat ja -uskomukset sekä itsemurhahuumori. Luvussa tarkastelen, millaisia tarinoita ja uskomuksia itsemurhaajista liikkui kansan parissa ja millaisia käytäntöjä itsemurhan tehneen ruumiiseen kohdistettiin. Ennen näihin kysymyksiin pureutumista käsittelen kuitenkin toista ääripäätä, itsemurhalle nauramista. Millaisia asenteita naurun takaa paljastuu?

Vaikka *Ompelijassa* ilon ja naurun aiheet ovat vähissä, eivät kaikki Canthin kirjoitukset suinkaan olleet yhtä synkeitä. Canth taisi myös humoristisen tyylin ja mustan huumorin, jota hän viljeli esimerkiksi sanomalehtikirjoituksissaan. Itsemurhan

¹⁷⁷ Hjordt-Vetlesen 1993, 345.

kustannuksella hän pilaili vuonna 1878 ilmestyneessä, uusia keksintöjä käsittelevässä pakinassaan:

Vielä kolmannenkin yhtä kummallisen keksinnön on nykyaika ilmituonut, nim. sen, että *ilman*, – juuri tuon saman ilman, jota keuh'oilla hengitämme, voi muuttaa nestemäiseksi ja luultavasti kohdakkoin jähmeäksikin aineeksi. Ken takaa, ett'ei jälkimaailma vielä tämän keksinnön nojassa neuvottele keinoa, millä voi retkeillä korkealle yläilmoihin, – kentiesi kuinka kauas. Siitä taas tulee luonnollisena seurauksena olemaan se, että itsemurhia ei enään [sic] tapahdu, sillä, josko joku kyllästyykin elämään täällä murheen laaksossa, niin pääsee hän siitä helposti kun pistää vaan riittävän määrän ilmaa eväskonttiin ja keksityllä keinolla matkustaa joko kuuhun taikka otavaan taikka mihin taivaankappaleeseen vain mieli tekee.¹⁷⁸

Canth ei siis epäröinyt pistää halvalla haudanvakavaa aihetta vaan nauroi sydämellisesti vasten sen kalmankalpeita kasvoja. Pakinan lukijat olisivat luultavasti hämmästyneet siitä, että nimimerkin ”Teppo” takana oli nainen. Huumorintajua ei nimittäin ainakaan kriitikoiden keskuudessa pidetty lainkaan naisellisena ominaisuutena. Arvostelijat pitivät naiskirjailijoita pikemminkin kuivakiskoisina tosikkoina, joiden kirjoitukset myötäilivät tätä huumorintajutonta, naisellista ominaisluontoa. Tämän olettamuksen taustalla oli käsitys, jonka mukaan naiselta puuttui huumorin ymmärtämiseen tarvittava fyysinen voima ja terveys.¹⁷⁹ Ihmiskehon fysiikasta käyttövoiman saanut huumori määrittyi miesten yksityisoikeudeksi ja -alueeksi, jonne esimerkiksi naiskirjailijalla ei ollut mitään asiaa. Siten naisella ei ollut huumoriin tarvittavaa voimaa, muttei myöskään itsemurhaan vaadittavaa älyä.

Myös Anderson käsittelee omassa *Suicide in Victorian and Edwardian England* -teoksessaan (1987) itsemurhahuumoria. Hänen tutkimuksestaan ilmenee, ettei itsemurhille naureskelu välttämättä aina ollut hyväntahtoista. Esimerkkinä tästä on Dickensin tarina vuodelta 1860, jossa nuori itälontoolainen suhtautuu ylen kynnisesti itsetuhoiseen naiseen, joka suunnittelee hukuttautumista: ”On’y mind you! There must be somebody comin’. They don’t go aheaderin’ down here wen there an’t no Bobby nor gen’ral Cove, fur to hear the splash.”¹⁸⁰ Dickensin tarinan opetus toistui

¹⁷⁸ Canth 1994 (1878), 57. Kursivointi alkuperäinen.

¹⁷⁹ Hatavara 2001, 81–82. Kirjeiden perusteella Canth oli huumorintajuinen ja sydämellinen ihminen. Naisasiasta hän kirjoitti välillä hyvinkin sarkastiseen ja humoristiseen sävyyn, jonka lisäksi hän osasi nauraa myös itselleen: ”Minä opin tuntemaan kuinka äärettömän pieni ja typerä Minna Canth on, – joka kuitenkin sitä ennen luuli jotakin olevansa.” Ks. *Minna Canthin kirjeet*, 76.

¹⁸⁰ Sit. Anderson 1987, 207. Dickensin tarinan taustalla on kaunokirjallisuudessa 1860-luvulla tapahtunut köyhien kuvaamistavan muutos. Sen seurauksena köyhiä alettiin kuvata degeneroituneina juoppoina, huijareina ja loisina, jotka käyttivät hyväkseen rikkaiden anteliaisuutta. Ennen tätä köyhät oli nähty

sanomalehti *Daily Telegraphin* sivuilla olleessa jutussa. Siinä lukijoita varoitettiin hukkaamasta hyväntekeväisyysvaroja naisiin, jotka heittäytyivät jokeen huomattuaan, että paikalla oli sivullinen, joka pystyisi noukkimaan köyhän piruparan ylös vedestä.¹⁸¹ Kummankin kirjoituksen tarkoituksena oli siten muistuttaa lukijoita siitä, etteivät kaikki köyhät olleet kunniallisia, vaan osa heistä yritti käyttää hyväkseen varakkaiden hyväntahtoisuutta. Tällaiseen kurjalistoon kuuluneen naisen pelastaminen ei ollut hintansa väärsti, eikä hän sitä myöskään ansainnut.

Vailla todellisuuspohjaa ei ollut myöskään pilke silmäkulmassa laadittu, kaksikymmentäkohtainen lakiehdotus, jonka Gates mainitsee tutkimuksessaan. Ehdotus numero yhdeksässä vedottiin itsemurhaa harkitseviin ihmisiin:

all persons contemplating suicide, are earnestly requested not to drown themselves, as bodies lying too long in the Thames cause the water to become very unwholesome.¹⁸²

Ehdotuksen laatija siis kehotti itsemurhakandidaatteja perumaan aikeensa ympäristönsuojelun ja Thamesin puhtaanapidon nimissä. Parodia oli todennäköisesti reaktiota siihen itsemurhia ja köyhälistöä koskeneeseen kritiikkiin, jota viktoriaanisen ajan puolivälin Englannissa esitettiin. Tähän keskusteluun otti osaa myös Dickensin köyhä Toby Veck, joka *Uudenvuoden kelloissa* (*Chimes*, 1844) pohdiskeli ironiseen sävyyn, oliko hänellä oikeus elää vai pikemminkin oikeus kuolla.¹⁸³ Huumorin varjolla Dickens esitti ääneen yhteiskunnan puntaroiman kysymyksen, kumpi oli parempi, kuollut köyhä vai elävä köyhä.

Satiirin avulla kommentointiin ympäröivää yhteiskuntaa myös *Bentley's Miscellanyssa*, 1800-luvulla ilmestyneessä kirjallisuuslehdessä, jossa itsemurha esiintyi erään osakeyhtiön esitteessä hilpeyttä herättävällä tavalla: "The London Suicide Company...Chairman, the Lord Viscount Gravesend, Secretary, John Mattocks, Esq."¹⁸⁴ Koska aikalaiset pitivät Englantia itsemurhien luvattuna maana, oli yhtiön nimi lukijoiden mielestä varmasti erittäinkin osuva. Todennäköisesti Englanti oli kuitenkin mainettaan valoisampi maa, sillä esimerkiksi John Stokes arvelee, että 1800-luvun lopulla vallalla ollut käsitys saarivaltiota piinanneesta itsemurhaepidemiasta oli

sydämettömien rikkaiden avuttomina ja heikkoina uhreina. Köyhien kuvaamisesta englantilaisessa kirjallisuudessa, ks. Anderson 1987, 201–207.

¹⁸¹ Anderson 1987, 136–137.

¹⁸² Sit. Gates 1988, 50.

¹⁸³ Gates 1988, 50.

¹⁸⁴ Anderson 1987, 212–213.

liioiteltu.¹⁸⁵ Vuosisadan vaihteen aikalaiset olivat kuitenkin sisäistäneet tämän ajatuksen jopa niin hyvin, että teatterikriitikko William Archer haaveili itsemurhan tekemistä helpottavista kalmankammioista (*lethal chambers*) ja junalaitureiden kolikoilla toimivista, kuolettavia sähköiskuja antavista, automaateista: "there should be an automatic electrocutor on every railway platform, and one need only stand on the foot-rest and put a penny in the slot."¹⁸⁶

Vuosisadan vaihteessa itsemurhaa siis hyödynnettiin häpeilemättä huumorissa. Pilan kohteena ei tällöin kuitenkaan ollut itse teko, itsemurha, vaan tarkoituksena oli osoittaa yhteiskunnalliset epäkohdat, jolloin mustan huumorin taustalla oli siten vieläkin mustempi todellisuus. Näin ollen itsemurha oli myös huumorissa eräänlainen tehoste, joka takasi ihmisten huomion. Toisaalta naurulla oli myös terapeutista vaikutusta, sillä sen avulla voitiin käsitellä kipeitä ja pelottavia asioita, kuten kuolemaa. Huumorin myötä jopa kuolema muuttui naurettavaksi, vähemmän pelottavaksi asiaksi, jota oli helpompi hallita. Nauru kesytti kuoleman ja teki ihmisestä sen herran.

Itsemurhaa käsiteltiin myös kansantarinoissa ja -uskomuksissa, jollaisella *Ompelijakin* alkaa:

Kauppaneuvos Römerin perhe oli muuttanut kauniille kesähuvilalleen, Alavalle, lähellä tuon surullisesti kuuluisan Valkeisen järveä, jossa kansantarun mukaan julma Vedenemo asuskeli ja vuosittain saaliikseen houkutteli jonkun nuoren, kauniin ja terveen ihmislapsen.¹⁸⁷

Kuten Hanna Asp toteaa Canth-elämäkerrassaan, Valkeisenlampi ja sen rannalla ollut Alavan autio herraskartano olivat todella olemassa 1800-luvun lopulla. Kartano ja lampi mitä ilmeisimmin elähdyttivät Canthin mielikuvitusta, sillä hän oli kuvannut näitä maisemia jo *Hannassa* (1886). Myöskään taru Vedenemosta ei ollut tuulesta temmattu, sillä Itä-Suomessa kerrottiin tarinoita Vetehisestä, julmasta vedenhaltijasta. Tarinoiden mukaan Vetehinen, jota kutsuttiin myös vesiukoksi tai -emännäksi, tavoitteli saaliikseen viattomia ihmisiä, tarttui kengittämättömien hevosten jalkoihin ja yritti hukuttaa lapsia. Toisinaan Vetehinen kuvattiin kauniiksi mieheksi, toisinaan taas kauniiksi naiseksi, joka useimmiten – kuten *Ompelijassa* – ilmestyi hukkumisen edellä.¹⁸⁸

¹⁸⁵ Stokes 1989, 128. Vaikkei epidemiasta voikaan puhua, itsemurhat kuitenkin lisääntyivät 1800-luvun lopun Englannissa.

¹⁸⁶ Sit. Stokes 1989, 129.

¹⁸⁷ Canth 1919 (1894), 456.

¹⁸⁸ Haavio 1935, 334; Asp 1948, 95–96.

Myös itsemurhaajista liikkui kansan parissa monennäköisiä tarinoita ja uskomuksia, joista alla oleva kertomus on tyypillinen esimerkki:

1880-luvulla eräs tukkiasioitsija sulkeutui huoneeseensa saatuaan morsiameltaan kirjeen, jossa tämä ilmoitti purkavansa kihlauksensa, ja ampui itsensä. Samana iltana oli talon pihalle ajanut lujaa vauhtia ajaja, jonka kulkuset olivat erikoisen kovasti kuuluneet tuvassa olleelle talonväelle. Ajaja oli pysäyttänyt hevosensa talon päärakennuksen rappujen eteen. Kun tulijaa mentiin vastaanottamaan, niin ulkona ei nähtykään mitään eikä kovalla helinällä tulleesta ajajasta kuulunut ripsaustakaan.

Kun talonväki parhaillaan ihmetteli outoa ilmiötä, kuului edellä mainitun tukkiasioitsijan huoneesta laukaus. Kun hänen huoneeseensa murtauduttiin, löydettiin hänet kuolleen kirjoituspöytänsä äärestä. Pöydällä lepäsi morsiamelle osoitettu kirje. Asia herätti paikkakunnalla suurta huomiota ja yleisesti oltiin sitä mieltä, että hetkistä ennen tapahtumaa käynyt outo ajaja oli ollut tukkiasiamiehen noutaja.¹⁸⁹

Esimerkkitapauksen lailla useissa tarinoissa kerrottiin pihaan ajavista hevosista tai hevoslaumasta, joita etsittäessä ei kuitenkaan löytynyt. Se, että tarinassa esiintyi outo ajaja, tukkimiehen noutaja, ei myöskään ollut ainutkertaista. Usein tämä noutaja oli piru, joka saapui itsemurhapaikalle hevosilla, mellasteli aikansa ja vei sitten lopulta mukanaan huonoa elämää viettäneen ihmisen. Uskomuksena oli myös, että itsemurhaa edelsi ulvonta, räkättävä nauru, kova meteli tai ovien paukahtelu. Samoin haamuja ja erilaisia luonnollisia ja yliluonnollisia eläimiä pidettiin itsemurhaenteinä, jolloin suuri musta koira ja valkea kissa tiesivät itsemurhaa – palokärki ja korppi taas ylipäättään kuolemaa. Kansantarinoissa kristinuskon opetukset yhdistyivät siten mutkattomalla tavalla pakanallisiin uskomuksiin, jolloin kertomuksissa esiintyivät rinta rinnan sulassa sovussa niin pirut, omituiset eläimet kuin yliluonnolliset ilmiötkin.¹⁹⁰ Jos kuulija ei älynnyt ottaa näistä tarinoista opikseen vaan eli kuten tahtoi, saattoi eräänä päivänä oveen koputtaa kuolema valkoinen kissa seuralaisenaan.

Itsemurhan tehneen vainajan ruumista ei myöskään kohdeltu samalla tavalla kuin luonnollisesti kuolleen. Ruumis jätettiin – kaatumatautisten ja mielisairaiden ohella – esimerkiksi pesemättä, ja vainaja haudattiin vatsalleen niissä vaatteissa, jotka hänellä oli kuolinhetkellä ollut yllään. Vainajan koskemista paljain käsin välteltiin muutoinkin, sillä kirousten ja sairauksien pelättiin kosketuksesta tarttuvan ja jäävän sukuun, jonka vuoksi kalmo nostettiin esimerkiksi ruumisarkkuun hiilikoukun avulla. Lisäksi

¹⁸⁹ Sit. Ach té, Lönnqvist & Pentikäinen 1985, 69.

¹⁹⁰ Ach té, Lönnqvist & Pentikäinen 1985, 68–69; Nygård 1994, 133.

itsemurhan tehneen ruumiin uskottiin painavan valtavasti, vieläpä niin paljon, etteivät hevoset jaksaneet vetää ruumisarkkua. Arkku voitiin kuljettaa hautapaikalle jopa sontareellä, jolloin reki symboloi teon likaisuutta ja vainajan painavuus taas itsemurhan tehneen suurta syntitaakkaa.¹⁹¹ Yhteiskunnan modernisoitumisen myötä myös kansantarinat ajanmukaistuivat, ja niihin alkoi ilmestyä merkkejä nykyaikaisesta yhteiskunnasta:

Sortavalan seudulla Karjalassa ampui eräs talon isäntä itsensä 1920-luvulla. Kun isännän ruumis oli nostettu autoon ja ajettu vähän matkaa vainajan kotoa, niin pysähtyi auto aivan tasaisella maantiellä eikä autonkuljettaja saanut autoa liikkeelle millään keinoin. Mitään vikaa autosta ei löytynyt.¹⁹²

Vaikka menopeli on 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille tultaessa vaihtunut hevosesta hevosvoimiin, on kertomuksen ydinsanoma – synty painaa pahantekijän omaatuntoa – sinällään kuitenkin säilynyt muuttumattomana. Teon syntisyyden vuoksi itsemurhaajan uskottiinkin jäävän vaeltelemaan maan päälle levottomana, sijattomana sieluna, joka ei saanut rauhaa ennen kuin ”luonnollisen kuoleman” aika koitti. Tarinoiden mukaan kummittelun lopetti myös ruumiin siunaaminen ja vainajalle osoitetut esirukoukset, joiden lausujiksi kelpasivat pappien ohella tavalliset maallikot.¹⁹³

Itsemurhan tehneiden vainajien käsittely ja kansanuskomukset paljastavat, että itsemurhaa pidettiin luonnottomana, ei-hyväksyttävänä ja syntisenä kuolintapana, josta kansaa haluttiin varoittaa. Tarinat olivat eräänlaista itsemurhien ennaltaehkäisyä, ja niiden yhtenä tarkoituksena oli estää uudet itsemurhatapaukset. Pelotevaikutusta tehosti usein myös jokin yliluonnollinen ilmiö, eläin, ääni tai henkiolento, joka entisestään lisäsi kertomuksen pelottavuutta. Canthin novellissa tätä virkaa toimittaa Vedenemo, jonka tarinan Aili kertoo Holmille ja Olgalle kolmikon ollessa veneretkellä:

[–] tuolla syvyydessä, näettekös, väijyy Vedenemo nuoria, kauniita ihmisiä saaliikseen. Keskikohdalla sanotaan järven olevan aivan pohjattoman ja jos se vaan ehtii sinne asti raahata hukkuneen, ei sitä enää koskaan löydetä. Monta on jäänyt sillä tavalla ijäksi päiviksi järveen. Olgaa pöyristytti.

¹⁹¹ Achté, Lönnqvist & Pentikäinen 1985, 62, 69; Achté, Lindfors, Lönnqvist & Salokari 1989a, 84; Nygård 1994, 134.

¹⁹² Sit. Achté, Lönnqvist & Pentikäinen 1985, 70.

¹⁹³ Achté, Lönnqvist & Pentikäinen 1985, 70; Pentikäinen 1990, 95; Nygård 1994, 134. Kristinuskon suhtautumista itsemurhiin käsittelen tarkemmin 4. luvussa.

– Huuh, kuinka hirveätä, jos se nytkin meitä tähystelee tuolta alhaalta.¹⁹⁴

Ailin selkäpiitä karmiva tarina muuttuukin pian todeksi, sillä vain hetkeä myöhemmin Martha heittäytyy omasta halustaan veden tyrskyihin, Vedenemon kuolettavaan syleilyyn. Tämä saa Ailin ja Olgan kauhun valtaan:

– Vedenemo, kuiskasi Aili vavisten. Lähtään [sic] pois.

– Päästäkää minut soutamaan, niin joudumme pikemmin, sanoi Ossi.

[--]

Ylhäällä kartanossa ei kukaan tiennyt vielä mitään tapauksesta. Mutta ompelija [sic] oli nähty sinnepäin menevän ja kun häntä ei löydetty talosta, epäiltiin, että hän mahdollisesti olisi jyrkältä kalliolta luiskahtanut alas.¹⁹⁵

Mikäli novellin henkilöt olisivat lukijan tavoin tienneet, että Marthan kuolema oli itsemurha, he olisivat todennäköisesti puhuneet siitä erilaisin kiertoilmaisuin. Näihin lukeutuivat esimerkiksi tekotapaan viitanneet ilmaisut, kuten puheet ”koskeen hyppäämisistä” ja ”hirttäytymisistä”, joiden lisäksi saatettiin puhua myös ”surmilleen menosta”.¹⁹⁶ Vastaavanlaisiin ilmaisiin myös Canth tukeutui teoksissaan. Esimerkiksi *Anna Liisassa* (1895), jota käsittelen tarkemmin seuraavassa luvussa, hän kirjoitti itsemurhan sijaan ”järveen hyppäämisestä”, ”järveen heittäytymisestä” ja ”itsensä lopettamisesta”.

Canthin ja kansan käyttämät itsemurhaa tarkoittaneet rinnakkais- ja kiertoilmaisut kertovat kenties jotakin itsemurhia ympäröineistä asenteista. Näin ollen esimerkiksi tekotapaan viittaneisiin kielikuviin turvautumisessa voi osittain olla kyse siitä, että kauhistuttavana ja pelottavana pidetyn asian ääneen sanomista on haluttu välttää. Todennäköistä on myös, että itsemurhasta puhuttiin, muiden häpeällisinä ja leimaavina pidettyjen asioiden tapaan, mieluummin hiljaa kuiskien kuin suureen ääneen huutaen.

Marthan lailla myös *Kalevalan* Aino menee surmilleen ja jää veden, joskaan ei Vedenemon, vangiksi. Ainon tapaus on siitä erikoinen, ettei hukkuminen hänen kohdallaan tarkoita lopullista kuolemaa vaan muuntumista veden- eli Vellamon neidoksi. Ainon itsemurhaa voidaanakin tulkita yritykseksi säilyttää oma itsemääräämisoikeus tilanteessa, jossa nuori tyttö yritetään vastentahtoisesti naittaa epämieluisalle sulholle. Runon loppuosassa kuvataan jäljelle jääneiden reaktioita,

¹⁹⁴ Canth 1919 (1894), 476.

¹⁹⁵ Canth 1919 (1894), 477.

¹⁹⁶ Kolehmainen 2003, 32–33.

Väinämöisen murhetta ja äidin alakuloa ja katumusta. Tragediasta viisastuneena sureva äiti varoittaa muita äitejä, jotteivät nämä lähettäisi tyttäriään väkipakolla miehelään. Aino tulee siten ymmärretyksi vasta jälkikäteen, jolloin lähimmäiset joutuvat kärsimään ymmärtämättömyytensä seurauksista, syyllisyydestä ja surusta. Itsemurhaa koskeneiden kansantarinoiden yhtenä tarkoituksena olikin paitsi säädellä itsetuhoista käyttäytymistä myös lieventää itsemurhan herättämää ahdistusta ja syyllisyydentuntoa.¹⁹⁷

Naisen itsemurhaan suhtauduttiin ymmärtäväisesti myös ruotsalaisen historioitsijan Arne Jarrickin tutkimissa ruotsalaisissa kansanlauluissa ja balladeissa. Hätkähdyttävin niistä lienee Lotan laulu, *Lilla Lottas kärlek och död*, joka ilmestyi painettuna versiona vuonna 1833. Asetelmaltaan se muistuttaa kovasti Canthin *Ompelijaa*, joskin sillä erotuksella, että Lotta on jo naitu ja synnyttänyt nainen, pienen lapsen äiti. Marthan tavoin Lottakin joutuu miehensä hylkäämäksi, jolloin nuori vaimo vaipuu epätoivon alhoon ja surmaa pienokaisensa sekä itsensä. Päinvastoin kuin *Ompelijassa*, Lotan laulussa paha saa kuitenkin palkkansa. Niinpä petollinen aviomies joutuu hirvittäviin syyllisyydentuskiin ja tappaa lopulta itsensä löydettyään ensin – uusi nainen käsipuolessaan – vaimonsa ja lapsensa makaamassa kuolleen ojan pohjalta. Aviomiehen piina ei kuitenkaan pääty kuolemaan:

Lottas min är då så wänligt mild,
Men von Gyllenström sataniskt wild;
Barnet då tycks blöda,
Lottas öga glöda
Uppå barnets englabild¹⁹⁸

Laulun mukaan Lotta siis puhdistuu kuollessaan synneistä, hän vapautuu, kun taas aviomiehelle kuolema on rangaistus ja kärsimyksen jatke, josta hänen piinattu ilmeensäkin kertoo. Kertojan sympatiat ovatkin mitä ilmeisimmin vaimoraasun puolella, jolloin sylkykupiksi joutuu – lapsenmurhasta huolimatta – vain ja ainoastaan kelvoton, petollinen aviomies.¹⁹⁹ Laulu toimi siten paitsi myötätunnon herättäjänä myös opettavaisena tarinana, joka muistutti kuulijoita petturin palkasta. Nämä

¹⁹⁷ Achté, Lindfors, Lönnqvist & Salokari 1989b, 91–92; Achté, Lindfors, Lönnqvist & Salokari 1989a, 89; Nygård 1994, 133; Anttonen & Kuusi 1999, 98. Kuten Nygård toteaa, *Kalevala* ei edusta Elias Lönnrotin suuren panoksen vuoksi kansanrunoutta puhtaimmillaan, mutta tästä huolimatta se kertoo silti jotakin kulttuurissa vallinneista asenteista.

¹⁹⁸ Sit. Jarrick 1997, 213.

¹⁹⁹ Jarrick 1997, 212–213.

elementit ovat löydettävissä myös Canthin novellista, jossa Marthan kohtalosta kerrotaan myötätuntainen sointi äänessä:

Ja niin vähitellen unohtui onneton ompelija. Kun tapauksesta joskus puhuttiin, oli se kansantarun yhteydessä, ja saattoi Ailikin sitä jo levollisesti kuunnella. Ei se enää kammoo herättänyt, korotti vaan seudun omituista, salaperäistä viehätysvoimaa.²⁰⁰

Canthin Vedenemosta kertova kansantarina sisälsi empatian ohella kuitenkin myös opetuksen. Vedessä vaaninut peto symboloi kaksinaismoralismia ja seksuaalisuuden vaarallisuutta, asioita, joista Canth muistutti ehtimiseen lukijoitaan. Julma Vedenemo vertautuu siten siveyden turmelemaan seksuaalisuuteen, petolliseen mieheen (Holm), joka viettelee viattomia tyttöjä (Martha, Aili) kammottavin seurauksin. Novelli saakin arvoisensa lopun, sillä se päättyy kuvaukseen, jossa tanssitaan Holmin ja Ailin häitä:

Morsian oli suloinen, sulhanen hieno ja ylevä. Kaikki heitä ihailivat ja ylistelivät, ja monet monituiset maljat heidän onnekseen sinä iltana tyhjennettiin.²⁰¹

Petollinen ja viekas Vedenemo oli jälleen kerran vaatinut uuden, viattoman uhrin, Ailin, joka oli autuaan tietämätön ylevän sulhasensa vähemmän ylevästä menneisyydestä. Vedenemo säilytti siten salaisuutensa, eikä kukaan saanut tietää, että häissä juodut onnen maljat olivat riistäneet muuan ompelijattaren onnen – ja hengen.

Kuten Canthin Vedenemon ja *Kalevalan* Ainon tarinat osoittavat, suomalaisissa kansantarinoissa suhtauduttiin toisinaan jopa myötämielisesti ja ymmärtäväisesti naisten itsemurhiin. Yleisesti ottaen oman hengen riistäminen kuitenkin näyttäytyi kansanperinteessä vähemmän myönteisessä valossa. Muunlainen suhtautuminen olisikin itse asiassa ollut yllättävää, sillä tarinoiden, uskomusten ja käytäntöjen yhtenä tarkoituksena oli estää uudet itsemurhat.

²⁰⁰ Canth 1919 (1894), 479.

²⁰¹ Canth 1919 (1894), 479.

4. ITSETUHOINEN NAINEN TAIVAAN PORTEILLA

4.1 Kirkon kelloilla vai ilman? Kiista itsemurhan tehneiden hautaustavasta

Neljännän ja samalla viimeisen käsittelyluvun teemana on kristinuskon ja naisen itsemurhan välinen suhde. Aloitan aiheen käsittelyn tarkastelemalla teologiien ja kirkkoisien itsemurhaa koskeneita pohdintoja ja *Raamatun* tulkintoja sekä näiden oppien todentumista kirkon käytännöissä. Huomioni kohteena ovat täten paitsi teologiset pohdinnat myös 1800-luvun lopun kirkolliset toimitukset, tarkemmin sanoen hautajaiset, jotka ilmentävät konkreettisella tavalla kirkon suhtautumista itsemurhaajiin.

Minna Canthin *Anna Liisa* (1895) on suurelle yleisölle tullut tutuksi ennen kaikkea lapsenmurha-aiheestaan, jolloin vähemmälle huomiolle on jäänyt näytelmän itsemurha-tematiikka. Itsetuho on kuitenkin läsnä näytelmässä, jossa seurataan lapsenmurhaan syyllistyneen naisen epätoivoa, syyllisyyttä ja sovitusta.

Näytelmän nimihenkilö, Anna Liisa, on enkelimäinen, nuori talon tytär, joka on menossa naimisiin tilallisen pojan, Johanneksen, kanssa. Häitä kuitenkin varjostaa Anna Liisan synkkä menneisyys, joka muistuttaa olemassaolostaan juuri häiden kynnyksellä. 15-vuotiaana Anna Liisa oli nimittäin ollut suhteissa perheen Mikko-reeniin, jonka seurauksena hän oli tullut raskaaksi. Asioiden tolan paljastuttua Mikolle tämä pelästyi ja lähti tilannetta pakoon pestautumalla tukkimieheksi. Hylätty Anna Liisa sai kuitenkin salattua raskautensa perheeltä. Niinpä synnytyksen koittaessa hän oli yksin, joutui paniikkiin ja tappoi lapsen. Viimeisillä voimillaan hän raahautui Mikon äidin luokse, joka hautasi kuolleen lapsen metsään. Nyt Mikko oli kuitenkin palannut ja vaati Anna Liisaa itselleen, sillä lihallinen suhde oli Mikon mielestä lupaus avioliitosta.

Näytelmän lopussa Anna Liisa joutuu paljastamaan vanhempiensa ja Johanneksen läsnä ollessa synkän salaisuutensa. Nurkkaan ajettu, syyllisyyden ja häpeän kourissa oleva Anna Liisa yrittää tämän jälkeen hukuttaa itsensä siinä kuitenkaan onnistumatta. Epäonnistunutta itsemurhayritystä seuraa äidin ja tyttären välinen, tämän luvun teeman kannalta olennainen keskustelu:

ANNA LIISA. Siellä makaisin rauhassa järven pohjassa. Kaikki olisi lopussa. Kaikki tuskat ja vaivat. En tietäisi mitään enää.

RIIKKA [Anna Liisan äiti]. Entä minkälaiseen tilaan olisit joutunut tulevassa elämässä? Herra varjele – etkö sinä sitä ollenkaan ajattele, lapsi kulta?

ANNA LIISA. Niin tulevassako elämässä? En tiedä –. Mutta pois täältä.

Pois, pois! Täällä olen tehnyt vaan syntiä. Olen häväissyt itseni ja muut. [--]Voi, äiti, voi että estitte minua hukkumasta.²⁰²

Kuten Anna Liisan äidin huoli tyttärensä sielun pelastumisesta vihjaa, kristinuskon ja itsemurhan välinen suhde oli jännitteinen. Tätä jännitteisyyttä oli omiaan lisäämään se, että koko kristinopin ydin, Golgatalla tapahtunut Jeesuksen ristiinnaulitseminen, oli tulkittavissa durkheimilaisittain altruistisena ja epäsuorana itsemurhana. Näin ymmärrettynä Jeesus siis suoritti eräänlaisen itsemurhan uhratessaan²⁰³ vapaaehtoisesti itsensä ja lunastaessaan tällä tavoin ihmiskunnan synnit. Raamatun kuusi itsemurhakuvausta, joihin lukeutuu esimerkiksi Juudaksen kuolema, eivät myöskään tarjoa tyhjentävää vastausta itsemurhapulmaan. Tekoa ei yksiselitteisesti tuomita vaan huomio kiinnitetään ensisijaisesti itsemurhan tekevän elintapoihin – ei kuolintapaan.²⁰⁴ Huomattavaa on myös, ettei yksikään Raamatun itsemurhaajista ole nainen vaan kaikki kuusi ovat miehiä. Näin ollen itsemurha näyttäytyy Raamatussa yksinomaan miehisenä tekona, joka sangen usein on synnin palkka – rangaistus huonosta elämästä.

1800-luvun lopun teologeissa Anna Liisan kaltaiset, itsemurhaa hautovat ihmiset, aiheuttivat paheksuntaa, sillä kirkon kannaksi oli vuosisatojen kuluessa vakiintunut teon tuomitseminen. Tuomittavana itsemurhaa pitivät kristinoppiin suuresti vaikuttaneet hengenmiehet, kirkkoisä Augustinus (354–430 jaa.), Tuomas Akvinolainen (1225–1274) ja Martti Luther (1483–1546), jotka kaikki katsoivat itsemurhan olevan kristinuskon vastainen teko. Siten Augustinus katsoi viidennen käskyn, ”Älä tapa”, koskevan myös itsensä surmaamista, kun taas Tuomas Akvinolainen katsoi itsemurhan olevan rikos luontoa, yhteiskuntaa ja Jumalaa vastaan. Yhtään sen suopeampi ei ollut Luther, joka piti itsemurhaa paholaisen suorittamana murhana ja tuomitsi sen samoin perustein kuin Tuomas Akvinolainenkin oli tehnyt.²⁰⁵ Oman hengen riistäminen miellettiin siten avoimeksi kapinaksi niin ihmisluontoa kuin Jumalaakin vastaan, jolloin itsemurha määrittyi vastenmielisyyttä ja pelkoa herättäväksi synniksi.

²⁰² Canth 1928 (1897), 462.

²⁰³ Jeesuksen kuolema, vapaaehtoinen uhrautuminen ristillä, muistuttaa siten Girardin ajatuksia, joissa syntipukki kuolemallaan vie pahan mennessään ja takaa rauhan. Näin oli myös Jeesuksen kohdalla, joka kuolemallaan lunasti ihmiskunnan synnit ja palautti harmonian yhteisöön. Palaan Girardin teoriaan hieman tuonnempana.

²⁰⁴ Alho 1970, 33; Pajuoja 1989, 137; Sihvo 1989, 141–142; Minois 1999 (1995), 24. *Vanhan testamentin* itsemurhaajia olivat Simson, Simri, Ahitofel, Saul ja hänen aseenkantajansa, *Uudessa testamentissa* itsemurhan teki Juudas. *Raamatun* itsemurhista ks. esim. Sihvo 1989, 141–143.

²⁰⁵ Alho 1970, 33–34; Sihvo 1989, 148–149; Nygård 1994, 116–118; Minois 1999 (1995), 19–20, 27–28, 31–33, 72.

Itsemurhan kammoksumisen juuret ulottuvat kuitenkin kenties vielä kristinuskoakin kauemmas.²⁰⁶ Kavahtamisen siemenet kylvettiin näiden yhteisöjen harjoittamissa riiteissä, joissa vapaaehtoinen uhrautuja hirttäytyi tai hukuttautui. Tästä seurasi se, että hukuttautumista ja hirttäytymistä alettiin pitää puolipyhinä kuolintapoina. Kun elävät uhrit siten myöhemmässä vaiheessa korvattiin esimerkiksi nukeilla, vanhoja väkivaltaisia käytäntöjä alettiin hävetä, jolloin se, mikä kerran oli ollut pyhää, muuttui kirotuksi.²⁰⁷

Väkivalta ja pyhä²⁰⁸ ovatkin René Girardin mukaan itse asiassa yksi ja sama asia. Tämä samuus näkyy selkeimmin juuri uhraamisessa, joka on luonteeltaan yhtä aikaa sekä pyhä että väkivaltainen toimitus. Kuten edellä on jo ilmennyt, uhraamiseen liittyvä väkivalta ei kuitenkaan ole tarkoituksetonta, sillä se takaa yhteisön rauhan. Uskonnon perimmäisenä tehtävänä on siten pitää väkivalta yhteisön ulkopuolella ja peittää alleen uhraamisen väkivaltainen luonne.²⁰⁹ Uskonnon ja uhraamisen väkivaltaisista elementeistä huolimatta ihmiset eivät kuitenkaan

jumaloi väkivaltaa sellaisenaan: he eivät harjoita mitään ”väkivallan kulttia” siinä mielessä kuin nykykulttuuri sellaisen ymmärtää. He jumaloivat väkivaltaa sikäli kuin se suo heille ainoan rauhan, josta he koskaan saavat nauttia. Uskovaisten jumalointi kohdistuu siis aina ei-väkivaltaan, joskin tämä tapahtuu heitä kauhistuttavan väkivallan kautta. Väkivallattomuus näyttäytyy väkivallan ilmaisena lahjana eikä tämä vaikutelma ole aiheeton, koska ihmiset eivät koskaan kykene tekemään sovintoa kuin jonkin kolmannen kustannuksella.²¹⁰

Näin ollen väkivallattomuus on lunastettavissa voimankäytöllä, joka kohdistetaan uhriin, syntipukkiin, jonka kuolema palauttaa harmonian. Yhteisön silmissä nämä rauhantakaajat lakkaavat olemasta kuten muut yhteisön jäsenet, ja heistä tulee tietyllä tapaa ulkopuolisia.²¹¹ Uhraamisen myötä he muuttuvat poikkeusyksilöiksi, joihin suhtaudutaan eri tavalla kuin yhteisön ei-uhrattaviin normaalijäseniin.

Girardin kuvailema ulkopuolisuus, normista poikkeavuus, pätee myös 1800-luvun lopun itsemurhaajiin, joihin suhtauduttiin eri tavalla kuin ”luonnollisesti” kuolleisiin. Kirkollisissa käytännöissä tuomitseva asenne konkretisoitui itsemurhaajien normaalista poikkeavina hautajaisina. Koska aikalaisille kristilliset hautajaiset olivat ensiarvoisen

²⁰⁶ Fedden 1972, 31–32.

²⁰⁷ Fedden 1972, 31–32, 38–41.

²⁰⁸ Latinankielinen termi *sacer* tarkoittaa sekä pyhää että kirottua.

²⁰⁹ Girard 2004 (1972), 129, 339–341.

²¹⁰ Girard 2004 (1972), 341.

²¹¹ Girard 2004 (1972), 356–360.

tärkeät, kunniallisten hautajaisten epääminen itsemurhan tehneiltä vainajilta herätti omaisissa ahdistusta ja häpeää. Vastaavanlaisia tuntemuksia on myös Anna Liisalla, jonka lapsi on itsemurhaajien tavoin haudattu ilman asianmukaisia menoja:

ANNA LIISA. Äitisi kaivoi haudan ja peitti kaikki jäljet. Sekin oli niin kauheata, ettei hän, raukka, tullut edes siunattuun multaan. Kastamatta kuoli ja metsään haudattiin.²¹²

Lapsensa kohtaloa sureva Anna Liisa kuvailee sitaatissa häpeällisen hautauksen, jota sovellettiin esimerkiksi itsemurhaajiin ja kirkon kirouksessa kuolleisiin. Häpeällisessä eli kristittömässä hautauksessa vainaja haudattiin ilman minkäänlaisia kristillisiä seremonioita kirkkomaan ulkopuolelle, siunaamattoman maan lepoon. Varhaisempina aikoina tällaisen hautauksen suoritti pyöveli, joka kuoppasi itsemurhaajien ruumiit metsään. Häpeällisen hautauksen käytäntö poistui vuoden 1869 kirkkolain myötä, mutta täysissä järjissä²¹³ tekonsa tehneiden itsemurhaajien rankaisu jatkui vielä senkin jälkeen hiljaisen hautauksen muodossa.²¹⁴ Uuden kirkkolain mukaan

Tällaisen hiljaisen siunaamisen toimittaa pappi, mutta ilman mi[n]käänlaisia hautausmenoja, puheita, saarnaa, kellojen soittoa, ainoastaan läheisimpäin omaisten läsnäollen, jos heitä on ja *jos* he tahtovat ruumista saattaa, sekä hautaamiseen välttämättömästi tarpeellisten henkilöiden saapuilla ollen.²¹⁵

Lain kirjoittajat siis olettivat, etteivät omaiset välttämättä edes halunneet – teon häpeällisyyden ja tuomittavuuden tähden – olla läsnä itsemurhan tehneen vainajan hautajaisissa. Lisäksi laissa mainittujen elementtien, kuten kirkonkellojen epääminen, oli rangaistus kuollutta kohtaan, sillä ainakin ruotsalaisissa kansanuskuksissa kellojen soitto, mullan heitto ja papin rukoukset määrittyivät vainajan autuuden kannalta merkityksellisiksi tekijöiksi. Jäljelle jääneitä omaisia tuskin lohdutti sekään, että hiljaista hautausta sovellettiin myös rikollisiin, joihin itsemurhaajat siis kirkkolain perusteella vertautuivat.²¹⁶ Kirkon silmissä itsemurha oli siten anteeksiantamaton synti, josta rangaistiin häpeällisenä pidetyn hiljaisen hautauksen keinoin. Häpeään joutuivat itsemurhaajan ohella kuitenkin myös omaiset, jolloin rangaistuksen pelotevaikutus tehostui entisestään.

²¹² Canth 1928 (1895), 426.

²¹³ Palaan itsemurhaajan mielentilaa koskeneeseen kysymykseen hieman tuonnempana.

²¹⁴ Pentikäinen 1990, 127; Nygård 1994, 123; Sorri 1994, 13–14.

²¹⁵ Kirkkolain 11. luku, Laki hautaamisesta ja ruumiinsiunaamisesta, 88 §, 39. Kursivointi tekijän. Kirkonkelloja soitettiin vainajan säädyn ja varallisuuden mukaan, jolloin sosiaalinen asema määritti, mihin aikaan päivästä, miten pitkään ja millä tavoin kelloja soitettiin, ks. Heininen & Heikkilä 1996, 169.

²¹⁶ Sorri 1994, 14; Odén et al. 1998, 36.

1880-luvulla Carl Estlander vetosikin juuri omaisten kärsimykseen ehdottaessaan hiljaisen hautauksen poistamista ja yhteen ainoaan hautaustapaan siirtymistä. Estlanderin mukaan jäljelle jääneet olivat viattomia itsemurhaajan tekoon, jolloin he kaipasivat lohdutusta – eivät tuomitsemista. Ehdotus aiheutti närkästystä ja sitä vastustettiin vetoamalla ensinnäkin siihen, että hautaustapa todisti nimenomaan vainajan – ei omaisten – elintavasta. Toisekseen vastustajat näkivät hiljaisen hautauksen tehokkaana keinona varoittaa seurakuntalaisia siveettömyydestä ja pahuudesta. Tämän lisäksi he muistuttivat Estlanderia, että hiljaisen hautauksen säilyttämiselle oli teologisia perusteita. Paheksuntaa aiheuttanut ehdotus jäikin toteutumatta, ja hiljainen hautaus poistui kirkkolaista vasta vuonna 1910 – pitkällisten keskustelujen jälkeen.²¹⁷

Hiljainen hautaus oli siten kirkon kurinpitokeino, joka osoitti itsemurhaajan rikkoneen vallalla olleita normeja ja uskonoppeja vastaan. Jarrickin tulkinnan mukaan hiljainen hautaus saatettiin kuitenkin kokea myös jonkinlaiseksi helpotukseksi, sillä normaalit hautajaiset kelloineen ja papin puheineen kiinnittivät enemmän huomiota tapahtumaan, joka haluttiin salata.²¹⁸ Toisaalta pienissä kylissä itsemurhat tuskin jäivät muilta kyläläisiltä huomaamatta, jolloin hiljainen hautaus poikkeavana käytäntönä saattoi lisätä perheen tuntemaa häpeää ja antaa lisäpontta juoruille.

Mikäli Anna Liisa olisi onnistunut itsemurhayrityksessään, olisi hänet todennäköisesti saatettu viimeiselle matkalle täysin kunniallisin menoin. Kirkkolain mukaan hiljaista hautausta sai nimittäin soveltaa vain henkilöihin, jotka olivat tappaneet itsensä täysissä sielun ja ruumiin voimissa. Tämä määritelmä ei taas sopinut järvestä pelastettuun, syyllisyyden piinaamaan ja hourailevaan Anna Liisan:

ANNA LIISA. Miksi ette antanut minun mennä? Nyt olisin saanut hänet syliini. Hän oli siellä kaukana järvellä ja itki – itki aivan kuin silloinkin.

KORTESUO [Anna Liisan isä]. Kuka oli järvellä? Kuka itki?

ANNA LIISA. Lapseni. Oma, pieni lapseni. Siellä hän itkee vielä nytkin. Päästäkää, antakaa minun mennä hänen luokseen.

RIIKKA. Hyvä lapsi – usko minua, ei hän siellä ollut. Heikkoudesta vaan tuli semmoinen kuva silmiisi, kun siellä [rannalla] syömättä olit valvonut koko yön. Harhanäky, ei muuta mitään.

ANNA LIISA. Minä näin hänet niin selvään, mutta hän katosi veden alle, kun te tulitte. Miksi ette antanut minun mennä? Mitä estitte minua?²¹⁹

²¹⁷ Nygård 1994, 125–129.

²¹⁸ Ohlander 1986, 29; Nygård 1994, 120; Jarrick 2000, 100.

²¹⁹ Canth 1928 (1895), 461,

Anna Liisan harhaisuudesta ja hourailusta johtuen mielenhäiriö olisi, jos hän olisi itsemurhassa onnistunut, ollut melko helposti toteen näytettävissä. Kaikki tapaukset eivät kuitenkaan olleet yhtä selviä.²²⁰ Kirkkolaki toikin mukanaan vainajan kuolinhetkistä mielentilaa koskeneen määrittelyongelman, sillä ennen hautaamista viranomaisien oli päätettävä, oliko vainaja ollut tekoa tehdessään järjissään vai ei. Mielentilan selvittämisessä apuna oli ruumiinavaus, joka vuoden 1889 keisarillisen määräyksen perusteella tulkittiin suoritettavaksi kaikille epäselvissä olosuhteissa kuolleille:

Jos joku tavataan kuolleen eikä tiedetä hänen tautiin kuolleen; tulee poliisiviranomaisen heti, luotettavain miesten läsnä ollessa, tutkia, onko vainaja omasta tai toisen kädestä saanut surmansa, ja, jos siihen on pienintäkin aihetta, kiireesti antaa asiasta tieto Keisarin ja Suuriruhtinaan käskynhaltijalle, jonka tulee asianhaaran mukaan määrätä, onko lääkärin katsastus ja oikeuden tutkimus toimitettava, vai eikö, ennen kuin kuolleen saa haudata.²²¹

Määräyksen tarkoituksena oli siten velvoittaa viranomaiset tutkimaan kaikki epäselvät kuolemat, jotta henkirikoksen mahdollisuus voitiin sulkea pois. Vainajan mielentilan toteamisessa ruumiinavauksesta ei aina kuitenkaan ollut apua, sillä kuten F. W. Westerlund totesi vuonna 1898, oikeuslääkärin korviin kantautuivat harvemmin ne poliisitutkinnassa ilmenneet seikat, jotka olisivat voineet antaa viitteitä vainajan kuolinhetkisestä mielentilasta. 1900-luvun alussa käydyin hautajaiskeskustelun yhteydessä huomautettiin myös, että maaseudulla vainajan mielentilan toteaminen jäi ruumiinavausten mahdottomuuden vuoksi täysin papin valtaan, jolloin huolena oli, ettei hänen ammattitaitonsa riittänyt tämän seikan toteamiseksi. Tämän lisäksi vainajan säädyn katsottiin pitkälti määrittävän, millaisen hautauksen ruumis sai osakseen.²²² Näin ollen rahalla saattoi ostaa kunnialliset hautajaiset ja taivaspaikan niissäkin tapauksissa, joissa itsemurha oli tehty täysin vakain tuumin. Köyhemmällä kansan osalla vastaavaan ei ollut mahdollisuutta vaan heidän oli tyydyttävä häpeällisenä pidettyyn hiljaiseen hautaukseen.

Ainakin periaatteessa naisella oli paremmat mahdollisuudet saada kunnialliset hautajaiset takaavat hullun paperit, sillä naisen koko elämä oli, kuten luvussa kaksi

²²⁰ Jos Anna Liisa olisi todella onnistunut hukuttautumaan, olisivat itsemurhaa edeltäneet harhat (kuollut lapsi) jääneet paljastumatta. Mielenhäiriön osoittamiseksi olisi tällöin kuitenkin voitu vedota Anna Liisan aiempiin, kuollutta lasta koskeneisiin hourailuihin, joista hän kertoi Mikolle. Anna Liisan aiemmasta hourailusta ks. Canth 1928 (1895), 426–427.

²²¹ Keisarillinen asetus uuden rikoslain voimaantulon perusteella, 1889/85, 274–275.

²²² Westerlund 1898, 118–119; Sihvo 1989, 150–151; Nygård 1994, 28, 127.

totesin, määrittynyt eräänlaiseksi sairaudeksi ja hulluuden tilaksi. Anderson toteaaakin, että 1800-luvun puolivälin lontoolaiset valamiehistöt langettivat naisille itsemurhasyytteistä vapauttavia ja tavanomaiset hautajaiset takaavia syyntakeettomuustuomioita juuri naisellisten, hulluudelle altistavien tilojen, imettämisen, synnyttämisen, raskauden, vaihdevuosien ja kuukautisten, tähden. On myös todennäköistä, että viranomaiset kohtelivat naispuolisia itsemurhaajia armollisemmin, sillä ainakin itsemurhayritysten kohdalla naisten itsetuhoisuutta katsottiin helpommin läpi sormien kuin miesten. Tämä järjestely taas sopi perheille, jotka halusivat peitellä erityisesti naispuolisten perheenjäsenten itsemurhia.²²³ Valamiehistöjen lempeys ja perheiden salailuhalut viittaavatkin siihen jo edellä todettuun seikkaan, että naisen itsemurha määrittyi 1800-luvulla hänen feminiinisen luontonsa vastaiseksi, äärimmäisen vastenmieliseksi teoksi. Kun oikeussaleissa vaihtoehtona oli perheenjäsenen leimautuminen joko hulluksi tai itsemurhaajaksi, niin perheet valitsivat näistä kahdesta epämieluisasta vaihtoehdosta vähemmän epämieluisan: hulluuden.

Suomessa itsemurhatapauksia käsiteltiin suhteellisen harvoin tuomioistuimissa ja muodollisen lopun näistä käsittelyistä teki vuoden 1889 rikoslaki, jonka myötä itsemurha lakkasi olemasta rikos. Ennen uutta lakia, 1800-luvun alussa ja puolivälissä, tuomioistuimet näyttävät kuitenkin kohdelleen lempeästi itsemurhaajia, joiden hautaustavan tuomio – järjissään vai ei – ratkaisi. Tavallista olikin, että omaiset vetosivat mielenhäiriöön ja tuomioistuimet uskoivat tämän selityksen nurkumatta ja hatarin perustein.²²⁴

Canthin näytelmän julkaisuvuonna, vuonna 1895, voimassa olleen lain mukaan Anna Liisa ei siis syyllistynyt rikokseen itsemurhaa yrittäessään. Tämä ei kuitenkaan tehnyt tyhjäksi sitä seikkaa, että hän oli syyllistynyt laissa tuomittuun lapsenmurhaan. Mikko käyttääkin Anna Liisan rikosta kiristyskeinona:

ANNA LIISA. Sinä et mahda minulle mitään.

MIKKO. Entäs se lapsenmurha?

ANNA LIISA. Sinä et sitä ilmoita, tiedänhän minä, koska itse olet siihen osallinen.

²²³ Anderson 1987, 44, 224–225. Englannissa oli käytössä ns. *coroner*-järjestelmä, jossa valamiehistö langetti tuomion kuolinsyytutinnan perusteella. Tuomioita oli kolmenlaisia: *felo de se*, *non compos mentis* ja *medium verdict*. *Felo de se* vastasi Suomen vakain tuumin tehtyä ja *non compos mentis* mielenhäiriössä tehtyä itsemurhaa kun taas *medium verdict* -tuomiota sovellettiin vainajiin, joiden mielentila ei ollut tiedossa. *Coroner*-järjestelmästä, ks. Anderson 1987, passim.

²²⁴ Pajuoja 1989, 133; Nygård 1994, 113–114. Robert Lagus vaati jo vuonna 1861 itsemurhan dekriminalisointia, ks. Lagus 1861a, 89–91, 100–101.

MIKKO. Minäkö osallinen? Lapsenmurhaan?

ANNA LIISA. Ellet suorastaan siihen, niin –

MIKKO. Ei lapsen synnyttämisestä kuritushuonetta anneta, tunnet kait sinä lakia sen verran?

(*Anna Liisa vaikenee*)

MIKKO. Mutta murhasta annetaan.

ANNA LIISA. Sekö sitten on tarkoituksesi, että saatat minut kuritushuoneeseen? Täytyy sanoa – sinä olet tosiaan hyvin jalomielinen.²²⁵

Anna Liisan sapekas huomautus raskautta karkuun lähteneen Mikon jalomielisyydestä ilmentää hänen elämäntilanteensa, niin nykyisen kuin menneenkin, tukaluutta. Sitaatin kuvaamana hetkenä Anna Liisan valittavana on joko vastenmielinen Mikko tai kuritushuone, kun taas menneisyydessä itsemurha ja lapsenmurha määrittivät vaihtoehtoisiksi ulospääsyteiksi tukalaan tilanteeseen, avioliiton ulkopuoliseen raskauteen:

ANNA LIISA. En minä ollut järjessäni silloin, voi, en minä ollut järjessäni. Huolesta ja surusta olin mennyt aivan sekaisin. Enkä minä ajatellut ottaa häntä hengiltä – Jumala tietää, etten sitä ajatellut. Oman elämäni kyllä olin tahtonut lopettaa. Monet kerrat seisoin jo Huuhkainkalliolla heittäytyäkseni alas järveen. Mutta vesi oli niin mustaa ja syvää, minä en hirvinnyt. Jätin aina tuonemmaksi. Ja sitten se oli jo liian myöhäistä.²²⁶

Selkä seinää vasten painettu, hylätty ja surusta sekaisin ollut Anna Liisa seisoj jyrkänteen reunalla, mutta pelko esti häntä ottamasta viimeistä, ratkaisevaa askelta kohti kuolemaa. Anna Liisan henki säästy, mutta tilanteen toivottomuus vei kuitenkin hengen hänen vastasyntyneeltä lapseltaan.

Anna Liisan itsemurhapohdinnat olivat siten seurausta epätoivoisesta elämäntilanteesta, ja Kirsi Tuohela toteaa, että 1800-luvun lopulla itsemurha alettiin nähdä joko ratkaisuna elämän umpikujaan tai mielisairauden oireena. Itsemurha siis, ainakin tieteen kontekstissa, sekularisoitui, eikä sitä enää Martti Lutherin tapaan pidetty paholaisen työnä. Maallistumisen ja heräilevän nationalismin myötä itsemurhasta tuli ennen kaikkea väestökysymys, joka vaati pikaista ratkaisua. Näin ollen itsemurhan sanktioinnista luovuttiin ja sen sijaan alettiin painottaa ennaltaehkäisyä, jolloin oman hengen riistäminen lakkasi olemasta rikos ja synti.²²⁷ Suomessa tämä kehitys on nähtävissä vuoden 1869 kirkkolain ohella myös vuoden 1889 rikoslain muutoksissa ja 1800-luvun lopulla käydyissä keskusteluissa hiljaisen

²²⁵ Canth 1928 (1895), 429–430.

²²⁶ Canth 1928 (1895), 424–425.

²²⁷ Tuohela 2008, 112–113; Marsh 2010, 93, 98–99, 136.

hautauksen lopullisesta poistamisesta. Lakien tasolla asenteet siis alkoivat höltyä 1800-luvun lopulla, mutta tämä ei kuitenkaan tarkoittanut, että aikalaisten asenteet olisivat kertaheitolla muuttuneet suvaitsevaisemmiksi.

Itsemurhiin suhtautuminen vaikutti myös niiden tilastointiin, jolloin asenteiden höltyminen on saattanut lisätä väkilukutauluihin merkittyjä itsemurhamääriä. Toivo Nygård toteaaakin, että aina 1880-luvulle asti ruumiinavauspöytäkirjojen perusteella lasketut itsemurhamäärät olivat suurempia kuin kirkkoherrojen antamiin tietoihin perustuvien väkilukutaulujen. Nygårdin mukaan tätä lukujen välistä eroa todennäköisesti selitti pappien halu esittää seurakuntansa niin moraalisena kuin se vain oli mahdollista. Siten osa itsemurhista jäi kirjaamatta tai ne merkittiin esimerkiksi onnettomuuksiksi, jolloin itsemurhamäärät jäivät väkilukutauluissa todellista pienemmiksi.²²⁸ Koska tilastot eivät siis joka suhteessa ole luotettavia, herää kysymys, lisääntyivätkö itsemurhat todella 1800-luvun lopulla vai onko kyseessä pikemminkin tilastoharha. Kyse on kenties molemmista, sillä itsemurhien lisääntyminen alkoi väkilukutaulujen mukaan jo 1700-luvun lopussa, paljon ennen lainsäädännön virallista höltymistä. Onkin mahdollista, että itsemurhat todella lisääntyivät 1800-luvun lopulla, mutta millä vauhdilla, se jäänee arvoitukseksi. Yhtä kaikki tilastoinnin ongelmat kertovat siitä, kuinka arka aihe itsemurha oli.

4.2 Pyhä henki valaisee pimeyden ja ohjaa oikealle tielle

Edellisessä luvussa keskityin itsemurhaan lähinnä teologisena ja kirkon käytäntöihin liittyvänä ongelmana. Tässä luvussa huomioni kohdistuu seurakuntalaisiin, jolloin tarkastelen sitä, millaiseksi teoksi itsemurha määrittyi suhteessa hurskaan, kristityn naisen ideaaliin. Millainen hurskas nainen ylipäänsä oli ja miten tavalliset kirkossakävijät naisen itsemurhaan oikein suhtautuivat?

Vaikka lakien tasolla asenteet alkoivatkin liberalisoitua 1800-luvun lopulla, kansan parissa itsemurhaa pidettiin yhä syntinä. Tämä ilmenee esimerkiksi Canthin

²²⁸ Nygård 1994, 27–29, 31–32. Tilastojen ongelmallisuutta lisää edelleen se, että eri aikakaudet ovat määritelleet itsemurhan eri tavoin, jolloin erityisesti vanhempien aikojen, esimerkiksi keskiajan, itsemurhia tutkittaessa on varottava soveltamasta oman aikamme määrittelyjä menneeseen. Bodil E. B. Persson kuitenkin muistuttaa Ann-Sofie Ohlanderin todenneen, että 1800-luvun puolivälistä lähtien itsemurha-määritelmät alkavat lähestyä oman aikamme määritelmää. Tilastoista ks. esim. Odén et al. 1998, 42–43, 110–111, 164.

naiskysymystä käsitelleestä artikkelista, jossa hän totesi itsemurhan olevan ”sitä paitse Jumalan sanassakin kielletty.”²²⁹ Ajatus itsemurhan syntisyydestä esiintyy myös *Anna Liisassa*, jossa päähenkilö epäonnistuneen itsemurhayrityksen jälkeen pohtii epätoivoisesti keinoa, jolla voisi sovittaa menneisyyden rikoksen, lapsenmurhan:

ANNA LIISA. Mitä pitää minun tehdä, että syntini poistettaisiin? Sanokaa, äiti!

RIIKKA. Rukoile, että Jumalan pyhä henki valaisee mieltäsi. En minä osaa sinua neuvoa, lapsi raukka.

ANNA LIISA (*hiljaa ja harvaan; katsoo ylöspäin*). Jumalan pyhä henki?

KORTESUO. Se ei suinkaan käske sinua itsemurhaa tekemään.

ANNA LIISA. Ei, ei! Ei käskekään. – Äiti, nyt lankesi taivaan valo sieluuni! Nyt tiedän, mitä minun tulee tehdä, että saan armaa ja anteeksiantamista.

RIIKKA. Jumalan kiitos! Hän rauhoittuu.

ANNA LIISA. Niin, Jumalalle kiitos ja kunnia. Ja kiitos teille, äiti ja Johannes, siitä, että estitte minua uudesta synnistä. Nyt tahdon elää: minä olen löytänyt Jumalan.²³⁰

Katkelma on näytelmän kohtauksesta, jossa Anna Liisa kokee voimakkaan kristillisen herätyksen. Sen seurauksena *Vanhan testamentin* ankara ja tuomitseva Jumala muuntuu *Uuden testamentin* anteeksiantavaksi Herraksi. Näytelmää tulkinneen Riitta Maukosen mukaan merkille pantavaa kohtauksessa on se, että Anna Liisan äiti kehottaa tytärtään kääntymään nimenomaan Pyhän Hengen, evankelista Johanneksen kuvaileman puolustajan, lohduttajan ja auttajan, puoleen. Äidin neuvo selittyy siten kristillisellä pelastuskäsityksellä, jonka mukaan hengen kautta tapahtuvan uudestisyntymisen seurauksena ihminen saa uuden elämän ja myös uudenlaisen totuuden tunnon. Neuvoa voi osaltaan selittää sekin, että Pyhää Henkeä pidettiin Jumalan naispuolisena ilmentymänä. Näin ollen on mahdollista, että Jumalan anteeksiantoa monta vuotta rukoillut Anna Liisa löytää vihdoinkin armon kolmiyhteisen Jumalan feminiiniseksi mielletyn ilmentymän avulla.²³¹

Anna Liisan kohdalla uudestisyntyminen merkitsi itsemurhan määrittymistä synniksi, jota harras kristitty ei edes leikillään pohtinut ja johon Jumala ei missään nimessä kehottanut. Canthin itsensä mukaan elämän karikoissa oli turvauduttava Jumalaan, joka kuritti lapsiaan sitä ankarammin, mitä enemmän heistä piti:

Ja ne [kärsimykset] kestää, kun lapsen mielellä luottaa ja turvaa Jumalaan. Kun viimeiseen asti taistelee epätoivoa vastaan, kun pyhän

²²⁹ Canth 1994 (1884), 99.

²³⁰ Canth 1928 (1895), 463.

²³¹ Maukonen 1998, 72, 74.

uskon väkevillä käsivarsilla riippuu kiinni siinä Jumalassa, jota emme vielä kykene koko suuruudessaan käsittämään, koska olemme, raukat, niin pieniä ja rajoitettuja. [--] Sentähden rukoilemme: ”Elä anna rikkautta, loist[o]a, maailman iloa, koska voisivat ne meitä houkutella pois oikealta tieltä. Anna ristiä, kärsimystä, taistelua, mutta katso, ettemme taivu niiden alle, tule avuksi, kun hätä on korkeimmillaan.”²³²

Epätoivoa ja kärsimystä vastaan oli siis taisteltavalla passiivisin keinoin, luottamalla Jumalaan, jonka tarkoitusta ihminen ei kaikessa rajoittuneisuudessaan voinut ymmärtää. Kärsimys myös jalosti, jolloin surut ja murheet oli kannettava nöyrästi luottaen siihen, ettei Jumala antanut enempää kuin kukin jaksoi kantaa. Kärsimyksen omakätinen lyhentäminen, periksi antaminen, oli taas epäluottamuslause Jumalaa kohtaan. Siten itsemurha oli osoitus siitä, että yksilö oli menettänyt uskonsa ja että hän oli kääntänyt selkänsä Herralle.

Kristilliseen naisasialiikkeeseen kuulunut ruotsalainen Sophie Adlersparre (1823–1895) piti juuri uskonpuutetta syynä Victoria Benedictssonin elämänväsymykseen, *lifsledaan*, joka lopulta koitui hänen kohtalokseen:

Lifvet [--] blir dubbelt svårt att lefva i våra tider, då så många stridiga verldsåskådningar eller trosformer bryta sig mot hvarandra, medan under dem lurar den tröstlösa tron på intet. Hur många som i en frivillig död sökt undfly dessa konflikter, derom vittna alla länders dödsannaler. Att också Victoria Benedictsson blef ett af dessa tidsandans offer, fyller oss med den djupaste medkänsla och smärta, [--] förödmjukelsen att äfven qvinnor – och det en sådan som hon – skola duka under för den andliga tvinsot, som hittills företrädesvis angripit svagare manliga naturer [--]²³³

Adlersparren mielestä Benedictsson sairasti ajalle tyypillistä henkistä näivetystautia, jonka taudinkuvaan kuului lohduton usko ei-mihinkään. Tämä henkinen tyhjiö aiheutti ihmisissä epätoivoa, jonka seurauksena yhä useampi päätyi itsemurhaan. Jumalasta loitontuva ihminen etääntyi siten samalla myös elämästä, jolloin kuolema alkoi näyttäytyä houkuttelevampana vaihtoehtona. Näin kävi Benedictssonille, mutta Anna Liisa sen sijaan pelastuu täpärästi, hengellisen johdatuksen ansiosta, joka täyttää henkisen tyhjiön ja sielun jokaisen sopukan.

Adlersparren pohdinta paljastaa myös uskonnollisten tunteiden sukupuolittuneisuuden, sillä hänen mukaansa henkinen näivetystauti, epäusko, oli tyypillistä miehille – ei naisille. Maijala toteaaakin 1800-luvulla vallinneen käsityksen,

²³² Minna Canth Kauppi-Heikille 15.11.1888, *Minna Canthin kirjeet*, 339.

²³³ Sit. Larsson 2008, 32. Suomessa Kirsi Tuohela on väitöskirjassaan *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900* (2008) kirjoittanut Benedictssonista ja hänen itsemurhastaan, ks. Tuohela 2008.

jonka mukaan nainen oli synnynnäisesti altis uskonnollisille tuntemuksille. Tätä selitettiin naisen tunteellisella ominaisluonnolla, joka ei jättänyt sijaa kyseenalaistavalle, analyyttiselle älylle. Järjen hallitsema mies taas epäili luonnostaan uskonnollisia tunteita, jolloin hänen suhteensa Jumalaan perustui pikemminkin älyyn ja hengelliseen pohdiskeluun kuin jumalisiin tuntemuksiin.²³⁴ Uskonnollisuus oli siten sukupuolittunutta: siinä missä nainen tunsy sydämellään Jumalan, tavoitti mies hänet älynsä kautta.

Hengellisyyden ajateltiin myös suojaavan itsemurhalta. Ajatus esiintyi esimerkiksi Durkheimilla, joka kuitenkin selitti uskonnon immunisoivan vaikutuksen yhteisön kiinteydellä, ei niinkään itse uskonnollisuudella. Niinpä Durkheimin mukaan protestanttisissa maissa itsemurhien yleisyys selittyi sillä, että protestantismi oli luonteeltaan yksilöllisempää kuin katolilaisuus, jossa yhteisö oli tiiviimpi.²³⁵ Suomessakin Saelan vetosi – jo kauan ennen Durkheimia – uskonnollisuuteen selittäessään naisten itsemurhien harvalukuisuutta. Tämä ilmenee alla olevasta pohdinnasta, jota lainasin jo aiemmin, naisen väkivaltaa käsitellessäni. Sitaatti on kuitenkin valaiseva myös tässä yhteydessä:

Måhända hyser äfven qvinnan, till följe af sitt blygare och räddare lynne, en större motvilja för en frivillig död, som i de flesta fall är mer eller mindre våldsam, och genom sin religiösa tro mera mera undergifven och tålmod att bära sorger och bekymmer än mannen.²³⁶

Saelanin käsityksenä oli, että naiset tekivät vähemmän itsemurhia, koska uskonsa tähden he olivat miehiä kärsivällisempiä ja kantoivat surut ja murheet suuremmalla nöyryydellä kuin miehet. Vaikeuksien edessä naiset alistuivat ja hyväksyivät kohtalonsa, he eivät panneet miesten tavoin hanttiin, jolloin elämäkään ei käynyt ylitsepääsemättömän sietämättömäksi. Itsemurhan tekävä nainen rikkoi siten tätä ihannetta vastaan, sillä itsemurha oli osoitus niskoittelusta, siitä, ettei kaikkia koettelemuksia nureksimatta nieltä.

Vaikka Canth itse korostikin kärsimyksen jalostavaa vaikutusta, hän myös kyseenalaisti nöyrän naisen ideaalin. Tämä ilmenee ystävälle, Emilie Bergbomille, osoitetusta kirjeestä, jossa hän purki kiukkuaan miesten vapaita sukupuolisuhteita puolustavien puheenvuorojen johdosta:

²³⁴ Maijala 2008, 262–263

²³⁵ Durkheim 1898, 172–176.

²³⁶ Saelan 1864, 24.

Rakas Emilie! kun tänlaista liikkuu ajassa, eikö meidän naisten täydy nousta voimalla ja pontevuudella puolustamaan itseämme, puhtauttamme, ja ylläpitämään ihmiskunnan siveellisyyttä. Eikö olisi suuri synti katsella passiivisina, kuinka oikeutta ja totuutta tallataan jalkojen alle. Ja olisikohan se kristityn naisen velvollisuus, alistua taas miesten tahdon alle, *kärsiä* ja olla *nöyriä*, tyytyä olemaan porttoina yhtä hyvin kuin tähän saakka ovat tyytyneet olemaan orjia.²³⁷

Tätä kaksinaismoralismia Canth käsitteli *Ompelijan* tapaan myös *Anna Liisassa*, jossa paheksutaan yksinomaan Anna Liisan – ei Mikon – lankeamista ja osuutta lapsenmurhaan:

KORTESUO. Kuinkas nyt teemme, Johannes? Sinä, tietystikin, tahdot purkaa Anna Liisan kanssa?

JOHANNES (*painuneella mielellä*). Eihän siinä ole muu edessä. Hän ei ole se ihminen, jona häntä pidin.

KORTESUO. Niin, niin! Hän tekeytyi toiseksi, kuin mitä hän oli. Petti meidät kaikki.

JOHANNES. Senpä vuoksi juuri – senpä vuoksi tämä isku oli niin kova – kun uskoi hänen olevan parhaimman kaikista. Ja nyt yht’äkkiä tulee tietämään, että onkin ihan päinvastoin. Että hän on huonoin ja että pahin tyttöhäiläkkä on kuin enkeli hänen rinnallaan.²³⁸

Anna Liisa saa siten yksin kantaa vastuun, vaikka Mikko oli yhtä lailla osallinen sekä esiaviolliseen suhteeseen että sen seuraukseen, aviottomaan lapseen. Kaiken huipuksi Mikko pesi raukkamaisesti kätensä koko jutusta lähtemällä karkuun, kun taas Anna Liisalla ei ollut siihen mahdollisuutta, sillä hän ei voinut paeta raskauttaan samoin kuin Mikko. Mikon luonteen lurjusmaisuuuteen kiinnitettiin huomioita myös *Aamulehden* arvostelussa:

Minna Canth panee mielellään kappaleihinsa jonkun oikein konnamiehen tyyppin. Semmoisena esiintyy tässä kappaleessa entinen renki Mikko. Häntä ei liikuta mikään, eikä hänessä näytä olevan muita ihmistunteita kuin itsekkäisyyttä. Hän on mies mielestään ja toimissaan niinkauwan kuin on toivoa päästä talonwäwyksi, waan kun se toivo pettää, poistuu hän kylmästi, niinkuin ei Anna Liisan kohtalo koskisi ollenkaan häntä.²³⁹

Arvosteluissa Mikkoa kuvattiinkin yleisesti ”raakalaismaiseksi”, *Päivälehdessä* jopa ”sydämmettömäksi, ilkeäksi ja aistilliseksi” mieheksi, joka jättää ”onnettoman uhrinsa epätoiwon turwattomaan waltaan.”²⁴⁰ Näytelmässä Mikko jää kuitenkin

²³⁷ Minna Canth Emilie Bergbomille 16.5.1884, *Minna Canthin kirjeet*, 151. Kursivoinnit alkuperäiset.

²³⁸ Canth 1928 (1895), 456.

²³⁹ Anon., *Aamulehti* 6.10.1895, 3.

²⁴⁰ K. J. [Kasper Järnefelt], *Päivälehti* 3.10.1895, 3. Raakalaisuudesta ks. esim. nimimerkki I:n [mahdollisesti Ilmari Kianto] arvostelu *Kaiussa* 22.11.1895 ja anonyymien arvostelu *Mikkelissä* 19.10.1895.

rangaistuksetta, sillä vanhan kihlauksen purkauduttua Anna Liisan isä tarjoaa tyttärensä kättä nyt vuorostaan Mikolle:

KORTESUO: Mikko, johan sinä olet täällä.

MIKKO: Te laitoitte minua hakemaan?

KORTESUO: Laitoinhan minä. Minä, näes, ajattelin kysyä sinulta, vieläkö pysyt eilisessä puheessasi? Että tahdot Anna Liisan vaimoksesi?

MIKKO: Tietysti. En suinkaan minä nyt tällä välin ole mieltäni muuttanut, kun sitä en kerran neljässä vuodessa ehtinyt tehdä.

KORTESUO: Niinpä sinä nyt saat hänet.

MIKKO: No, joko viimeinkin!

KORTESUO: Emme pane enää vastaan, ei Johannes enemmän kuin minäkään. Heti kun entinen kuulutus on purettu, saat mennä hänen kanssaan pappilaan. Koetetaan pitää tuo onneton juttu [lapsenmurha] salassa edeskinpäin, jos mahdollista.²⁴¹

Mikko ja Kortesus sopivat myös, ettei Johanneksen ja Anna Liisan kuuliaisjuhlia peruta, vaan ne pidetään ikään kuin mitään ei olisi tapahtunut. Kuuliaisten sijaan juhlittaisiinkin kihlajaisia, mutta vieraille tästä muutoksesta ei aiottu kertoa. Tämä kaikki tehdään Anna Liisalta mitään kysymättä, sillä aikaa kun hän itse yrittää sekavassa mielentilassa hukuttautua järveen. Sieltä hänet kuitenkin pelastaa parahiksi hätiin tuleva Johannes, joka kiskoo Anna Liisan takaisin elävien kirjoihin. Anna Liisan tilanne kuvaa siten oivallisesti naisen asemaa ja hänen riippuvuutta muiden – isän, veljen tai aviomiehen – tahdosta. Naisen elämä ja kuolema ei siten ollut hänen omissa käsissään.

Canth tuotti *Anna Liisallaan* kuitenkin toisenlaista, aktiivista naiseutta, johon kuului omasta elämästä päättäminen. Niinpä hengellisen valaistumisen kokenut Anna Liisa kieltäytyy toimimasta isänsä tahdon mukaisesti ja tunnustaa rikoksensa tyrmistyneiden kuuliaisvieraiden läsnä ollessa:

ROVASTI. Tahdotteko sitten tässä, kaikkien kuullen –?

ANNA LIISA. Tahdon. Vapaasti ja rehellisesti, niinkuin Jumalan kasvojen edessä.

[--]

ANNA LIISA. Olen tehnyt suuren synnin, jonka [sic] minun täytyy tunnustaa. Tähän saakka olen sen kavalasti peittänyt kaikilta ihmisiltä, päästäkseni häpeästä ja rangaistuksesta vapaaksi. Mutta ei se peittäminen ole minua onnelliseksi tehnyt.

[--]

ROVASTI. Rohkeutta vaan lapseni! Mikä oli synty, jonka teit?

ANNA LIISA. Neljä vuotta sitten synnytin lapsen, metsässä tuolla, ja minä, poloinen, tapoin hänet.

RISTOLAN EMÄNTÄ. Herra Jumala!

²⁴¹ Canth 1928 (1895), 459. Kuulutukset luettiin kirkossa kolmena perättäisenä sunnuntaina.

Kuten Maijala toteaa, tunnustamalla rikoksensa Anna Liisa ottaa vastuun teoistaan ja elämästään. Näin ollen näytelmästä on Maijalan mukaan löydettävissä viittauksia Canthin omakohtaiseen kiinnostukseen tolstoilaisuudesta, jossa painottuivat nimenomaan henkilökohtainen parantuminen ja vastuunotto.²⁴³ Tolstoilaisuuden ilmentämisen ohella tunnustaminen tekee Anna Liisasta kuitenkin myös aktiivisen toimijan, joka hylkää passiivisen, nöyrän ja miehen tahtoon alistuvan naisen ideaalin.

Anna Liisan julkinen ripittäytyminen on myös jatkoa Michel Foucault'n tarkastelemalle länsimaalaiselle traditiolle, jossa tunnustaminen toimii totuuden ja sukupuolen tuottamisen lisäksi myös yksilöitymiskeinona. Foucault'n mukaan länsimaissa yksilön autenttisuus vahvistui pitkään muiden henkilöiden kautta, jolloin tunnustaminen tarkoitti sen vastaanottavan henkilön aseman, arvon ja identiteetin myöntämistä. Ajan oloon tunnustuksen luonne kuitenkin muuttui, ja siitä tuli keino, jolla tultiin omista ajatuksista ja teoista tietoiseksi. Tämän myötä tunnustamisesta tuli totuuden tuottamisen keino, joka levisi niin oikeussaleihin, perhesuhteisiin kuin kirjallisuuteen.²⁴⁴ *Anna Liisassa* tunnustaminen tuotti siten paitsi aktiivista naiseutta myös itsemurhan tuomitsevaa totuutta, jossa oman hengen riistäminen määrittyi syntiseksi vastuun pakoiluksi.

Tämän ajatuksen jakoi myös *Uuden Suomettaren* arvostelija O. Relander, joka kuvasi Anna Liisan itsemurhayritystä näytelmää koskeneessa arvostelussaan:

Kun hän nyt saa kärsiä niin suuresti ja tuska yhä yltymistään yltyy, joutuu hän viimein epätoivoon. Kiihkeintä tuskaa seuraawassa tympeytymisen tilassa ajattelee hän waan loppua ja ikäwöi rauhaa, toivoen sen saawuttawansa lopettamalla kaikki äkkiä. Mutta äidin puhe wastaisesta elämästä saattaa hänet käsittämään, että hänen on se toisella tawalla saawutettava. Äidin sanat: rukoile Jumalan pyhää henkeä walaisemaan sinua, ohjaa hänet *oikeaan*, ikäänkuin taiwaallinen waloläiskä walailee hänet ja hänelle selwiää, mitä hänen pitää tehdä. Hän käsittää että

²⁴² Canth 1928 (1895), 479–80.

²⁴³ Lappalainen 1999, 12; Maijala 2008, 254, 290, 293, 295. Kiintoisan näkökulman tarjoaa myös Maukosen tulkinta, jonka mukaan Anna Liisa täyttää kaikki kristillisen kirkon naiskuvat. Ennen rikoksensa paljastumista hän on kaikkien ylistämä pyhimysmäinen Neitsyt Maria, joka kuitenkin lapsenmurhan paljastumisen myötä muuttuu langenneeksi Eevaksi ja lopulta parannuksen tekäväksi ja katuvaaksi Maria Magdalenaksi, ks. Maukonen 1998, 86–87. Tarkalleen ottaen Anna Liisa ei kuitenkaan missään vaiheessa ole Neitsyt Maria, sillä jo näytelmän alussa hän on syntinen ja langennut Eeva. Ihmisten mielikuvien tasolla vertaus on kuitenkin osuva.

²⁴⁴ Foucault'sta ks. Tuohela 2008, 104.

wapaaehtoisesti hänen täytyy tunnustaa rikoksensa ja siten hän tietää saavuttavansa rauhan ja tuntee sen.²⁴⁵

Pyhän hengen avulla Anna Liisa siis paitsi tunnustaa rikoksensa vallesmannille myös *pelastuu* itsemurhalta. Tätä vaikutelmaa korostaa tunnustuksen esittäminen sankarillisessa valossa: Anna Liisa on valmis kärsimään rangaistuksen teostaan, jolloin itsemurha vastaavasti määrittyy pelkuruuden osoitukseksi. Vaikkei paikalla oleva rovasti, toisin kuin lukija, tiedäkään Anna Liisan itsemurhayrityksestä, hän tulee kuitenkin tahtomattaan ilmaisseeksi tämän ajatuksen lohduttaessaan murheen murtamia vanhempia:

Ei teillä ole syytä suruun tällä hetkellä, vaan iloon ja riemuun. Jumalan henki on tehnyt työtä tyttäressänne ja päässyt voitolle. [--] Tähän asti on Anna Liisa vaeltanut eksyksissä. Nyt hän on löytänyt oikean tien. Kiittäkäämme ja ylistäkäämme taivaan Herra!²⁴⁶

Rovastin sanat ilmentävät kirkon asennoitumista itsemurhiin, sen määrittymistä synniksi ja raukkamaiseksi teoksi. Hyvänä kristittynä Anna Liisa ottaakin vastuun teostaan, jolloin hän puhdistuu ja saa enkelin siipensä takaisin. Samalla hän välttää itsemurhan hirvittävän synnin.

Anna Liisan tunnustusta ylistää siis eritoten rovasti. Hänen sanoihinsa: ”tuhat kertaa innokkaammin toivotamme sinulle nyt onnea sisällisen muutoksen johdosta”²⁴⁷, yhtyy kuitenkin myös kuuliaisvieraiden joukossa oleva lääkäri. Yleensä nämä kaksi hahmoa olivat vähemmän sopuisissa väleissä, sillä Canthin teoksissa, kuten ajan kirjallisuudessa muutoinkin, ne tavattiin asettaa vastakkain. Tällöin papit edustivat konservatiivisia arvoja ja näkemyksiä, kuten sääty-yhteiskunnan säilyttämistä, kun taas lääkärit olivat edistysmielisiä ja kannattivat kumouksellisia aatteita, esimerkiksi sosialismia ja anarkismia. Vastakkainasettelu oli siten kirjailijoille keino käsitellä tieteellisen maailmankuvan ja uskonnon yhteensovittamisen ongelmia.²⁴⁸

Historiantutkijalle taas tällainen riitasointujen värittävä dialogi, elämänkatsomusten yhteentörmäys, avaa näkymän moniääniseen menneisyyteen. Eräs kaunokirjallisuuden hyveistä onkin eittämättä se, että fiktiossa voidaan muita kulttuurisia tekstejä vapaammin käsitellä kipeitä ja jopa vaiettuja aiheita. Koska kaunokirjalliset teokset käsitetään ennen kaikkea fiktiivisiksi kertomuksiksi, niissä

²⁴⁵ O. R. [Relander], *Uusi Suometar* 3.10.1895, 3. Kursivointi tekijän.

²⁴⁶ Canth 1928 (1985), 483.

²⁴⁷ Canth 1928 (1895), 484.

²⁴⁸ Majjala 2008, 70–71, 257.

voidaan turvallisesti toteuttaa sellaisiakin tekoja, jotka tosielämässä olisivat mahdottomia, kiellettyjä tai tuomittavia. Kuten historioitsija Emma Hilborn asian ilmaisee, kaunokirjallisuudessa henkilöiden suuhun voidaan panna paheksuttavina pidettäviä mielipiteitä ja ajatuksia.²⁴⁹ Canthin kohdalla se tarkoitti muiden ohella itsemurhan kirjoittamista.

Anna Liisan julkaisuajankohtana uskomuksena oli, että naiset olivat tunteellisesta ominaisluonnostaan johtuen miehiä uskonnollisempia. Hurskas kristitty nainen kesti elämän koettelemukset hiljaa ja nöyrästi kärsien, kirkkaampaa kruunua tavoitellen. Itsensä surmaava nainen ei taas suostunut tähän hiljaiseen kärsimykseen vaan tempaisi kohtalonsa omiin käsiin. Itsemurhan syntisyyttä lisäsi entisestään se, että oman hengen riistäminen oli Jumalan tahdon vastaista kapinaa, jolloin naisen itsemurha määrittyi oikeastaan kaksinkertaiseksi synniksi. Itsemurhaa saatettiin pitää myös Jumalasta vieraantuneen yksilön tekona, jolloin teon takana oli henkinen näivetystauti, Jumalan poissaltoa ilmentänyt hengellinen tyhjiö.

4.3 Naiserityinen itsemurha: uskonnollisia hulluja ja romanttisia hukuttautujia

Tutkimukseni viimeisen alaluvun teemana on tiettyjen itsemurhamotiivien ja -keinojen, kuten uskonnollisen hulluuden ja hukuttautumisen, nais erityisyys. Tarkasteluni kohteena on se, missä vaiheessa naisen luontoon kuulunut, tervehenkinen uskonnollisuus muuttui hengenvaaralliseksi hulluudeksi, jonka vallassa nainen tappoi itsensä. Tämän lisäksi pohdin sukupuolen, naiseuden, vaikutusta väkivaltarikoksiin ja itsemurhaajista muodostettuihin mielikuviin.

Kuten edellä on jo ilmennyt, kristinusko on vahvasti läsnä *Anna Liisassa*. Erityisesti lukijan huomio kiinnittyy Anna Liisan hengellisen herätyksen voimallisuuteen, joka on kuuliaisvieraidenkin ihmetyksen kohteena:

MIKKO. Ja me otamme hänet [Anna Liisan] juhlallisesti vastaan, eikä niin? Asetumme molemmin puolin tupaa, – naiset tuolle puolen, miehet tälle. Näinikään. Sitten kun hän astuu sisään, niin huudamme ”eläköön” yhteen ääneen.²⁵⁰

[Anna Liisa saapuu tupaan]

ANNA LIISA. Eläköön meissä Jumalan pyhä henki!

RISTOLAN EMÄNTÄ. Mitä hän sanoi? Jumalan – ?

²⁴⁹ Hilborn 2009,113.

²⁵⁰ Canth 1928 (1895), 474.

HEIMOTSEN EMÄNTÄ. Jumalan pyhä henki.
RISTOLAN EMÄNTÄ. Onko hän tullut uskovaiseksi?²⁵¹

Ristolán emännän kommentti viittaa herännäisyyteen ja paljastaa erottelun, joka tehtiin kirkollisen kristillisyyden ja uskovaisuuden eli herännäisyyden välille. Pyhästä Hengestä avoimesti puhuminen tekee Anna Liisasta kirkkouskovaista hartaamman uskovaisten, sillä vain pappien ja heränneiden odotettiin julistavan julkisesti Sanaa.²⁵²

Naisen syvään hengellisyyteen sisältyi 1800-luvun lopun katsannossa myös riskejä, sillä naisen uskonnollisuuteen voitiin liittää epäterveinä pidettyjä piirteitä. Poikkeavaksi käyttäytymiseksi määrittyi esimerkiksi naisen liiallinen, pakonomainen omistautuminen uskon asioille, mikä eristi hänet muusta yhteisöstä. Ylenpalttinen itseensä keskittyminen, epäsosiaalisuus, oli siten paheksuttavaa. Osa Ahlbeck-Rehnin tutkimista Seilin naispotilaista olikin otettu hoitoon juuri tällaisen epäterveeksi mielletyn uskonnollisen mietiskelyn laukaiseman mielisairauden tähden.²⁵³ Näin oli esimerkiksi 34-vuotiaan tehdastyöläisnaisen kohdalla, jonka mielisairauden oli lääkärin mukaan laukaissut tehdasyhteisöön sopimaton kiinnostus uskon asioista:

Orsaken till sinnesrubbingen antar jag vara den, att Jenny Leskinen i relation till den oregerliga och fria fabriksbefolkningen har fått lida för sina religiösa intressen, så att detta försvagat henne och lett till sinnesrubbing.²⁵⁴

Harras Jenny ei sopeutunut ronskien työläisten keskuuteen, jolloin hengellisyys purkautui epäterveenä mielenvikaisuutena. Ennen Seiliin joutumista Jenny oli osoittanut myös itsetuhoisuuden merkkejä, sillä hän oli yrittänyt hukuttautua. Tämä sopi 1800-luvun itsemurhasyitä koskeviin näkemyksiin, joissa uskonnollinen hulluus määrittyi yhdeksi itsemurhamotiiviksi. Robert Lagus listasi näitä tapauksia itsemurhaa oikeustieteellisenä ongelmana tarkastelleessa kirjoituksessaan, jossa hän totesi uskonnollisen mietiskelyn olevan kuitenkin jokseenkin harvinainen itsemurhasyy. Näihin harvinaisuuksiin kuului vuonna 1846 Kemissä sattunut itsemurha, jossa uskonnollisesta mietiskelystä suunniltaan mennyt nainen hukuttautui kaivoon:

En qwinna, af 50 års ålder, dränkte sig uti en brunn i sinneswaghet, framkallad af religionsgrubbleri, hwari hon skall hafwa råkat genom en för swärmiska åsigter känd prestmans besök.²⁵⁵

²⁵¹ Canth 1928 (1895), 476.

²⁵² Maukonen 1998, 74. Palaan näytelmän herännäis-viittauksiin hieman tuonnempana.

²⁵³ Uimonen 1999, 64; Ahlbeck-Rehn 2006, 95–96.

²⁵⁴ Sit. Ahlbeck-Rehn 2006, 151.

²⁵⁵ Lagus 1861b, 116.

Papin vierailu oli ruokkinut liiaksi naisen uskonnollisia tuntemuksia, jonka seurauksena hän oli menettänyt järkensä ja tappoi itsensä. Naisen tapauksessa uskonto määrittänyt siten terveydelle vaaralliseksi uhaksi, ei pelastavaksi voimaksi.

Vaikka Laguksen luettelemien tapausten joukossa oli myös miespuolisia itsemurhaajia, oli uskonnollinen hulluus kuitenkin Nygårdin tutkimien tapausten perusteella nais erityinen itsemurhamotiivi.²⁵⁶ Tätä päätelmää tukevat myös Westerlundin ja Saelanin itsemurhatutkimukset. Westerlundin tutkimuksen ainoa uskonnollisen hulluuden vaivaama itsemurhaaja oli nimenomaan nainen, jonka kohdalle oikeuslääkäri oli kirjoittanut ”religiöst vansinne”.²⁵⁷ Saelan oli löytänyt myös hengellisen hulluuden piinaamia miehiä, mutta nämä tapaukset olivat harvinaisia, sillä 660 itsemurhaajamiehestä vain kymmenen itsemurhamotiivina oli uskonnollinen mietiskely. Myös naisten kohdalla kymmenen itsemurhan vaikuttimeksi oli merkitty ”religionsgrubbel”, uskonnollinen mietiskely. Naisten itsemurhien harvalukuisuudesta johtuen nämä kymmenen itsemurhatapausta riittivät kuitenkin siihen, että uskonnollinen hulluus oli Saelanin tilastoinnin mukaan naisten kolmanneksi yleisin itsemurhasyy.²⁵⁸ Näin ollen tilasto toisti aikalaisten hellimää käsitystä naisesta mielisairauksille ja uskonnolle alttiina olentona. Tämän olettamuksen mukaan nainen oli miestä suuremmassa vaarassa päätyä itsemurhaan ylettömän uskonnollisen mietiskelyn ja sen aiheuttaman hulluuden seurauksena.

Näin oli käydyä Canthillekin, joka muisteli tätä hetkeä norjalaisen lehtimiehen Harald Hanssenin pyynnöstä kirjoitetussa omaelämäkerrassa:

Olin [lapsena] syvästi uskonnollinen ja näin usein näkyjä ja unia [--]. Niinpä uskoinkin olevani välittömässä yhteydessä äärettömän kanssa, ja kun uskonnonopettaja oli sanonut, että Jumala usein varhaisen kuoleman kautta kutsuu pois ne lapset, joita hän enimmäkseen rakastaa, toivoin, että armo tulisi minunkin osakseni. Kuolemankaipuuni oli niin suuri, että jopa harkitsin itsemurhaa, mutta pidätyin sentään synnin ja rangaistuksen pelosta.²⁵⁹

Canth käsitti siten väärin uskonnon opettajan ilmeisen hyvää tarkoittaneet selitykset lapsikuolemille ja luuli elossa olonsa tarkoittavan sitä, ettei hän ollut Jumalan lempilapsi. Tästä väärinkäsityksestä seurasi kuolemankaipuu, jonka toimeenpanon

²⁵⁶ Nygård 1994, 85.

²⁵⁷ Westerlund 1914, 758–759.

²⁵⁸ Saelan 1864, 44–45. Saelanin tilastointi kattoi aikavälin 1851–1860. Tuona aikana naiset tekivät yhteensä 124 itsemurhaa.

²⁵⁹ Minna Canth Harald Hansenille 10.4.1891, *Minna Canthin kirjeet*, 465.

kuitenkin esti tieto itsemurhan syntyisyydestä ja tuonpuoleisessa odottavasta tuomiosta.

Canthin tunnustuksen avoimuutta selittää se, että hän kuvitteli omaelämäkerran päätyvän vain norjalaisen *Samtiden*-lehden sivuille. Toisin kuitenkin kävi ja juttu painettiin vuonna 1891 *Päivälehteen* otsikolla ”Minna Canthin omaelämäkerta”. Kolme vuotta *Päivälehteen* jutun jälkeen kirjoitetussa kirjeessä Canth harmittelikin biografiansa suorasukaisuutta, vaikkei sen tarkemmin eritellyt kohtia, jotka olisi mieluiten pitänyt omana tietonaan.²⁶⁰ Todennäköistä kuitenkin on, että itsemurha-aatokset hän olisi, niiden syntyisyyden ja häpeällisyyden tähden, jättänyt suomalaiselle lukijakunnalle kertomatta.

Canth oli kirkon virallisesta opista poikkeavien tulkintojen kanssa läheisissä tekemisissä kypsemmälläkin iällä, sillä Canthin asuinseudulla Pohjois-Savossa erityisesti heränneillä eli körteillä oli vahva jalansija. Heränneet elähdyttivät 1800-luvun lopulla laajemminkin suomalaisten taiteilijoiden ja kirjailijoiden, kuten Venny Soldan-Brofeldtin ja Juhani Ahon muodostaman taiteilijaparin, mielikuvitusta.²⁶¹ Canth ei tehnyt poikkeusta ja niinpä *Anna Liisassakin* on viittauksia heränneisiin, jollaiseksi mainitaan Anna Liisaa kiristävä Mikon äiti, katala Husso:

PIRKKO [Anna Liisan pikkusisko]. Äskenkin kun olivat [Husso] ihan riidassa Anna Liisan kanssa. Ja Anna Liisa juuri pyysi minut kyöräämään hänet [Husson] tiehensä, niin pian kuin näen tulevaksi.

KORTESUO. Sen saat tehdäkin, sillä häntä ei täällä tarvita. Hän on niitä maailman lopun ihmisiä.²⁶²

Kortesuon kylmäkiskoinen asennoituminen Hussoon, ”maailman lopun ihmiseen”, muistuttaa sivistyneistön nuivaa suhtautumista heränneisiin. Yhtenä syynä tähän oli liikkeisiin kuulunut maailmasta kieltäytyminen, eristäytyminen ja itsetarkkailu, jotka nähtiin tienä hulluuteen. Lääkäreiden mukaan herännäisyys aiheutti uskonnollista raskasmielisyyttä (melankoliaa), kiihkomielisyyttä (maniaa), uskonnollista hurmahenkisyyttä ja naisilla hysteriaa.²⁶³ Ikään kuin todistuksena tästä Nilsiässä puhkesi vuonna 1888 hysteeris-uskonnollinen epidemia, Nilsiän vetotauti.

²⁶⁰ Canth 1994 (1891), 20; Minna Canth Werner Söderhjelmille 16.8.1894, *Minna Canthin kirjeet*, 659–660.

²⁶¹ Ahon romaani *Heränneitä* ilmestyi vuonna 1894 ja neljä vuotta myöhemmin, vuonna 1898, valmistui Venny Soldan-Brofeldt maalaus *Heränneitä*. Soldan-Brofeldt palasi heränneisiin vielä *Seurat*-nimisessä työssään (1901), ks. Konttinen 1996, 241, 248–251.

²⁶² Canth 1928 (1895), 406. Esimerkiksi radikaalipietismiin kuului usko maailmanlopun käsillä olosta, pietismistä ks. Heininen & Heikkilä 1996, 124–129, 150–154.

²⁶³ Heininen & Heikkilä 1996, 170–171; Uimonen 1999, 62–64.

Taudinkuvaan kuului, että ”tartunnan” saaneet alkoivat kovan suonenvedon seurauksena saarnata, ennustaa ja nähdä näkyjä. Vetotauti aiheutti muun herännäisyyden tapaan huolta:

Tauti näyttää etenkin heikompiin tarttuvan, kuten jo on tässä lehdessä mainittu, waan eiwät Nilsiä emännät ja tyttäret sitä pelkää. Pitää matkustaa wirstain ja peninkulmien taa saamaan sitä itseensä. Kirkon kylässä juoksevat he tällaisten tautiisten [sic] perässä kuin hullut. Niinpä on moni kirkkomatkallaan saanut tämän taudin kotia wiemisiksi, joten sitä on lewinnyt useihin kyliin ja moniin satoihin henkiin.²⁶⁴

Kirjoittajan mukaan vaarassa olivat jo valmiiksi herkäät naiset, jotka vastoin parempaa tietoaan juoksivat heikkopäisinä vetotautisten saarnoja kuuntelemassa. Naisten toiminta nähtiin erityisen vahingolliseksi, sillä heidän mukanaan tauti levisi ympäri kyliä. Näin ollen artikkeli edusti käsitystä, jonka mukaan herännäisyys ja sen kylkiäinen, hurmahenkisyys, olivat erityisen vaarallisia herkkätuntoisille naisille. Jos nilsiäläiset emännät ja tyttäret eivät pitäneet varaansa, heille saattoi pahimmassa tapauksessa käydä samoin kuin Saelanin mainitsemalle, uskonnollisesta mietiskelystä seonneelle naiselle:

Så finnes det antecknadt om en af religionsgrubbel förvirrad qvinna, ”hvilken någon tid efter ett misslyckadt försök att dränka sig fans [sic] liggande död i ett vattenfylldt dike, sedan hon först med en tålgknif skurit sig i halsen och handlofven med den påföljd, att handen helt och hållet blef frändskild, hvarefter hon lagt den på en utbredd halsduk med knifven tversöfver.”²⁶⁵

Uskon asiat olivat sekoittaneet naisen pään niin pahasti, että epäonnistuneen hukuttautumisyrityksen jälkeen hän oli viiltänyt kurkkunsa auki ja iskenyt itseään puukolla ranteeseen niin, että käsi oli irronnut. Myöhemmin nainen löydettiin kuolleen veden täyttämästä ojasta, irti leikkautunut käsi kaulaliinalle asetettuna. On tietenkin mahdotonta tietää, oliko naisen itsemurhan takana todella uskonnollinen mietiskely, sillä papereihin merkityt itsemurhasyyt olivat – kuten luvusta kaksi ilmeni – aina oikeuslääkäreiden tekemiä tulkintoja. Ilmeistä kuitenkin on, että vääränlaista, liiallisuuksiin menevää tai muutoin kirkon virallisesta opista poikkeavaa uskonnollisuutta paheksuttiin. Eräs keino estää tällaisten oppien leviäminen oli niiden leimaaminen mielisairauksille altistavaksi tekijäksi, joka pahimmillaan vei hengen.

²⁶⁴ Vetotauti Nilsiässä, *Tapio* 11.8.1888, 2.

²⁶⁵ Saelan 1864, 41–42.

Tehokkaina pelotteina toimivat eittämättä myös naiset, joiden uskonnollinen hulluus ilmeni lapsenmurhina. Ahlbeck-Rehn kertoo tutkimuksessaan torpparin rouvasta, joka lääkärinlausunnon mukaan selitti vuonna 1894 tapahtunutta lapsenmurhaa omalla syntisyydellään:

3 Juli är hon något mera meddelsam, säger sig ha fått barn med den heliga ande, hennes man är en ”engel i menniskoskepnad”, sjelf har hon sjunkit så lågt och blifvit så syndfull att hennes barn icke hade någon själ, att hon ”därför ej kunde låta det lefva” [--]²⁶⁶

Nainen oli murhannut lapsensa hengellisten harhojen vallassa. Ne saivat naisen uskomaan, ettei hänen lapsellaan ollut lainkaan sielua ja että tämä johtui hänen omasta syntisyydestään. Naisen ajatuksissa synty siis tarttui äidistä lapseen samalla tavalla kuin *Epäluulossa* Ellin ”rikollisuus”. Maijala toteaaakin, että 1800-luvulla naisen uskottiin tartuttavan synnin perheeseensä, aviomieheen ja lapsiin. Tämän lisäksi naisen nähtiin olevan alkukantaisen luontonsa vuoksi alinomaisessa vaarassa langeta syntiin.²⁶⁷ Syntinen oli myös lihan himoihin langennut Anna Liisa, joka Ahlbeck-Rehnin tutkiman torpparin rouvan lailla teki lapsenmurhan sekavassa mielentilassa:

ANNA LIISA. Silloin minä, voi, Jumala, Jumala, Jumala –

MIKKO: Minä arvaan lopun. Elä kerro enää.

ANNA LIISA. Painoin kädelläni suuta – en tiedä kuinka kauvan. Olin puolipyörryksissä ja maailma musteni silmissäni, mutta yhä minä vaan pidin kättäni siinä. Silloin – voi, hyvä Jumala –

MIKKO. Herkiä jo. – Kiusaat itseäsi suotta.

ANNA LIISA. Niin, silloin tunsin, kuinka tuo pieni ruumis nytkähti käteni alla, ja sitten se oli hiljaa. Otin käteni pois, – ei se enää äännähtänyt, henki oli mennyt. En muista enempää, heräsin tajuntaan vasta siinä, kun putosin pitkälleni äitisi tuvan lattialle.²⁶⁸

Anna Liisan tiedottamassa tilassa tekemä lapsenmurha johtui näytelmässä avioliiton ulkopuolisen raskauden synnyttämästä häpeästä. Näin oli myös tosielämässä, jossa lapsenmurha tapahtui useimmiten juuri epätoivoisten olosuhteiden, avioliiton ulkopuolisen raskauden tai hyväksikäytön, seurauksena. Tästä huolimatta lääkärit syyttivät ilmiöstä ”naisen luontoa”, joka oli naisen biologisesta olemuksesta johtuen erityisen altis mielisairauksille. 1800-luvun katsannossa oman lapsen surmaaminen liitettiin esimerkiksi lapsivuodehulluuteen, jossa naisen jo ennestään hauras mieli järkkäyi synnytyksen jälkeen vielä entisestään. Pahimmillaan tämä tila johti lapsenmurhaan. Raskaus oli muutoinkin naisen mielenterveydelle vaarallista aikaa, sillä

²⁶⁶ Sit. Ahlbeck-Rehn 2006, 209.

²⁶⁷ Maijala 2008, 277–278.

²⁶⁸ Canth 1928 (1895), 425.

raskaana ollut nainen oli vaarassa sairastua melankoliaan, johon 1800-luvun lopulla alettiin liittää kohonnut itsemurha-alttius.²⁶⁹ Näin ollen raskaus ja synnyttäminen muodostivat fyysisen ja psyykkisen terveysriskin, joka saattoi koitua yhtä hyvin naisen kuin lapsenkin kohtaloksi. *Anna Liisassa* kärsijäksi joutuu lopulta lapsi, mutta lähellä on myös odottavan äidin itsemurha.

Anna Liisan kohtalo, sekavassa mielentilassa tehty lapsenmurha, ei ollut Canthille itsellekään vieras asia, sillä olosuhteiden raskaus sai myös hänen oman mielensä järkkymään. Tämä tapahtui vuonna 1880 aviomiehen kuoltua ja seitsemännen lapsen synnyttyä, jolloin hän uupuneena pelkäsi ottavansa nuorimman lapsensa hengiltä. Näitä hulluuden hetkiä Canth muisteli myöhemmin:

Mielenvika läheni uhkaavana. Minut valtasi peloittava sielullinen levottomuus, ja minun oli jo pakko muutamina öinä pyytää palvelijatarta ja vanhempia lapsia pitämään itseäni silmällä, koska ihmeellinen voima väkisinkin tahtoi saada minut ottamaan nuorimman lapsen hengiltä.²⁷⁰

Onkin todennäköistä, että *Anna Liisaa* kirjoittaessa Canth hyödynsi synnytyksen jälkeisiä, sekavia kokemuksiaan. Tämän lisäksi Canth vieraili vankilassa tapaamassa tosielämän Anna Liisoja, lapsensa surmanneita naisia. Näin ollen Canth käytti naturalististen kirjailijoiden tosielämästä ammentavaa menetelmää, jonka yhtenä vaatimuksena oli elämän varjopuolien, kuten itsemurhien ja lapsenmurhien, kuvaaminen. Hän ei myöskään ollut ainoa lapsenmurhasta kirjoittava kirjailija, vaan hänen lisäkseen aiheeseen tarttuivat esimerkiksi Leo Tolstoi ja Ola Hansson.²⁷¹

Koska lapsenmurhia tehtiin eniten juuri 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa, oli se paitsi naturalismille soveltuva myös ajankohtainen aihe. Rikoksena lapsenmurha oli nimenomaan nais erityinen, sillä lain mukaan miestä ei voitu siitä tuomita.²⁷² Rikoslain mukaan lapsenmurhasta tuomittiin:

Jos *nainen*, joka luvattomasta sekaannuksesta on tullut raskaaksi, synnyttäessään taikka kohta sen jälkeen on tahallansa surmannut sikiönsä käymällä siihen käsin, panemalla sen heitteille, tahi laiminlyömällä mitä sen elossa pitämiseksi olisi ollut tarpeen; rangaistakoon lapsenmurhasta kuritushuoneella enintään kahdeksaksi vuodeksi taikka vankeudella vähintään kolmeksi kuukaudeksi.²⁷³

²⁶⁹ Showalter 1987, 57–59; Oppenheim 1991, 188–189; Ahlbeck-Rehn 2006, 205–206; Maijala 2008, 280–281. Tuohela 2008, 76–77.

²⁷⁰ Minna Canth Harald Hansenille 10.4.1891, *Minna Canthin kirjeet*, 468.

²⁷¹ Nieminen 1990, 292; Lappalainen 2000, 24; Maijala 2008, 48–49, 280.

²⁷² Maijala 2008, 280–281; Ahlbeck-Rehn 2006, 205–206.

²⁷³ Rikoslaki, 22 luku. Lapsenmurhasta, 1889/1§, 204. Kursivointi tekijän.

Laki siis vaikenä täysin miehen tekemästä lapsenmurhasta ja määrittä mahdolliseksi tekijäksi ainoastaan naisen. Mikäli mies tappoi lapsensa, hän syyllistyi joko murhaan tai tappoon muttei koskaan lapsenmurhaan.²⁷⁴ Lapsenmurha oli siten sukupuolittunut rikos, johon vain nainen saattoi syyllistyä.

Vastaavanlaisia nais erityisiä rikoksia olivat Arne Janssonin tutkimat esiteollisen ajan ruotsalaiset suisidaalimurhat, jotka olivat luonteeltaan eräänlaisia epäsuoria itsemurhia. Niissä tekijä murhasi ulkopuolisen henkilön, joka yleensä oli sairas tai lapsi, saadakseen teostaan kuolemanrangaistuksen. Useimmiten suisidaalimurhan uhreiksi päätyivät muut kuin tekijän – siis naisen – omat lapset, jolloin orpo- ja kerjäläislapset olivat erityisessä vaaravyöhykkeessä. Naiset valikoivat uhreikseen lapsia ensinnäkin siitä käytännöllisestä syystä, että lapsi oli helpompi tappa kuin täysikasvuinen, vastaanhangoitteleva aikuinen. Toinen syy liittyi uskontoon, sillä kirkon silmissä lapset olivat viattomia ja pääsivät automaattisesti taivaaseen. Mikäli nainen olisi lapsen sijaan tappanut aikuisen, olisi hän riistänyt uhriltaan paitsi hengen myös mahdollisuuden katumukseen, Jumalan anteeksiannon edellytykseen. Suisidaalimurhan suorittavan naisen kannalta etuna oli myös se, että teloitettavat saivat synninpäästön ennen mestaustaan, jolloin he säästyivät, toisin kuin itsemurhaajat, helvetin lieskoilta.²⁷⁵ Suisidaalimurhien osittaisena syynä oli siten itsemurhan jyrkästi tuomitseva uskonnollinen ilmapiiri. Tässä tilanteessa kuolemankaipuu ja väkivalta purkautuivat – girardilaisittain tulkittuna – mahdollisimman harmittomaan, uhrattavaan uhriin: lapseen.

1800-luvun lopulle tultaessa kirkon kanta oli jo lientynyt niin, ettei itsetuhoisten naisten tarvinnut enää kuolemanrangaistuksen toivossa murhata sivullisia ihmisiä. Heidän sukupuolensa kuitenkin vaikutti yhtä kaikki siihen, miten ja missä itsemurha tehtiin. Niinpä osa itsemurhapaikoista ja -tavoista oli aikalaisten mielissä määrittynyt selkeästi feminiinisiksi, osa taas maskuliinisiksi. Tämä sukupuolittuneisuus näkyy *Anna Liisassakin*, jossa toistuu yksi naisten itsemurhiin liitetty mielikuva:

RIIKKA. Anna Liisa vaan ei paikaltaan hievahda. Koko yön hän nyt on istunut tuolla rannalla yhtä mittaa.
[--]

²⁷⁴ Ahlbeck-Rehn 2006, 205–206.

²⁷⁵ Jansson 1998, 53–54; Odén et al. 1998, 44; Miettinen 2008, 61–62.

RIIKKA. Kun ei vaan hyppäisi järveen lopulta. Sitä tässä olen seisonut ja vahtinut kaiken aikaa eilisestä saakka, niin etten ole silmiäni ummistanut.²⁷⁶

Kuten luvusta kolme ilmeni, hukuttautuva nainen oli vaimoväen itsemurhan romanttinen stereotypia. Viktoriaanisen ajan Englannissa tämä käsitys oli sisäistetty 1800-luvulla jopa siinä määrin, että tytön seistessä aamuvarhaisella jokivarrella aiheesta vitsailtiin kysymällä: ”Et suinkaan aio hukuttaa itseäsi näin varhain?”. Myös ikonografisesti veden äärelle kuvattu tyttö ymmärrettiin heti Anna Liisan kaltaiseksi langenneeksi tai hylätyksi, itsemurhaa hautovaksi neidoksi.²⁷⁷ Suomessakin teema toistui esimerkiksi Akseli Gallen-Kallelan *Aino-tarussa* (1891), jossa itsemurhaa hautova Aino istuu suurella rantakivellä, varpaat lähes vettä koskettaen.

Hukuttautuva nainen oli tuttua kuvastoa Suomessa siinäkin mielessä, että itsemurhatavoista juuri se miellettiin naiselliseksi ampumisen ja teräaseiden määrittyessä miehisiksi keinoiksi. Todellisuus ei täysin vastannut näitä mielikuvia, sillä vuosina 1861–1890 hirttäytyminen oli sekä naisten että miesten yleisin itsemurhapa, ja vasta 1900-luvun alussa hukuttautumisesta tuli naisten ensisijainen itsemurhakeino.²⁷⁸ Sukupuolittuneisiin mielikuviin vaikutti varsin todennäköisesti luvussa 2.3 käsittelemäni oletukset naisen väkivallattomasta luonnosta, joiden perusteella naisten odotettiin tarttuvan vähemmän väkivaltaisiin keinoihin. Kun tämä käsitys oli juurtunut tarpeeksi vahvasti ihmisten mieliin, se alkoi toimia itseään toteuttavana ennustuksena, jolloin mielikuva hukuttautuvasta naisesta vahvistui entisestään. Näin muodostunut kulttuurinen, jopa romanttinenkin, kuva naisesta hukuttautujana puolestaan lisäsi entisestään naisten hukuttautumalla tapahtuneita itsemurhia.

Mielikuvien ohella sukupuoli vaikutti myös siihen, missä itsemurha tapahtui. Niinpä maaseudulla emännät löydettiin yleensä navetasta, ja isännät taas omasta talostaan. Tätä selitti Nygårdin mukaan se, että miehet talon isäntinä ja perheenpäinä katsoivat oikeudekseen hirttäytyä omassa talossaan, kun taas muu talonväki suoritti tekonsa vaatimattomammassa rakennuksessa – ikään kuin tunnustaakseen isäntänsä käskyvallan. Samankaltainen ilmiö on nähtävissä myös tekovälineiden valinnassa, sillä isännät käyttivät kunnon köysiä tai suitsinaruja poikien, tyttörien, palkollisten ja muiden tyytyessä heikkolaatuisempiin välineisiin, esimerkiksi huiveihin tai

²⁷⁶ Canth 1928 (1895), 453.

²⁷⁷ Anderson 1987, 197.

²⁷⁸ Nygård 1994, 54–58.

vyöremmeihin.²⁷⁹ Näin ollen itsemurhapaikat ja -tavat muodostivat oman arvoasteikkonsa, jossa isäntä teki itsemurhan arvokkaammalla paikalla ja paremmilla välineillä asemansa ja varallisuutensa suomien mahdollisuuksien turvin.

Nämä naisten itsemurhia koskeneet mielikuvat ja oletukset uskonnollisen hulluuden nais erityisyydestä toteutuivat juvalaisen, hengellisen herätyksen kokeneen naisen kohdalla, joka hukuttautui pieneen metsälampeen ”synnin taakan painamana”²⁸⁰. Juvalaiselle naiselle uskonnollisuus koitui siten kohtaloksi toisin kuin Anna Liisalle, joka uskonsa turvin pelastuu itsemurhalta ja tunnustaa rikoksensa. Tämä saa rovestin ylistämään Anna Liisaa, joka ratkaisunsa seurauksena ”[–] vaeltaa iankaikkisen elämän tietä.”²⁸¹ Langennut enkeli sai siten paitsi siipensä takaisin myös sädekehän päänsä päälle.

Naisten hengellisyyteen suhtauduttiin 1800-luvun lopulla ristiriitaisesti: toisaalta sitä suorastaan edellytettiin mutta toisaalta liiallisuuksiin menevää hartautta pidettiin pahana, vieläpä vaarallisena. Itsemurhien aiheuttajana uskonnollinen hulluus oli sukupuolittunut, nais erityinen syy, jota harvemmin pidettiin syynä miehen itsetuhoon. Tämä selittyi käsityksellä naisen ominaisluonnosta, joka jo lähtökohtaisesti oli alttiimpi sekä mielisairauksille että uskonnollisille tuntemuksille. Hengellisestä mietiskelystä puhjenneessa hulluudessa nämä molemmat naisen ominaisuudet yhdistyivät pelottavalla tavalla, joka aikalaisten mukaan saattoi johtaa entistäkin suurempaan katastrofiin: itsemurhaan. Uskonto oli siten tie paratiisiin – ja helvettiin.

²⁷⁹ Nygård 1994, 59–60.

²⁸⁰ Nygård 1994, 63.

²⁸¹ Canth 1928 (1895), 484.

5. LOPUKSI: SUHTAUTUMISEN SIETÄMMÄTÖN VAIKEUS

Tutkielmani keskiössä on ollut kysymys siitä, miten 1800-luvun lopulla suhtauduttiin naiseen, joka tappoi itsensä havaittuaan elämänsä syystä tai toisesta sietämättömäksi. Tähän, samoin kuin itsemurhaselityksiä koskeneeseen kysymykseen, en saanut yhtä vaan useita, keskenään jopa ristiriitaisiakin vastauksia. Niiden perusteella itsemurha määrittyi 1800-luvun kahtena viimeisenä vuosikymmenenä kiusalliseksi ongelmaksi, josta useimmiten puhuttiin tuomitsevaan äänensävyyn.

Aloitin tutkimukseni tarkastelemalla 1800-luvulla alkanutta itsemurhan medikalisoitumista. Sen merkittävin seuraus oli itsemurhan muuntuminen tieteelliseksi ongelmaksi, jota tutkittiin itsemurhaajien ruumiita leikkelemällä, punnitsemalla, laskemalla ja vertailemalla. Lääketieteellistymisen myötä itsemurha määrittyi patologiseksi tilaksi, sairaudeksi, johon ennen kaikkea mielen järkkyminen ajoi. Tämä käsitys toistuu myös omaa aikaamme koskevissa itsemurhatutkimuksissa, joiden mukaan 90–95 prosentilla itsemurhaajista on jokin diagnosoitavissa oleva psykiatrinen sairaus.²⁸² Elämänhalu ja elämän mielekkääksi kokeminen ovatkin määrittyneet elämän itsestään selviksi, kyseenalaistamattomiksi lähtökohdiksi, jolloin itsemurha näyttäytyy suurimmalle osalle ihmisistä niin järjettömänä ja ihmisluonnon vastaisena tekona, että se kyetään ymmärtämään vain hullun teoksi selitettynä.

1800-luvulla eläneiden naisten kannalta itsemurhan medikalisoituminen ja patologistuminen ei ollut järin rohkaiseva uutinen, sillä nainen nähtiin henkisen ja fyysisen heikkoutensa tähden erityisen alttiiksi hermo- ja mielisairauksille. Tämä oli oletuksena myös lähteenä käyttämissäni suomalaisissa itsemurhatutkimuksissa, joissa mielenvikaisuus näyttäytyi itsemurhien yleisimpänä syynä niin miesten kuin naistenkin keskuudessa. Naisten ja miesten välisen mielenjärkkymisen erona oli kuitenkin se, että tutkimuksissa naisten hulluus paikannettiin lisääntymiselimiin ja kohtuun, jotka lääkäreiden mukaan suistivat naisen tunne-elämän raiteiltaan. Miesten kohdalla lääkärien syyttävä sormi taas osoitti järjen vieviä väkijuomia. Näin ollen naisen hulluus oli sisäsyntyistä, naisesta itsestään peräisin olevaa ja hänen sukupuolestaan johtuvaa, kun taas miehillä vika oli ruumiin ulkopuolella.

Tämän perusteella tulkitsin naiseuden määrittyneen 1800-luvun katsannossa eräänlaiseksi ikuisen hulluuden tilaksi, jossa nainen itse – biologiastaan johtuen – muodosti suurimman uhan mielensä tasapainolle. Hulluksi tulemisen riski oli läsnä

²⁸² Marsh 2010, 27.

kehdosta hautaan, jolloin yhtä hyvin puberteetti, synnyttäminen, imettäminen kuin vaihdevuodetkin saattoivat tehdä naisen mielipuoleksi. Uskomuksena oli myös, että äitinä nainen siirsi oman mielen heikkoutensa seuraaville sukupolville tehokkaammin kuin isä. Tämä aiheutti pelkoa siitä, että perinnöllisyyden välityksellä mielisairaudet ja ihmissuvun rappio, degeneraatio, jatkaisivat kulkuaan ja että samalla lisääntyivät niiden seurannaisvaikutukset, kuten itsemurhat. Osa naisista jättikin avioitumatta suojellakseen tulevia polvia hataralta mielenterveydeltään. Näin ollen naiseuden, hulluuden ja itsemurhan välille solmittiin vahva sidos, joka ei hevillä katkennut.

Niinpä se ei katkennut siitäkään huolimatta, etteivät naiset vastoin odotuksia johtaneet itsemurhatilastoja vaan miehet. Tämän huomion johdosta naisten itsemurhien vähäisyyttä alettiin itsemurhatutkimuksissa selittää naisen kainoudella, sillä, ettei hänellä ollut rohkeutta tappaa itseään. Itsemurhien harvalukuisuus muuttui siten negatiiviseksi seikaksi, joka todisti naisen puutteellisen, pelkurimaisen, ominaisluonnon puolesta.

Samantapainen asioiden pääläelleen keikahtaminen, myönteisen muuntuminen kielteiseksi, sisältyi lähteenä käyttämäni Émile Durkheimin itsemurhateoriaan. Rivien välistä luin tutkimuksesta selityksen, jossa sivistys määrittyi tappavaksi, itsemurhia aiheuttaneeksi taudiksi. Teorian mukaan itsemurha oli osoitus yksilön henkevydestä ja sivistyneisyydestä, ominaisuuksista, jotka miellettiin maskuliiniseksi. Näin ollen naisten itsemurhien harvalukuisuus olikin vain yksi lisätodiste naisen henkisestä ja älyllisestä alemmuudesta mieheen verrattuna. Samalla itsemurha määrittyi – niin Durkheimin tutkimuksessa kuin yleisemmälläkin tasolla – maskuliiniseksi, miesten maailmaan kuuluvaksi, rohkeutta ja älyä vaatineeksi teoksi, joka soti naisen pehmeää, sivistymätöntä, äidillistä, passiivista, epäitsekästä, pelokasta, hoivaavaa ja huolehtivaa ominaisluontoa vastaan.

Itsemurhaan liitetyn maskuliinisuuden tähden itsetuhoinen nainen rikkoi teollaan kaikkea sitä vastaan, mitä naisen oletettiin ja odotettiin olevan. Oman henkensä riistämällä nainen kieltäytyi toimimasta sukupuolensa mukaisella tavalla ja käyttäytyi ikään kuin olisi mies. Itsemurhan seurauksena näkymätön, kodin piiriin kuulunut, passiivinen nainen muuttui kiusallisen näkyväksi, toimivaksi subjektiksi, jonka toimijuutta ei voitu kieltää. Itsemurha määrittyikin tutkimuksessani eräänlaiseksi naiseuden vastustamisen paikaksi, teoksi, joka horjutti käsityksiä naisesta ja naiseudesta. Tämä ravistelu ei kuitenkaan ollut itsemurhan tehneiden naisten

varsinainen päämäärä tai syy, vaan pikemminkin se oli teon tahaton, ei-tarkoitettu, seuraus.

Yhtenä tutkimukseni tasona toimivat myös 1800-luvun lopun kirjallisuuden kertomukset itsetuhoisista naisista. Niissä kerrottiin toistuvasti tarinaa rakkaudessa pettyneestä, hulluksi tulevasta ja lopulta itsensä surmaavasta neidosta. Tarinoissa toistui siten käsitys naisesta rakkausolentona, joka eli vain ja ainoastaan lemmen palolle. Kun tämä riistettiin naiselta, hänen elämästään katosi mieli ja tarkoitus, jolloin hänellä ei myöskään ollut syytä elää. Fiktiivinen kuolema ilmensi näin ollen naisen vaihtoehtojen vähäisyyttä, hänen ennalta määrättyä kohtaloaan vaimona ja äitinä. 1800-luvun kirjallisuudessa tämä kärjistyi iskulauseeksi ”avioliitto tai kuolema”.

Tutkin itsemurhaa myös taiteen kontekstissa, jolloin paljastui, että taiteessa itsemurhan kautta tapahtunut kuolema pyhitti naisen. Maalauksien kauniissa, kuolleissa naisissa yhdistyi omintakeisella tavalla kaksi toisilleen täysin vastakkaista ominaisuutta, Neitsyt Marian pyhyys ja Maria Magdalenan syntisen kaunis lihallisuus. Tosielämän naisille vastaavanlainen madonnan ja huoran yhdistäminen ei ollut mahdollista, sillä he olivat aina joko–tai, eivät koskaan sekä–että. Kuollutta Ofeliaa kuvanneet teokset osoittautuivat myös aikakauden passiivisen naisideaalin ilmentäjiksi, sillä maalauksissa naiset ajelehtivat virran vietävinä sinne, minne se sattui heitä kuljettamaan.

Kansanperinteen tarkastelu kuitenkin osoitti, että taiteen ulkopuolella itsemurhan tehneiden naisten ruumiisiin suhtauduttiin vähemmän romanttisesti. Tämä ilmeni esimerkiksi itsemurhan tehneiden poikkeavana kohteluna, ruumiin koskettamisen välttämisenä, joka kertoi itsemurhan tarttumisen pelosta. Kauhua lietsoivat myös itsemurhaajista kerrotut – usein yliluonnolliset – kansantarinat, joiden yhtenä tarkoituksena oli pelkoa synnyttämällä estää uudet itsemurhat. Sen tähden tarinat kertoivat sijattomista sieluista, eläimen hahmon ottaneesta pirusta ja itsemurhaajien yliluonnollisen painavista ruumiista. Poikkeuksen tähän traditioon teki Kalevalan Ainon itsemurha, joka oli myötätuntoinen ja opettavainen tarina väkisin naittamisen seurauksista. Tarinan tarkoituksena olikin – sen sisältämän opetuksen lisäksi – jäljelle jääneiden omaisten ja ystävien syyllisyydentunteen ja ahdistuksen lieventäminen, ei niinkään itse teon ylistäminen.

Itsemurhista kirjoitettiin ymmärtäväiseen sävyyn myös sanomalehdissä, joiden itsemurhauutisiin pureduin maallikoiden asenteita käsitellessäni. Kirjoitusten

perusteella itsemurha piirtyi järkytystä ja sääliä aiheuttaneeksi teoksi, jolle aikalaiset halusivat löytää jonkin ”järjellisen”, selittävän tekijän. Niinpä uutisissa toistuivat lääketieteen itsemurhaselitykset, oletukset mielen järkkymisestä, raskasmielisyydestä ja alakuloisuudesta.

Lehtien itsemurhauutiset osoittivat oman hengen riistämisen olleen 1800-luvun lopulla avoin ja julkinen kuolintapa. Käytännössä itsemurhaajalla ei ollut minkäänlaista yksityisyydensuojaa, sillä nimien paljastamisen ohella jutuissa kuvattiin joskus hyvin yksityiskohtaisesti tapahtumakulkua, itsemurhavälinettä ja tekijän yhteiskunnallista asemaa. Tämän repostelun oikeutti vainajan vääränlainen kuolintapa, jonka seurauksena tapausta sai käsitellä julkisesti, murhien ja tappeluiden tapaan. Lehtien palstoilla itsemurhauutiset esiintyivätkin rinta rinnan rikosuutisten kanssa, jolloin lukijan mielissä ne saattoivat jäsentyä toistensa jatkeiksi. Kytkös ei ollut täysin perusteeton, sillä rikoslaissa itsemurha säilyi rangaistavana tekona aina vuoteen 1889 asti. Ennen uutta lakia tuomioistuimissa käsitelty, verrattain harvinaiset itsemurhatapaukset vahvistivat omalta osaltaan käsitystäni itsemurhan häpeäluonteesta, sillä tuomioistuimissa vainaja – ja sitä kautta myös perhe – leimattiin mieluummin hulluksi kuin itsemurhaajaksi.

Maallikoiden mielikuvia tarkastellessani pohdin kuolemalle ja itsemurhalle nauramista. Huumori osoittautui keinoksi, jolla aikalaiset käsitelivät itsemurhan ja kuoleman synnyttämää pelkoa ja ahdistusta. Naurulla oli siten terapeutista vaikutusta: se toimi ahdistusta lievittävänä lääkkeenä, jollaisena se toimii yhä edelleen. Huumorin tarkoituksena ei myöskään ollut nauraa vakaville asioille sinänsä vaan pikemminkin naurun avulla tuotiin julki yhteiskunnan epäkohtia tai muutoin vaikeita puheenaiheita. Itsemurha ja kuolema olivat siten vitseissä käytettyjä tehosteita, joiden tarkoituksena oli saada ihmiset ajattelemaan mustan huumorin kuvaamaa sysimustaa todellisuutta.

Itsemurhien tehostevaikutuksen oli huomannut myös Minna Canth, jonka teoksia käytin työni lähteinä. Tämä osoittautui hedelmälliseksi ratkaisuksi, sillä kaunokirjallisuudessa arasta, kipeästä ja häpeällisenä pidetystä aiheesta voitiin – teosten fiktiivisyyden tähden – ”keskustella” vapaammin. Tätä vapautta Canth hyödynsi käyttämällä naisen itsemurhaa fiktiivisenä, naisen aseman puutteellisuuksia alleviivanneena tehokeinona. Itsetuhon kuvaamisella oli siten Canthin teoksissa aina yhteiskunnallinen ja feministinen ulottuvuutensa. Kun *Epäluulossa* Elli kirjaimellisesti

ottaen vaikenä kuoliaaksi, kritiikin kohteena oli naisen yhteiskunnallinen äänettömyys ja hänen suoranainen vaiennutensa. *Ompelijan* Marthan itsemurha, samoin kuin Anna Liisan itsemurhapohdinnat, taas olivat tulosta 1800-luvun lopun kaksinaismoralismista. Sen seurauksena naiset joutuivat yksinään kantamaan vastuun ja kestämaan kärsimyksen ja häpeän, kun taas miehet pyyhkäisivät liat takin kauluksistaan ja jatkoivat vihellellä kohti seuraavaa valloitustaan. Näihin epäkohtiin Canth yritti kiinnittää lukijan huomion kirjoittamalla teoksiinsa itsetuhoisen naisen, joka sietämättömien olosuhteiden tähden itsensä tai ainakin harkitsi sitä. Canthin teoksissa nainen oli siten viaton uhri.

Lähestyin itsemurhaa myös René Girardin uhraamis-teorian kautta. Girardiin tukeutuen tulkitsin itsemurhan eräänlaiseksi uhrimenoksi, jossa epäjärjestyksestä aiheuttanut syntipukki imi itseensä yhteisössä esiintyneen pahan ja lunasti itsemurhallaan yhteisölle rauhan ja väkivallattomuuden tilan. Ajatus toistui myös tutkimissani Canthin teoksissa. Niissä naiset olivat olosuhteiden uhreja, jotka tappoivat tai yrittivät tappaa itsensä yhteisön, kuvitellun tai todellisen, paheksumisen ja tuomitsen pelossa.

Tutkielmani viimeisessä osiossa keskityin naisen itsemurhaan kristinopillisena ongelmana. Lähestyin aihetta tarkastelemalla hautaustapoja, joissa kirkon opit ja asenteet kiteytyivät konkreettisella tavalla. Hautaamiskäytännöt olivat 1800-luvulla muutoksen tilassa, josta kieli häpeällisen hautauksen poistanut vuoden 1869 kirkkolaki. Rankaisu ei kuitenkaan loppunut tähän, sillä aina vuoteen 1910 saakka täysissä järjissä tekonsa tehneiden vainajien ruumiit siunattiin maahan lyhyempää, hiljaisen hautauksen kaavaa käyttäen. Hiljainen hautaus osoittautui niin ollen kirkon kurinpitokeinoksi, jonka avulla seurakuntalaisille osoitettiin, ettei elämän omakätistä lyhentämistä katsottu suopein silmin. Medikalisoitumisesta ja sitä seuranneesta itsemurhaselitysten maallistumisesta huolimatta itsemurha oli siten vielä vuosisadan vaihteessakin teko, jonka papit tuomitsivat.

Uskonnollisuus hahmottui tutkimuksessani – muiden elämänalueiden ja itsemurhan ohella – sukupuolittuneeksi. Tunteellisena olentona naista pidettiin uskonnollisempänä kuin järjellä asioita analysoivaa miestä, jolloin naisen Jumala asui sydämessä, miehen päässä. Kristilliseen naisihanteeseen kuului edelleen se, että nainen kesti vaikeudet vastaan hangoittelematta, Jumalan tahtoon nöyrästi alistuen ja kirkkaampaa kruunua alati tavoitellen. Itsemurhan tehnyt nainen ei toiminut näin, jolloin tulkitsin itsemurhan

Jumalan tahdon vastaiseksi oikutteluksi. Tämä kapinointi lisäsi itsemurhan syntisyyttä, jolloin naisen itsemurha oli itse asiassa kaksinkertaisesti syntinen teko. Osa 1800-luvun lopun aikalaisista pitikin itsemurhaa merkkinä siitä, että yksilö oli hylännyt Jumalan, kääntänyt tälle selän ja menettänyt uskonsa. Näin ollen itsemurhaa paheksuivat pappien tuella myös heidän saarnojaan kuunnelleet seurakuntalaiset.

Vaikka uskonnollisuus oli 1800-luvun käsitysten mukaan ”naisen luonnon” olennainen osa, osoittivat Nilsiä vetotautia käsitelleet lehtijutut ja Seilin naispotilaat, että uskonnollisuuden oli pysyttävä tietyissä, tarkoin määritellyissä rajoissa. Mikäli nämä rajat ylitettiin, uskonnollisuus muuttui hulluudeksi, joka ilmeni epäterveenä, pakonomaisena uskonasioiden pohdiskeluna ja jopa itsemurhina. Tällainen hengellisen hulluuden vallassa suoritettu itsemurha uhkasi etenkin naista; 1800-luvun itsemurhatutkimuksissa uskonnollinen mietiskely määrittyi nimenomaan nais erityiseksi itsemurhamotiiviksi. Sellaisena se sointuikin hyvin 1800-luvun lopun hullun naisen kuvastoon, jota oikeuslääkärit ja heidän merkintöjään tulkinneet 1800-luvun itsemurhatutkijat täydensivät uskonnollisesta mietiskelystä seonneella naisella.

Hullun leima oli kuitenkin vältettävissä pitäytymällä hyväksytyn uskonnollisuuden rajoissa, joka naisten kohdalla tarkoitti nöyrän ja alistuvan naisihanteen omaksumista. Kyse oli siten halusta säilyttää ennallaan 1800-luvun lopun sukupuolijärjestelmä, jossa nainen edusti passiivista, epäitsestä, äidillistä, väkivallatonta alistujaa; mies edusti aktiivista ja itsestä toimijaa. Itsetuhoiset naiset horjuttivat teollaan näitä käsityksiä, jolloin he monen muun asian ohella määrittyivät uhaksi vallitsevalle järjestykselle.

*

Vaikka tutkimukseni vastasikin useisiin mieltäni askarruttaneisiin kysymyksiin, jäi moni kysymys myös vastausta vaille. Ennen kaikkea jäin pohtimaan, mitä sanottavaa oikeuslääkäreiden laatimilla ruumiinavauspöytäkirjoilla, kirkon arkistoilla, sanomalehdillä ja kansanperinteellä asiasta olisi. Tutkimisen arvoisia olisivat esimerkiksi kansan parissa liikkuneet tarinat itsetuhoisista naisista, sanomalehtien itsemurhauutiset ja 1900-luvun alussa käyty keskustelu hiljaisen hautauksen poistamisesta. Näihin kysymyksiin soisin tulevaisuudessa tartuttavan. Uusi tutkimus syventäisi paitsi itsemurhia koskevaa tietämystä ja ymmärtämystä myös ihmisyyden ymmärtämistä ylipäätään, sillä tuskin mikään teko on yhtä inhimillinen kuin itsemurha.

Tutkimuksen myötä aihetta ympäröivä hiljaisuus kenties myös rikkoutuisi ja jälkeenjääneiden kantama häpeä hälvenisi.

LÄHDELUETTELO

1. Julkaistu alkuperäisaineisto

Canth, Minna: Anna Liisa (1895). *Kootut teokset IV*. Otava, Helsinki 1928, 381–484.

Canth, Minna: Epäluulo (1891). *Kootut teokset II*. Otava, Helsinki 1919, 270–298.

Canth, Minna: *Minna Canthin kirjeet*. Toim. Helle Kannila. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 313. SKS, Helsinki 1973.

Canth, Minna: Ompelija (1894). *Kootut teokset II*. Otava, Helsinki 1919, 456–479.

Canth, Minna: Sylvi (1893). *Kootut teokset IV*. Otava, Helsinki 1928, 131–251.

Canth, Minna: *Taisteleva Minna Canth*. Minna Canthin lehtikirjoituksia ja puheita 1874–1896. Toim. Eila Tuovinen. Johdanto Tellervo Krogerus. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 606. SKS, Helsinki 1994.

Durkheim, Émile: *Itsemurha. Sosiologinen tutkimus*. Alkuteos: *Le suicide, étude de sociologie* (1897). Suom. Seppo Randell. Tammi, Helsinki 1985.

Kirkkolaki Suomen Suuriruhtinaanmaan evankelis-luterilaiselle kirkolle annettu 6 p:nä Joulukuuta 1869. Uusi suomenkielinen teksti ynnä muutokset 19 p:ltä Lokakuuta 1908. Otavan Asetuskokoelma 21. Toim. K. J. Ståhlberg. Otava, Helsinki 1908.

Lagus, Robert: Om sjelfmord. *Juridiskt Album* 2. Red. Robert Lagus. Helsingfors 1862a.

Lagus, Robert: Statiska upplysningar angående sjelfmorden i Finland. *Juridiskt Album* 2. Red. Robert Lagus. Helsingfors 1862b.

Saelan, Th: *Om sjelfmordet i Finland i statistiskt och rättmedicinskt afseende*. Helsingfors 1864.

Suomen rikoslaki, annettu jouluk. 19 p:nä 1889, muutoksineen ja lisäyksineen. Toim. A. E. Andersson. SKS, Helsinki 1919.

Westerlund, F. W.: *Sjelfmorden i Finland 1861–1895. Statistisk sammanställning*. Finska Vetenskapssocieteten, Helsingfors 1898.

Westerlund, F.W.: *Sjelfmorden i Helsingfors*. Finska Läkaresällskapets Handlingar 1914. Band LVI. N:o 7. [Finska Läkaresällskapet], Helsingfors 1914.

2. Sanoma- ja aikakauslehdet

Anon.: ”Anna Liisa”. *Aamulehti* 6.10.1895, 3.

Anon.: Itsemurha. *Kotkan Sanomat* 2.11.1895, 3.

Anon.: Itsemurha. *Suomalainen* 2.10.1895, 3.

Anon.: Nowelleja II. Minna Canth. *Kaiku* 9.11.1892, 1–2.

Anon.: Kirjallisuutta ja taidetta. *Mikkeli* 19.10.1895, 2.

I [mahdollisesti Ilmari Kianto]: ”Anna Liisa”. *Kaiku* 22.11.1895, 1–2.

J. N. R. [Julio Nathanael Reuter]: Teater. *Finsk Tidskrift*. Förra halfåret 1893. [Föreningen Granskaren], Helsingfors 1893, 230-236

K. J. [Kasper Järnefelt]: Suomalainen teatteri. Anna Liisa. *Päivälehti* 3.10.1895, 3.

Leino, Kasimir: Minna Canth: Nowelleja II. *Päivälehti* 30.11.1892, 2.

M–nen: Minna Canth: Nowelleja I. *Kaiku* 25.5.1892, 1.

O. R. [Relander]: Suomalainen teatteri. *Uusi Suometar* 3.10.1895, 3.

Tudeer, O. E.: Romantiikkia. *Valvoja*. Kolmastoista vuosikerta. SKS, Helsinki 1893, 333–342.

Wetotauti Nilsissä. *Tapio* 11.8.1888, 2.

3. Tutkimuskirjallisuus

Achté, Kalle & Lindfors, Olavi & Lönnqvist & Jouko & Salokari, Markku. Itsemurhiin liittyvistä uskomuksista kansanperinteessä. *Suomalainen itsemurha*. Toim. Kalle Achté, Olavi Lindfors, Jouko Lönnqvist & Markku Salokari. Yliopistopaino, Helsinki 1989a, 83–90.

Achté, Kalle & Lindfors, Olavi & Lönnqvist, Jouko & Salokari, Markku. Itsemurhat Kalevalassa ja suomalaisessa kansanrunoudessa. *Suomalainen itsemurha*. Toim. Kalle Achté, Olavi Lindfors, Jouko Lönnqvist & Markku Salokari. Yliopistopaino, Helsinki 1989b, 91–95.

Achté, Kalle & Lönnqvist, Jouko & Pentikäinen, Juha: Vanha suomalainen kuolemankulttuuri. *Kuolema elämän keskellä*. Toim. Jan-Erik Ruth & Pirkko Heiskanen. Otava, Helsinki 1985, 58–71.

Ahlbeck-Rehn, Jutta: *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vansinne på Själsö hospital 1889-1944*. Åbo Akademis Förlag, Åbo 2006.

Alho, Raija: Johdatusta itsemurhaongelmaan. *Itsemurha*. Toim. Raija Alho. Tammi, Helsinki 1970, 7-39.

Anderson, Olive: *Suicide in Victorian and Edwardian England*. Clarendon Press, Oxford 1987.

Anttonen, Pertti & Kuusi, Matti: *Kalevala-lipas*. *Uusi laitos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 740. SKS, Helsinki 1999.

Asp, Hanna: *Minna Canth läheltä nähtynä*. Otava, Helsinki 1948.

Bagerius, Henric: Snörda liv. Ett skönlitterärt perspektiv på 1880-talets reformdräktsrörelse. *Historier. Skönlitteratur från arton och nittonhundratalet skönlitteratur som historisk källa*. Red. Christer Ahlberger, Henric Bagerius, Carl Holmberg, Ulrika Lagerlöf Nilsson, Pia Lundqvist, Tomas Nilson & Brita Planck. Göteborgs Universitet, Göteborg 2009, 33–43.

Cohn, Dorrit: *Fiktio mieli*. Alkuteos: The Distinction of Fiction (1999). Suom. Kai Mikkonen. Gaudeamus, Helsinki 2006.

Corbin, Alain: Cries and Whispers. *A History of Private Life IV. From the Fires of Revolution to the Great War*. Alkuteos: Histoire de la Privée. Vol. 4. De la Révolution à la Grande Guerre (1987). Edit. Michelle Perrot. Trans. Arthur Goldhammer. The Belknap Press of Harvard University, Cambridge/Massachusetts/London 1990, 615–667.

De Lauretis, Teresa de: *Alice doesn't. Feminism, semiotics, cinema*. Indiana University Press, Bloomington 1984.

De Lauretis, Teresa de: *Technologies of Gender. Essays on Theory, Film, and Fiction*. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis 1987.

De Lauretis, Teresa: *Itsepäinen vietti. Kirjoituksia sukupuolesta, elokuvasta ja seksuaalisuudesta*. Toim. Anu Koivunen. Suom. Tutta Palin ja Kaisa Sivenius. Vastapaino, Tampere 2004.

Dijkstra, Bram: *Idols of Perversity. Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-Siècle Culture*. Oxford University Press, New York 1986.

Fedden, Henry Romilly: *Suicide. A Social and Historical Study*. Arno Press, New York 1972.

Frenckell-Thesleff, Greta von: *Minna Canth*. Suom. Tyyni Tuulio. Otava, Helsinki 1944.

Gates, Barbara T.: *Victorian Suicide. Mad Crimes and Sad Histories*. Princeton University Press, Princeton 1988.

Gilbert, Sandra M. & Gubar, Susan: *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Yale University Press, New Haven 1979.

Girard, René: *Väkivalta ja pyhä*. Alkuteos: La Violence et le Sacré (1972). Suom. Olli Sinivaara. Tutkijaliitto, Helsinki 2004.

Greenslade, William: *Degeneration, culture and the novel 1880-1940*. Cambridge University Press, Cambridge 1994.

Haavio, Martti: *Suomalaisen muinaisrunouden maailma*. WSOY, Helsinki 1935.

Hagner, Minna & Försti, Teija: *Suffragettien sisaret*. Unioni Naisasialiitto, Helsinki 2006.

Hammarlund, KG: Om skönlitteratur som historia och historia som skönlitteratur. *Historier. Skönlitteratur från arton och nittonhundratalet skönlitteratur som historisk*

källa. Red. Christer Ahlberger, Henric Bagerius, Carl Holmberg, Ulrika Lagerlöf Nilsson, Pia Lundqvist, Tomas Nilson & Brita Planck. Göteborgs Universitet, Göteborg 2009, 94–101.

Hatavara, Mari: Kirjallisuuskritiikin suhtautuminen naiseen romaanikirjailijoina 1800-luvun puolivälin Suomessa ja Ruotsissa. *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-l. kirjalliseen kulttuuriin*. Toim. Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand & Kati Launis. SKS, Helsinki 2001, 68–106.

Hatje, Ann-Katrin: Skönlitteratur som historisk källa. 1900-talets romaner samtidsdokument. *Historier. Skönlitteratur från arton och nittonhundratalet skönlitteratur som historisk källa*. Red. Christer Ahlberger, Henric Bagerius, Carl Holmberg, Ulrika Lagerlöf Nilsson, Pia Lundqvist, Tomas Nilson & Brita Planck. Göteborgs Universitet, Göteborg 2009, 102–110.

Heininen, Simo & Heikkilä, Markku: *Suomen kirkkohistoria*. Edita, Helsinki 1996.

Higonnet, Margaret: Speaking Silences: Women's Suicide. *The Female Body in Western Culture*. Edit. Susan Rubin Suleiman. Harvard University Press, Cambridge 1986, 68–83.

Hilborn, Emma: Sanningens förkämpar. Fiktion och verklighet i *Brand* vid 1900-talets början. *Historier. Skönlitteratur från arton- och nittonhundratalets skönlitteratur som historisk källa*. Red. Christer Ahlberger, Henric Bagerius, Carl Holmberg, Ulrika Lagerlöf Nilsson, Pia Lundqvist, Tomas Nilson & Brita Planck. Göteborgs Universitet, Göteborg 2009, 111–116.

Hirvonen, Maija: *Salanimet ja nimimerkit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjaston julkaisuja nro 16. BTJ Kirjastopalvelu Oy, Helsinki 2000.

Hjort-Vetlesen, Inger-Lise: Modernitetens kvinnliga text. Det moderna genombrottet i Norden. *Nordisk kvinnolitteraturhistoria 2. Fadershuset. 1800–1900*. Huv. red. Elisabeth Møller Jensen. Förlags AB Wiken, Höganäs, 330–353.

Honkasalo, Marja-Liisa & Utriainen, Terhi: Äiti ja kuolema. Itse(murha) matrilineaarisessa jatkumossa. *Pahan tyttäret. Sukupuolitettu pelko, viha ja valta*. Toim. Sara Heinämaa ja Sari Näre. Gaudeamus, Tampere 1994, 192–205.

Huhtala, Liisi: Järki ja tunteet. Agnes ja identiteetin ongelma. *Monisärmäinen Minna Canth. Kirjoituksia hänestä ja hänen tuotannostaan*. Toim. Liisi Huhtala. Snellman-instituutin julkaisuja A-sarja 20/1998, Snellman-instituutti, Kuopio, 1998, 149–162.

Häggman, Kai: *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 179. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1994.

Jansson, Arne: *From swords to sorrow. Homicide and suicide in early modern Stockholm*. Almqvist & Wiksell international, Stockholm 1998.

Jarrick, Arne: *Hamlets fråga. En svensk självmordshistoria*. Nordstedts, Stockholm 2000.

Jarrick, Arne: *Kärlekens makt och tårar. En evig historia*. Norsted, Stockholm 1997.

Johannisson, Karin: *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Nordstets, Stockholm 1994.

Kaila, Martti: *Psykiatrian historia lääketieteen yleiskehityksen ja kulttuurihistorian valossa*. WSOY, Helsinki 1966.

Klemettilä, Hannele: *Keskiajan julmuus*. Atena, Jyväskylä 2008.

Koivunen, Anu: Teresa de Lauretis: Sosiaalisen ja subjektiivisen rajankäyntiä. *Feministejä – Aikamme ajattelijoita* Toim. Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen ja Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2000, 85–114.

Kolehmainen, Taru: Itsensä hukkaamisesta itsemurhaan. *Kielikello* 2/2003, 32–33.

Konttinen, Riitta: *Boheemielämää: Venny Soldan-Brofeldtin taiteilijan tie*. Otava, Helsinki 1996.

Kortelainen, Anna: *Levoton nainen. Hysterian kulttuurihistoriaa*. Tammi, Helsinki 2003.

Lappalainen, Päivi: Epäkohdat esiin! – Realistit maailmaa parantamassa. *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toim. Lea Rojola. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 724:2. SKS, Helsinki 1999, 8-42.

Lappalainen, Päivi: *Koti, kansa ja maailman tahraava lika. Näkökulmia 1880-luvun ja 1890-luvun kirjallisuuteen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 789. SKS, Helsinki 2000.

Larsson, Lisbeth: *Hennes döda kropp. Victoria Benedictssons arkiv och författarskap*. Weyler, Stockholm 2008.

Launis, Kati: *Kerrotut naiset. Suomen ensimmäiset naisten kirjoittamat romaanit naiseuden määrittelijöinä*. Suomalaisen kirjallisuuden toimituksia 1029. SKS, Helsinki 2005.

MacDonald, Michael & Murphy, Terence R.: *Sleepless Souls. Suicide in early Modern England*. Oxford University Press, Oxford 1990.

Maijala, Minna: *Passion vallassa. Hermostunut aika Minna Canthin teoksissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1169. SKS, Helsinki 2008.

Marsh, Ian: *Suicide. Foucault, History and Truth*. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Maukonen, Riitta: *”Ahjossa kulta karaistaan, taistelussa ihmishenki” Nainen, uskonto ja yhteiskunta Minna Canthin Hannassa ja Anna Liisassa*. Kotimaisen kirjallisuuden pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, 1998.

Miettinen, Riikka: *Erkki Mikonpojan laitton kuolema. Itsemurha ilmiönä ja rikoksena Lounais-Suomen maaseudulla ja alioikeuksissa 1600-luvun jälkipuoliskolla*. Suomen ja yleisen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto 2008.

Minois, Georges: *History of Suicide. Voluntary Death in Western Culture*. Alkuteos: Histoire de suicide: La société de occidentale face à la mort volontaire (1995). Trans. Lydia G. Cochrane. The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1999.

Nieminen, Reetta: *Minna Canth. Kirjailija ja kauppias*. Otava, Helsinki 1990.

Nygård, Toivo: *Itsemurha suomalaisessa yhteiskunnassa*. Studia Historica Jyväskyläänsia 50, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1994.

Odén, Birgitta, & Persson, Bodil E.B. & Werner, Yvonne Maria: *Den frivilliga döden. Samhällets hantering av självmord i historiskt perspektiv*. Cura i samarbete med Forskningsrådsnämnden, Stockholm 1998.

Ohlander, Ann-Sofie: Suicide in Sweden. A Social History. *Death: the Public and Private Spheres*. Ed. John Rogers. Uppsala Universitet, Uppsala 1986, 1–52.

Oppenheim, Janet. *Shattered Nerves. Doctors, Patients and Depression in Victorian England*. Oxford University Press, Oxford/New York 1991.

Paasonen, Susanna: Sukupuoli ja representaatio *Käsikirja sukupuoleen*. Toim. Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi, Tuula Juvonen. Vastapaino, Tampere 2010, 39–49.

Pajuoja, Jussi. Itsemurhat ja laki. *Suomalainen itsemurha*. Toim. Kalle Achté, Olavi Lindfors, Jouko Lönnqvist, Markku Salokari. Yliopistopaino, Helsinki 1989, 127–139.

Parente-Čapková, Viola: ”Kuka, kuka sitoi?” Dekadentti äitiys L. Onervan Mirdjassa. *Dekadenssi vuosisadanvaihteen taiteessa ja kirjallisuudessa*. Toim. Pirjo Lyytikäinen. Tietolipas 153. SKS, Helsinki 1998, 95–126.

Pentikäinen, Juha: *Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530. SKS, Helsinki 1990.

Pihlainen, Kalle: Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historian tutkimuksessa. *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. Tietolipas 175. SKS, Helsinki 2001, 303–317.

Piikkilä, Tuula: Keskustelua ajassa. Dialogisuuden ulottuvuudet Minna Canthin Salakarissa. *Lähikuvassa nainen. Näköaloja 1800-l. kirjalliseen kulttuuriin*. Toim. Päivi Lappalainen, Heidi Grönstrand & Kati Launis. SKS, Helsinki 2001, 159–193.

Pohjola-Vilkuna, Kirsi: *Eros kylässä. Maaseudun luvaton seksuaalisuus vuosisadan vaihteessa*. SKS, Helsinki 1995.

Porter, Roy: *Madness. A Brief History*. Oxford University Press, Oxford 2002.

Riving, Cecilia: Ideal och avvikelser. Kvinnlighet, våldsamhet och sinnesjukdom vid 1800-talets mitt. *Kvinnor och våld. En mångtydig kulturhistoria*. Red. Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg. Nordic Academic Press, Lund 2005, 88–109.

Rossi, Riikka: *Särkyvä arki. Naturalismin juuret suomalaisessa kirjallisuudessa*. Palmenia-sarja 64. Gaudeamus, Helsinki 2009.

Scott, Joan W.: Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review* 5/1986, 1053–1075. (Ref.4.11.2010.)
<http://ezproxy.utu.fi:2061/stable/1864376>

Setälä, Eira: Suomalainen itsemurha. *Itsemurha*. Toim. Raija Alho. Tammi, Helsinki 1970, 40–53.

Showalter, Elaine: *The Female Malady. Women, madness and English culture 1830-1980*. Virago Press, London 1987.

Sihvo, Jouko. Kristinuskon vaikutus itsemurhiin suhtautumisessa. *Suomalainen itsemurha*. Toim. Kalle Achté, Olavi Lindfors, Jouko Lönnqvist, Markku Salokari. Yliopistopaino, Helsinki 1989 140–160.

Stokes, John: *In the Nineties*. Harvester Wheatsheaf, New York 1989.

Tiirakari, Leeni: *Taistelevat lukumallit. Minna Canthin teosten vastaanotto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 658. SKS, Helsinki 1997.

Tilastokeskus: Itsemurhan tehneet iän ja sukupuolen mukaan 1921–2008
<<http://pxweb2.stat.fi/Database/StatFin/ter/ksvyt/ksvyt.fi.asp>> 30.11.2011.

Tuohela, Kirsi: *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1161, SKS, Helsinki 2008.

Uimonen, Minna: *Hermotumisen aikakausi. Neuroosit 1800- ja 1900-lukujen vaihteen suomalaisessa lääketieteessä*. Bibliotheca historica 50, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999.

Uimonen, Minna: Miten hysteriasta parannutaan? Neuroosien määrittelystä ja hoitokäytännöistä vuosisadan vaihteen lääketieteessä. *Terveiden lähteillä. Länsimaisten terveystieteiden kulttuurihistoriaa*. Toim. Timo Joutsivuo ja Heikki Mikkeli. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1995, 255–290.

Uusitalo, Tuula: Itsemurha – vaiettu kuolema. *Tabujen kahleet*. Toim. Merja Laitinen & Anneli Pohjola. Vastapaino, Tampere 2009, 117–149.

Witt-Brattström, Ebba: *Dekadensens kön. Ola Hansson och Laura Marholm*. Norstedts, Stockholm 2007.

Woolf, Virginia: *Oma huone*. Alkuteos: A Room of One's Own (1928). Suom. Kirsti Simonsuuri. Kirjayhtymä, Helsinki 1980.

Vuortama, Timo: *Hyvä lehtimiestapa*. Kustannus-Mäkelä Oy, Karkkila 1984.

Österberg, Eva: Litteratur och kultur, text och liv. *Historisk tidskrift* 1/2002, 60-65.

Östman, Ann-Catrin: Joan Scott ja feministinen historiankirjoitus. *Feministejä – Aikamme ajattelijoita* Toim. Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen ja Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2000, 275–294.